

2018/3

XXVII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018
© A kötetben publikáló szerzők, 2018

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Tördelő: Csernák Krisztina

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.mta.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg.

TARTALOM

POLITIKAI HATÉKONYSÁGÉRZET

- *Bene Márton*: Bennünk élő politika. A politikai hatékonyságérzetre ható tényezők vizsgálata nemzetközi összehasonlításban 7

KORMÁNYZÁS ÉS KÖZPOLITIKA

- *Bíró-Nagy András – Galgóczi Eszter*: A magyar törvények és az Európai Unió (2006-2014) 35
- *Galambos László*: A technokrata kormány értelmezése és esete 58

HATALOM ÉS VEZETÉS

- *Rajnai Gergely*: A hatalom konszolidációja 81
- *Árpási Botond Gergely*: Devolúció és Brexit – Politikai vezetés és történetalkotás a vezérdemokrácia tükrében 102

KITEKINTŐ

- *Papházi Viktor*: „Kádári” minták a magyar fiatalok körében. A szocializmus öröksége a magyar fiatalok politikai magatartásában és attitűdjeiben 133

RECENZIO

- *Zsurzsán Anita*: „Lukács György kell” 155

KÖNYVFIGYELŐ 161

ABSTRACTS 166

Szerkesztők

Boda Zsolt, (2008–, főszerkesztő 2014 –)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szabó Andrea (2014–)

Szerkesztőbizottság

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

POLITIKAI HATÉKONYSÁGÉRZET

Bene Márton

Bennünk élő politika

A politikai hatékonyságérzetre ható tényezők vizsgálata
nemzetközi összehasonlításban

BENNÜNK ÉLŐ POLITIKA

A politikai hatékonyságérzetre ható tényezők vizsgálata nemzetközi összehasonlításban¹

Bene Márton

MTA TK, Politikatudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a külső és belső politikai hatékonyságérzetre ható egyéni és kontextuális szintű tényezőket vizsgálja a European Social Survey (ESS) hetedik hullámának (2014–2015) adataira támaszkodva. A kutatás alapkérdése, hogy a politikai hatékonyságérzet szintjében milyen szerepet játszanak a kontextuális magyarázatok az egyéni szintű hatásokhoz képest. Ezen túlmenően a tanulmány számos, a szakirodalomból kirajzolódó és újonnan formált hipotézist vizsgál a 19 ország több mint 22 ezer választóját tartalmazó mintán. Egyéni szinten a szocioökonómiai és a politikai viselkedés változók mellett a közvetlenül nem politikai jellegű, életminőséggel kapcsolatos tényezők hatását is teszteli. A politikai hatékonyságérzet kutatása ez idáig kevés figyelmet fordított a kontextuális magyarázatokra. Jelen tanulmány a politikai rendszer egyes jellemzőinek, kiterjedésének és teljesítményének hatása mellett a médiarendszer két lényeges vonásának politikai hatékonyságérzettel való összefüggését is vizsgálja. Az eredmények igazolják, hogy a politikai hatékonyságérzet szintjét elsősorban egyéni szintű tényezők magyarázzák, de a választási rendszer aránytalansága, a politikai rendszer kiterjedtsége, a korrupció, illetve a média politikai jelentősége szignifikáns hatással van a külső, az ország gazdasági fejlettsége pedig a belső hatékonyságérzetre.

Kulcsszavak: külső politikai hatékonyságérzet ■ belső politikai hatékonyságérzet ■ kontextuális magyarázatok ■ politikai rendszer ■ médiarendszer ■ életminőség

A politikai hatékonyságérzet (PH) fogalmát először Angus Campbell és kollégái alkalmazták kísérleti jelleggel nagy hatású választáskutatási munkájukban, a *The Voter Decides*-ben (1954). A fogalom azt próbálja megragadni, hogy a választadó mennyire látja értelmét a politikai cselekvésnek, mennyire látja úgy, hogy az állampolgár képes hatást gyakorolni a politikai folyamatokra. A koncepciónak a szakirodalomban két dimenzióját szokták megkülönböztetni: a külső politikai hatékonyságérzet (KPH) a politikai rendszer rezponzivitásával, míg a belső politikai hatékonyságérzet (BPH) a választadó saját politikai kompetenciáival kapcsolatos érzületeket ragadja meg. A fogalom hamar népszerűvé vált a politikai viselkedés kutatásában, az empirikus kutatások ugyanis igazolták, hogy a politikai hatékonyságérzet a politikai részvé-

tel egyik legfontosabb magyarázóváltozójának számít (Abranson–Aldrich, 1982; Campbell et al., 1960).

Ebben a tanulmányban a politikai hatékonyságérzet két dimenzióját alakító egyéni és kontextuális szintű változók kiterjedt vizsgálatát végeztem el. A European Social Survey (ESS) hetedik hulláma (2014–2015) remek lehetőséget kínál a szakirodalom alapján megfogalmazható, illetve korábban még nem vizsgált magyarázatok nemzetközi adatbázison történő, mindkét dimenzióra kiterjedő tesztelésére. Az ESS hetedik hulláma ugyanis tartalmazott egy, a politikai hatékonyságérzet két dimenziójára irányuló kérdésblokkot. A kérdőívet 22 európai ország több mint 40 ezer válaszadója töltötte ki, így az adatbázis egyéni szintű magyarázatok mellett kontextuális kérdések vizsgálatára is alkalmas. A kutatás általánosabb kérdése, hogy a politikai hatékonyságérzet szintjében a kontextuális faktorok milyen szerepet játszanak az egyéni szintű tényezőkhöz képest. Az általános kutatási kérdés mellett azonban számos, az egyes változókra vonatkozó hipotézist is tesztel a tanulmány.

A tanulmány első részében a politikai hatékonyságérzet fogalmát és komparatív kutatásának szakirodalmát mutatom be, majd a korábbi munkák alapján felvázolom a kutatás hipotéziseit. A módszer bemutatását az eredmények ismertetése követi, a tanulmányt pedig az összegző megjegyzések zárják.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A politikai hatékonyságérzet fogalmát a politikai viselkedés irodalma az állampolgárok politikához való szubjektív viszonyulásainak megragadására kezdte el használni. A fogalom azzal foglalkozik, hogy az állampolgárok miként vélekednek a politikai rendszeren belül elfoglalt szerepükről és pozíciójukról. A koncepció első alkalmazói, Angus Campbell és kollégái a következőképpen definiálják a politikai hatékonyságérzetet: *„a politikai hatékonyságérzet úgy határozható meg, mint az az érzet, hogy az egyéni politikai cselekvésnek hatása van vagy lehet a politikai folyamatokra, azaz érdemes élni az egyéni politikai cselekvési lehetőségekkel. Tehát egy olyan érzetről van szó, ami szerint a politikai és társadalmi változás lehetséges, és az egyén szerepet játszhat ennek a változásnak az elérésében”* (Campbell et al., 1954: 187).² Az elkövetkező évtizedekben a politikai hatékonyságérzet koncepciója, mint a politikai részvétel különböző formáinak fontos meghatározója, nagy népszerűségere tett szert a politikai viselkedés kutatásában. Mindeközben a fogalom számos változáson is keresztülment. Ezek közül a legfontosabb az eredeti meghatározás két komponensre bontása: a későbbi szakirodalomban a politikai hatékonyságérzetnek már egy külső és egy belső változata jelent meg (Balch, 1974). A külső politikai hatékonyságérzet a *„politikai szereplők és intézmények állampolgári igényekre való responzivitására vonatkozó hitek”*-et jelenti, míg a belső politikai hatékonyságérzet

az „azzal kapcsolatos vélekedések[et], hogy az egyén mennyiben érzi magát kompetensnek ahhoz, hogy megértse a politikát, és hatékonyan részt is vegyen benne” (Niemi et al., 1991: 1407). Tehát előbbi az állampolgárok politikai rendszeren belül betöltött szerepét általánosságban értékeli, míg utóbbi speciálisan a választásra vonatkozik.

Bár a politikai hatékonyságérzetet kifejezetten a politikai részvételt magyarázó független változóként vezették be az irodalomba (Campbell et al., 1964), rövid időn belül függő változóként is elkezdték alkalmazni. Függő változóként használva, a kutatások elsősorban az egyéni szintű magyarázatokra fókuszáltak. Ez nem meglepő abból a szempontból, hogy a szakirodalom a politikai hatékonyságérzetet tradicionálisan egy statikus, tartós politikai attitűdnek tekintti, amely mélyen beágyazódik az egyén személyiségébe és szocioökonómiai státuszába (lásd Campbell et al., 1954; 1960). Ugyanakkor mivel a fogalom az állampolgár és a politikai rendszer kapcsolatával foglalkozik, felvethető, hogy a kapcsolat másik oldalának – a tágabban vett politikai rendszernek – egyes vonásai miként hatnak erre az érzületre. Ez már csak azért is indokolt lehet, mert több, a kommunikációval vagy médiafogyasztással kapcsolatos magyarázatokra fókuszáló kutatás bizonyította, hogy a politikai hatékonyságérzet jóval reflektívabb a politikai környezetre annál, ahogy azt a korai kutatások eredetileg feltételezték (Pingree, 2011; Robinson, 1976).

Ennek ellenére kevés kutatás foglalkozott a politikai hatékonyságérzetre potenciálisan hatást gyakorló kontextuális faktorokkal. A komparatívabb megközelítést alkalmazó vizsgálatok többsége amerikai államokat hasonlított össze néhány speciális jellemző, például a népszavazási kezdeményezések vagy a domináns politikai kultúra alapján (lásd Bowler–Donovan, 2002; Lowery–Sigelman, 1982). Bár az Egyesült Államok föderális berendezkedése valóban lehetővé teszi néhány kontextusra vonatkozó hipotézis tesztelését, azok a szövetségi szintű faktorok, amelyek az összes állam polgárát ugyanúgy érintik, korlátokat jelentenek a komparatív kutatás számára. Nem amerikai kontextusban azonban kevés összehasonlító kutatásra került csak sor. Néhány fontos vizsgálat a választások utáni lekérdezéseket tartalmazó Comparative Study of Electoral System (CSES) adatbázisaira támaszkodott (Karp–Banducci, 2008; Karp, 2012; Kim, 2013). Ezek a kutatások elsősorban a választási rendszer egyes elemeinek politikai hatékonyságérzetre gyakorolt hatásaira fókuszáltak. Erre a célra a választás utáni survey-k alkalmasnak is bizonyultak, viszont egyéb kontextuális változók hatásainak vizsgálata már problémásabb, hiszen a kampányperiódus során az állampolgárok és a politikai rendszer között mesterségesen felfokozott kapcsolat jön létre. Ráadásul közvetlenül a választások után a politikai hatékonyságérzetre a választás végeredménye erősebben gyakorolhat hatást, mint egyéb időszakokban, az idézett tanulmányok azonban nem kontrolláltak arra, hogy a válaszadók vajon győztes vagy vesztes politikai aktorokra szavaztak-e. Borgonovi és Popranek (2017) összehasonlító kutatása

más adatforrásra támaszkodott: a szerzőpáros az OECD felnőtt képességeket mérő survey-vizsgálatát használta annak a szűkebb kérdésnek a megválaszolásához, hogy a kontextuális faktorok miként hatnak a szülők szocioökonómiai státusza és az egyéni külső hatékonyságérzet közötti kapcsolatra.

Bár ezek a vizsgálatok rávilágítottak néhány kontextuális faktorra, amelyek befolyásolják a politikai hatékonyságérzet szintjét, azonban mindegyikük kizárólag annak külső dimenziójára fókuszált. Tudomásom szerint nincsen olyan nemzetközi összehasonlító vizsgálat, amely a kontextuális változók hatását mind a külső, mind a belső politikai hatékonyságérzet esetében tesztelte volna. Ezek a tanulmányok ráadásul kontextuális magyarázatként csak a politikai rendszer jellemzőire koncentráltak. Mivel a politika jelentős részben mediatiszt tapasztalat, az állampolgárok politikai rendszerről szerzett ismereteiben és tapasztalataiban a tömegmédia fontos szerepet játszik. Az egyéni szintű magyarázatokat vizsgáló kutatások már igazolták, hogy a hírfogyasztáshoz kapcsolódó változók hatással vannak az állampolgárok politikai hatékonyságérzetére (lásd Robinson, 1976; Pingree, 2011), ennek kontextuális változatát, a médiarendszer jellemzőinek hatásait azonban még egy munka sem vizsgálta idáig.

Összességében tehát elmondható, hogy kevés tudással rendelkezünk arról, hogy az egyének mennyire reflektálnak a politikai kontextusra, amiben élnek, amikor a saját politikai rendszerben betöltött szerepüket értékelik. Nem tudjuk ezért azt sem, hogy a politikai hatékonyságérzet átlagos szintjében tapasztalható országok közötti eltérések az egyéni szintű magyarázóváltozók egyes országok közötti eltérő eloszlásának köszönhetőek-e, vagy éppen a politikai és médiarendszerek különbözőségeinek. E tanulmány célja, hogy erre a kérdésre választ találjon azáltal, hogy számos egyéni és kontextuális változó külső és belső politikai hatékonyságérzetre gyakorolt hatását vizsgálja. A kutatás általánosabb kérdése tehát a következő:

KK: Milyen szerepet játszanak a külső és belső politikai hatékonyságérzet szintjében a kontextuális faktorok az egyéni szintű faktorokhoz képest?

Amennyiben elfogadjuk a korai irodalom feltételezését, miszerint a politikai hatékonyságérzet az egyéni karakterisztikákban gyökerezik, akkor a kontextuális változók csekély jelentőségére számíthatunk. Ennek megfelelően a kutatás általánosabb hipotézise a következő:

H1: Az egyéni szintű faktorok sokkal fontosabb szerepet játszanak a politikai hatékonyságérzet szintjében, mint a kontextuális változók.

EGYÉNI SZINTŰ MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK

Az alábbi fejezet bemutatja azokat az egyéni szintű változókat, amelyeknek politikai hatékonyságérzetre gyakorolt hatását joggal feltételezhetjük. Az egyéni szintű változókat három csoportra bontva mutatom be: szocioökonomiai változók (SES), politikai viselkedés változók, valamint közvetlenül nem politikai jellegű, életminőség változók.

Számos kutatás igazolta, hogy a PH nagyban függ az egyén szocioökonomiai helyzetétől. A magasabb jövedelem és iskolázottság több vizsgálat szerint is növeli a hatékonyságérzet szintjét (lásd Campbell et al., 1960; Karp–Banducci, 2008). Az életkor hatása azonban már nem ilyen egyértelmű. Míg a legtöbb kutatás azt találta, hogy az idősebbek magasabb politikai hatékonyságérzettel rendelkeznek (pl. Karp–Banducci, 2008), néhány kutatás ezzel ellentétes hatást talált, miszerint a fiatalok hatékonyságérzete a magasabb (pl.: Kenski–Stroud, 2006). A nem hatása hasonlóképpen vitatott: néhányan jelentős nemek közötti szakadékról számoltak be (Campbell et al., 1960; Kenski–Stroud, 2006), mások szerint azonban nincsen szignifikáns különbség a nők és férfiak politikai hatékonyságérzet-szintjében (Karp–Banducci, 2008; Verba et al., 1997). A bemutatott eredményekkel összhangban a kutatás feltételezi, hogy a magasabb jövedelem és iskolázottság pozitívan hat mind a külső, mind pedig a belső politikai hatékonyságérzet szintjére, a kor és a nem hatását viszont hipotézis nélkül, nyitott kutatási kérdésként vizsgálom.

A külső és belső politikai hatékonyságérzet egyéb politikai tapasztalatokkal és érzületekkel is kapcsolatban állhat. A politikai érdeklődés, mint motivációs forrás, az egyik legfontosabb magyarázóváltozónak számít a politikai viselkedés kutatásában (lásd Prior, 2010). A politikai érdeklődés a motivációs háttér biztosításán keresztül növelheti a belső- és külső hatékonyságérzet szintjét (Kenski–Stroud, 2006), bár az esetleges összefüggés mögött ellentétes irányú kapcsolat is meghúzódhat (Szabó–Oross, 2017). Kutatások azt is kimutatták már, hogy a pártosság erőssége szignifikánsan növeli a politikai hatékonyságérzet szintjét (Karp–Banducci, 2008; Karp, 2012), azáltal hogy fontos érzelmi erőforrásokat mozgósít. Egyrészt, ha valaki erősen azonosul politikai szereplőkkel, akkor őket reszponzívaabbnak érzékelheti, ez pedig a teljes rendszer reszponzivitásának érzékelésére is kihathat (KPH). Másrészt, az erős érzelmi azonosulás határozottabb politikai álláspontokat vonhat maga után, amely a BPH-t is növelheti. Míg a politikai érdeklődés és a pártosság erőssége meglehetősen tartós egyéni jellemzőknek számítanak, a győztes politikai erőre való szavazást mérő változóról ugyanez nem mondható el. Néhány kutatás már megmutatta, hogy a győztesre való szavazásnak szignifikáns hatása lehet a PH-ra (Bowler–Donovan, 2002), de léteznek ezzel ellentétes eredmények is (Iyengar, 1980). Okkal feltételezhető azonban, hogy mind a politikai rendszer reszponzivitását, mind a saját politikai kompetenciáit kedvezőbbnek érzékeli

az egyén, amikor azt látja, hogy saját szavazata hozzájárult az általa támogatott jelölt győzelméhez, és azok a politikai erők gyakorolják a hatalmat, akikkel szimpatizál. Összefoglalva tehát a fentieket, mindegyik itt vizsgált politikai viselkedés változó esetében azt várom, hogy növelni tudják mind a KPH-t, mind a BPH-t azáltal, hogy a politikai valóság érzékelésének fontos motivációs, illetve érzelmi háttereként funkcionálnak.

A politikai hatékonyságérzetre azonban közvetlenül nem politikai jellegű egyéni attribútumok is hatással lehetnek. A fogalmat a szakirodalom is gyakran a személyiséggel vagy egyéb nem politikai tulajdonsággal köti össze (Campbell et al., 1960). Ebben a kutatásban két nem politikai jellegű, az életminőséghez kapcsolódó változó, a társas beágyazottság és a boldogság hatását tesztetem. Ezek a PH kutatásában ez idáig kevés figyelmet kaptak, pedig sokkal feltételezhetjük, hogy hatással vannak arra, hogy hogyan érzékeljük a politika működését. Az erős társas beágyazottság a BPH növelésének lehet egy fontos erőforrása. A társas támogatás és az intimebb, közelebbi társas kapcsolatok az élet minden területén nagyobb magabiztosságot eredményezhetnek (Wellmann–Wortley, 1990), ezért feltételezhető, hogy a BPH-t is növelni képesek. Corcoran kollégáival (2011) pozitív kapcsolatot talált a társas beágyazottság és a hatékonyságérzet között, de ők nem kifejezetten politikai hatékonyságérzetet vizsgáltak, hanem egy általánosabb, személyiség-jellegű változatot. Az emberek attitűdjeit és percepcióit az általános érzelmi állapotuk is befolyásolhatja. A politikai viselkedés kutatásában a boldogságot elsősorban függő változóként szokták kezelni, amelyre hatást gyakorolhatnak bizonyos politikai aktivitások (lásd Stadelmann–Steffec–Vatter, 2012; Patkós–Farkas, 2018), de a boldogság olyan kognitív és értékelési torzításokkal is összekapcsolódik (Cummins–Nistico, 2002; Clore–Hutsinger, 2007), amelyek a politikai attitűdökre is hatással lehetnek. Feltételezhető, hogy a boldogabb emberek mind a politikát általában (KPH), mind az abban betöltött saját szerepüket (BPH) pozitívabbnak érzékelik, mint a kevésbé boldog emberek.

KONTEXTUÁLIS VÁLTOZÓK

Ahogy arról már fentebb szó esett, kevés kutatás vizsgálta a politikai hatékonyságérzet kontextuális magyarázatait. A politikai rendszerek azonban számos tekintetben különböznek egymástól, ez pedig hatással lehet arra, hogy az emberek miként viszonyulnak hozzájuk, és hogyan érzékelik bennük saját szerepüket. Bár jelen kutatás csak európai demokráciákra koncentrál, a demokratikus rendszerek között is számos különbség figyelhető meg. Az egyik legfontosabb eltérést az jelenti, hogy az intézményi berendezkedés elsősorban az állampolgári akaratok pontos leképezését vagy inkább a többség akaratának hatékony érvényesítését célozza. Lijphart (1984) különbséget tett a demokrácia

konszenzusos és többségi ideáltípusa között. Némileg leegyszerűsítve, előbbi célja az állampolgárok politikai sokféleségének arányos reprezentációja, utóbbi pedig a mesterségesen homogenizált többség hatékony kormányzására helyezi a hangsúlyt. Korábbi összehasonlító kutatások e distinkció néhány elemének, így a választási rendszer aránytalanságának és a parlamenti pártok vagy kormánypártok számának politikai hatékonyságérzetre gyakorolt hatását már vizsgálta. E vizsgálatok megmutatták, hogy a megkülönböztetés két fontos eleme ellentétesen hat a külső politikai hatékonyságérzetre: míg az arányosabb választási rendszer növeli a külső hatékonyságérzetet, a koalícióban szereplő pártok száma negatívan függ össze ugyanezzel a változóval (Karp-Banducci, 2008; Kim, 2013). Ezek a tanulmányok azonban a hatékonyságérzetnek csak a külső dimenziójára fókuszáltak, és a demokráciatípus átfogóbb fogalmának hatását nem vizsgálták. E tanulmány azt feltételezi, hogy a konszenzuális demokráciákban magasabb az állampolgárok KPH-ja, hiszen a többféle párt jelenléte a politikai elit nagyobb reszponzivitásának érzetét nyújthatja. Ugyanakkor a politikai aktorok, alternatívák és kapcsolatok sokfélesége megnehezíti a politika és a politikai folyamatok megértését, ezért azt is feltételezem, hogy a konszenzuális demokráciákban alacsonyabb az állampolgárok BPH-ja. Mivel a szakirodalomban kiemelt figyelmet kapott, a demokráciatípus két komponensének, a választási rendszer aránytalanságának és a koalícióban szereplő pártok számának hatását külön modellekben is tesztelem.

A politikai rendszerek kiterjedtségükben is különböznek egymástól. Egyes politikai rendszerek állampolgáraik életének számos területére hatást gyakorolnak, mások jóval korlátozottabb terepen mozognak. A politikai rendszer kiterjedtsége jól megragadható a kormányzati kiadások GDP-hez viszonyított arányával (Persson–Tabellini, 1999). Bár okkal feltételezhető, hogy a kormányzati szféra kiterjedtsége hatással van az állampolgárok PH-jára, ezt a kérdést tudomásom szerint még egyetlen kutatás sem vizsgálta. Egy kiterjedtebb politikai rendszerben jóval több érintkezési pont van az állampolgár és a politikai rendszer között, ez pedig növelheti a KPH-t. Ugyanakkor a kiterjedtebb politikai rendszerben sokkal nehezebb az állampolgároknak megérteni a politikát és tájékozódni abban, ez pedig várhatóan alacsonyabb BPH-t eredményez.

A politikai rendszer teljesítménye szintén fontos szempont. Egy ország fejlettségi szintjét természetesen számos tényező befolyásolja, de az egyik legnagyobb jelentőséget az emberek általában a politikának tulajdonítják. Egy ország gazdasági fejlettségének a leggyakrabban használt proxyja az egy főre eső GDP. Kim (2013) összehasonlító kutatásában már vizsgálta az egy főre eső GDP a KPH három indikátorára gyakorolt hatását. Érdekes módon, míg ezek közül kettőre nem gyakorolt hatást az egy főre eső GDP, a harmadik esetben negatív kapcsolatot mutatott ki a szerző. Ennek ellenére, ebben a kutatásban azt feltételezem, hogy a GDP pozitívan függ össze a KPH-val: egy fejlettebb országban az emberek inkább érzik úgy, hogy a politikai rendszer az

állampolgárok érdekeinek megfelelően működik. A korrupció szintje, bár éppen fordított szempontból, szintén a politikai rendszer teljesítményét mérő változónak tekinthető. Nem nehéz érvelni amellett, hogy a magas szintű korrupció erodálja azt a hitet, hogy a politikai rendszer az átlagemberek érdekeiért működik, és hogy a politikai folyamatokat hatékonyan alakítani lehet (KPH). Ráadásul ha az emberek úgy érzik, hogy a politikai folyamatokat magánérdekek és -kapcsolatok szövik át, akkor a politika jóval nehezebben áttekinthetőnek és megérthetőnek tűnik (BPH). Míg Kim (2013) azt találta, hogy a korrupció szintje valóban csökkenti a külső politikai hatékonyságérzetet, addig Borgonovi és Popranek (2017) eltérő módszertant használva nem talált szignifikáns kapcsolatot.

Az állampolgárok politikai rendszerrel kapcsolatos tapasztalatai jelentős részben a médiából származnak. A politikai hatékonyságérzet kutatásában jelentős figyelem irányult a médiafogyasztási szokások hatásaira. A tanulmányok bemutatták, hogy a médiafogyasztásnak mind a gyakorisága, mind a tartalma, mind pedig a formája hatással van az állampolgárok politikai hatékonyságérzetére (pl. Pingree, 2011; Robinson, 1976). A médiarendszerek eltérő vonásainak hatásait azonban senki sem vizsgálta korábban. Ebben a kutatásban a médiarendszerek két lényeges jellemzőjének a hatásait teszteltem. Először is, a médiarendszerek különböznek egymástól abban a tekintetben, hogy milyen szerepet játszanak a politikai folyamatokban. Egyes országokban a média jelentős hatást gyakorol a politikai diskurzusokra és az állampolgárok politikai tapasztalataira, máshol azonban a politikai jelentősége korlátozottabb (Strömbäck, 2008). Ez azért fontos, mert a média által megjelenített politikai valóságnak van néhány sajátos vonása, hiszen a médiatudósításokat az újságírói gyakorlat széles körben érvényesülő elemei formálják. A politikai történelekről szóló médiatudósítások előszeretettel fókuszálnak a botrányokra és a negatív jelenségekre (Soroka, 2014), és a média a politikát elsősorban különböző politikai elitek interakciójaként mutatja be (Bennett, 1996). Éppen ezért azt feltételezem, hogy azokban az országokban, ahol a média nagyobb szerepet játszik a politikai diskurzusokban, az állampolgárok nagyobb valószínűséggel érzékelik a politikát az elitek közötti küzdelemként, amely ezért kevésbé reszponzív az állampolgári igényekre (KPH). Ugyanakkor a média általában mindent megtesz azért, hogy bonyolult politikai folyamatokat leegyszerűsítsen és elmagyarázzon a fogyasztónak, továbbá a politikai szereplőket is arra kényszeríti, hogy minél inkább érthetőek legyenek (Bennett, 1996). Éppen ezért azokban az országokban, ahol a média fontosabb szerepet játszik a politikai diskurzusban, az állampolgárok feltételezhetően otthonosabban mozognak a politikai témákban (BPH).

1. táblázat. A független változóktól várt hatások (+ = szignifikáns pozitív hatás; – = szignifikáns negatív hatás; üres cella = nincs specifikus hipotézis)

	Külső PH	Belső PH
Egyéni szintű változók		
SES változók		
iskolázottság	+	+
jövedelem	+	+
nem		
kor		
politikai viselkedés változók		
politikai érdeklődés	+	+
pártosság	+	+
győztesre szavazás	+	+
életminőség változók		
társas beágyazottság	+	
boldogság	+	+
Kontextuális változók		
politikai rendszer változók		
konszenzusos demokrácia	+	–
VR aránytalansága	–	
kormánypártok száma	–	
kormányzati kiadások	+	–
GDP	+	
korruptió	–	–
médiarendszer változók		
média politikai jelentősége	–	+
média pol.-i párhuzamossága	+	+

A médiarendszerek egy másik fontos vonása a politikai párhuzamosság szintje (Hallin–Mancini, 2004). A politikai párhuzamosság fogalma azt ragadja meg, hogy egy médiarendszeren belül a médiumokra mennyire jellemző, hogy meghatározott politikai orientációk és érdekek jegyében tevékenykednek. Hallin és Mancini (2004: 27.) a médiarendszerekről szóló könyvükben a politikai párhuzamosságot „a médiarendszerek közötti egyik legnyilvánvalóbb különbség”-nek nevezték. A médiarendszerek politikai párhuzamosságának hatásait a politikai viselkedés kutatásának egyéb területein már vizsgálták korábban (lásd Lelkes, 2016), de a politikai hatékonyságérzetre gyakorolt hatásokat még senki

sem tesztelte. A magas politikai párhuzamossággal jellemezhető médiarendszerekben a politikai tartalmaknak való szelektív, azaz a saját véleménnyel egyező tartalmaknak való kitettség, jóval gyakoribb az állampolgárok információfogyasztási mintázataiban (Goldman–Mutz, 2011). A pártos média a saját közösséghez tartozó politikai szereplőket pozitív színben tünteti fel, ami megerősítheti az állampolgároknak a politika reszponzivitásába vetett hitét (KPH). A saját véleményt rendszeresen megerősítő tartalmak fogyasztása pedig a politikai magabiztosságot növelheti (BPH).

Mindezek alapján a kutatás részhipotéziseit az 1. táblázat foglalja össze.

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

A hipotézisek tesztelésére több adatbázist is felhasználtam. Az egyéni szintű adatok a 22 európai országban lekérdezett reprezentatív kérdőíves kutatás, a European Social Survey (ESS)³ hetedik hullámából származnak. Bár a PH-val kapcsolatos kérdések a korábbi hullámokban is felbukkantak (utoljára 2008-ban), csak a hetedik hullám tartalmazott a külső és belső dimenziót egyaránt lefedő átfogó kérdésblokkot. Az ESS szigorú véletlen valószínűségi mintavétellel dolgozik, a kérdőíveket pedig személyes interjúkon keresztül töltötték ki a válaszadókkal 2014 augusztusa és 2015 decembere között. Az átlagos válaszadási arány 56,1%-os volt. Az elemzés során használt adatbázis 19 ország válaszadóit tartalmazta, ugyanis három országot ki kellett zárnom a vizsgálatból. A lett adatok a kutatás időpontjában még nem voltak elérhetőek, Izrael esetében néhány fontos kontextuális változó nem állt rendelkezésre, míg az észt mintából az egyik kulcsváltozó, a jövedelem hiányzik. A kutatás ezért 19 ország⁴ felnőtt populációját reprezentáló 34 466 főből álló mintával dolgozik.⁵ A kutatásba bevont országok mindegyike fejlett országnak számít az egy főre eső GDP és a Humán Fejlettségi Index (HDI) alapján és mindegyik demokratikus politikai berendezkedéssel rendelkezik,⁶ még ha a fejlettség és a demokratikuság foka tekintetében nagy különbségek is vannak köztük.

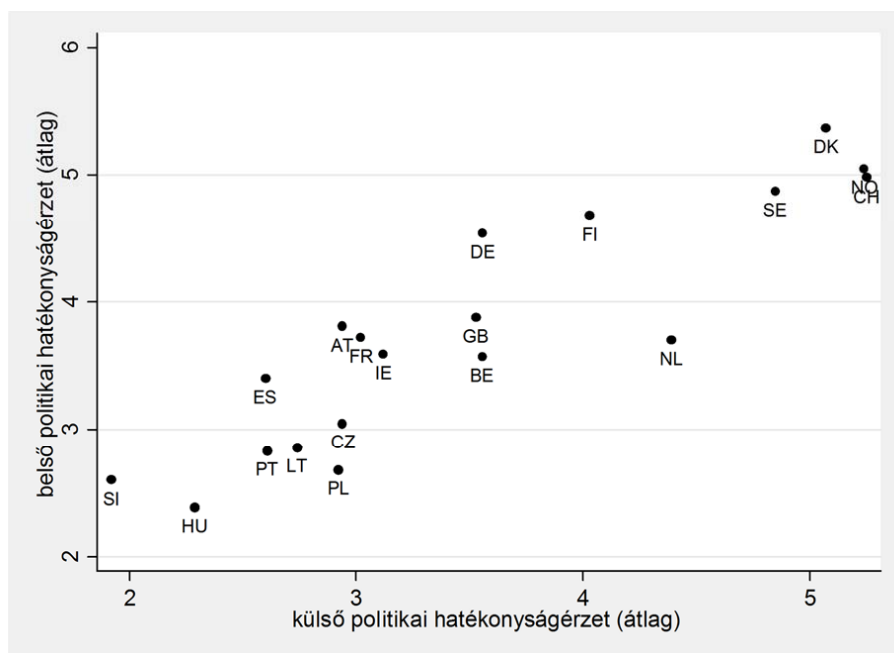
A kontextuális adatok több különböző adatforrásból származnak. A 2014-es GDP-adatokat az OECD-adatbázisából⁷ gyűjtöttem össze, a korrupció szintje esetében pedig a Transparency International 2014-es becslésére⁸ támaszkodtam. A politikai rendszer különböző elemeit mérő változók a Comparative Political Data Set (CPDS) adatbázisából⁹ származnak, míg a médiarendszerrel kapcsolatos változókhoz az európai szakértői survey, a European Media System Survey (EMSS)¹⁰ 2013-as adataiból jutottam hozzá.

VÁLTOZÓK

Függő változók

A politikai hatékonyságérzetet hagyományosan több indikátorból képzett indexekkel méri a szakirodalom (Campbell et al., 1954; Balch, 1974). A létező összehasonlító kutatások egy jelentős hiányossága, hogy a használt nemzetközi adatbázisok korlátai miatt általában csak egyetlen indikátort használnak a politikai hatékonyságérzet mérésére (Karp–Banducci, 2008; Borgonovi–Popranek, 2017), vagy néhány indikátort vizsgálnak külön-külön (Karp, 2012; Kim, 2013).

1. ábra. A külső és belső politikai hatékonyságérzet országonkénti átlagértékei (saját kalkuláció)

Ezzel szemben az ESS hetedik hullámának kérdőíve hat politikai hatékonyságérzethez kapcsolódó kérdést is tartalmazott: tartalmilag három a külső, három pedig a belső politikai hatékonyságérzettel függ össze (a kérdéseket lásd a Mellékletben). Annak érdekében, hogy kiderüljön, hogy ezek az itemek empirikusan is két különböző elméleti fogalmat ragadnak-e meg, a hat változóra főkomponens-elemzést futtattam. Az elemzés alátámasztotta a várakozásokat: a hat item két külön faktorba rendeződött. A három külső dimenzióhoz kap-

csolódó kérdés az első faktorba, míg a másik három item a második faktorba került (lásd Melléklet). Az eredményekkel összhangban két indexet hoztam létre a faktorokhoz tartozó három-három kapcsolódó kérdésre adott válaszok átlagolásával:¹¹ egy KPH- ($M=3,55$; $SD = 2,06$; Cronbach's $\alpha = 0,84$) és egy BPH-indexet ($M=3,87$; $SD=2,34$; Cronbach's $\alpha = 0,84$). Bár a két változó egyértelműen elkülönül, nem függetlenek egymástól ($r = 0,58$; $p < 0,001$). Az 1. ábrán láthatóak a függő változók országok közötti eltérései.

FÜGGETLEN VÁLTOZÓK

Egyéni szintű független változók¹²

Szocioökonómiai és demográfiai változókként a nemet (1 = nő; 51,6%), a kort (18 és 102 év között; $M = 51,41$; $SD = 17,02$), az oktatásban eltöltött évek számát (0 és 40 között; $M = 13,16$; $SD = 3,83$) és a válaszadó a saját országa jövedelmi deciliseibe való besorolásán keresztül a jövedelmet (1 és 10 között; $M = 5,45$; $SD = 2,76$) vettem figyelembe. Mivel a kor hatásának iránya nem egyértelmű a szakirodalom alapján, a kor négyzetét is szerepeltettem a modellekben. Három politikai viselkedés változó került be az elemzésbe: a politikai érdeklődés (1 = egyáltalán nem érdeklődik, és 4 = nagyon érdeklődik; $M = 2,51$; $SD = 0,89$), a pártosság szintje¹³ (1 = nem érez magához közel egy pártot sem, és 4 = nagyon közel érez magához egy pártot; $M = 2,01$; $SD = 1,02$); és hogy a válaszadó a jelenleg kormányon lévő pártok valamelyikére szavazott-e a legutóbbi választáson (1 = győztes szavazó; 37,96%).¹⁴ Két életminőséghez kapcsolódó változó hatását is vizsgáltam. A társas beágyazottságot úgy mérte a kérdőív, hogy megkérdezte a válaszadót, hány olyan személy van, akivel meg tudja beszélni személyes, legbensőbb magánügyeit (0 = egy sincs, és 6 = tíz vagy több; $M = 2,92$; $SD = 1,41$). A boldogság méréséhez a válaszadókat egy 11 fokú skálán arra is megkérték, hogy értékeljék: mindent egybevetve mennyire érzik magukat boldognak (0 = nagyon boldogtalan, és 10 = nagyon boldog; $M = 7,41$; $SD = 1,82$).

Kontextuális változók

A CPDS-adatbázis tartalmaz egy skálaváltozót, ami azt mutatja, hogy az adott ország mennyire illeszkedik a demokrácia Lijphart (1984) által konceptualizált konszenzuális vagy többségi ideáltípusához. Az országok skálán való elhelyezkedését négy indikátor alapján kalkulálták:¹⁵ (1) az effektív pártok száma a parlamentben; (2) minimális győztes vagy egypárti többségi kormányok hiánya; (3) a választási rendszer aránytalansága,¹⁶ és (4) a kormányzatok tartósága, amit a kormányzatban történő évenkénti változások száma alapján mér-

tek. A kevesebb effektív párt, a minimális győztes vagy egypárti kormányzatok léte, a választási rendszer aránytalansága és a ritka kormányzaton belüli változás egy adott országot a skála többségi széle közelében helyez el, míg ellenkező esetben az ország a konszenzuális pólusra kerül. Az alacsonyabb érték a többségi ideáltípussal való erősebb hasonlóságot, míg a magasabb érték a konszenzuális ideáltípushoz való közelséget fejezi ki (2,13 és 2,26 között; $M = 0,11$; $SD = 1,09$). A választási rendszer aránytalanságának és a kormánypártok számának¹⁷ hatását külön is tesztetem. Mindkét változó a demokráciatípus fontos jellemzője, az irodalom azonban azt találta, hogy ezek ellentétesen hatnak a PH-ra, ezért a külön tesztelésük indokolt lehet.¹⁸ A CPDS adatbázis tartalmazott OECD adatokat a kormányzati kiadások GDP-hez viszonyított arányáról (0,45 és 17,81 között; $M = 6,82$; $SD = 5,02$). Az egy főre eső GDP 2014-es adatait az OECD adatbázisából gyűjtöttem ki (USD-ben, vásárlóerő-paritás alapján, 26 393 és 65 790 között; $M = 41\,781,14$; $SD = 10\,646,77$). A korrupció szintjének becsléséhez a Transparency International 2014-es korrupció percepciók indexet használtam. Ez az index elméletileg 0 és 100 közötti értéket vehet fel, ahol a magasabb érték eredetileg a korrupció alacsonyabb szintjét jelentette, de az elemzésben a skálát megfordítottam, tehát a magasabb érték magasabb szintű korrupciót jelöl (8 és 49 között; $M = 27,45$; $SD = 12,38$).

A médiarendszerrel kapcsolatos változókra rátérve, a média politikai jelentőségét az EMSS szakértői survey két indikátorának felhasználásával számoltam ki. Az ország-szakértőket arra kérték a kérdőív készítői, hogy egy 10 fokú skálán értékeljék, hogy mennyire értenek egyet a következő állításokkal: (1) „[Az Ön országában] a közügyekről szóló médiatartalmak nagy hatással vannak a közvéleményre”, és (2) „[Az Ön országában] a közügyekről szóló médiatartalmak nagy hatással vannak a politikai és közpolitikai szereplőkre”. A két változó átlagértékeit összeadva jött létre a média politikai jelentőségét mérő változó (10,60 és 16,3 között; $M = 14,51$; $SD = 1,32$; a magasabb érték nagyobb jelentőséget mutat). A politikai párhuzamosság szintjének számításában a szintén EMSS-adatokat használó Lelkes (2016) módszerét követtem. A kérdőív készítői arra kérték a szakértőket, hogy országuk számos jelentősebb médiumát (13–20 média minden országból, lefedve a vezető tv-csatornákat, hírportálokat, minőségi és bulvár napilapokat) értékeljék különböző szempontok alapján. Ezek közül három kérdést használok fel a politikai párhuzamosság szintjének megállapításához. A szakértők 10 pontos skálán értékelték minden megkérdezett médium esetében, hogy mennyire értenek egyet a következő kijelentésekkel: (1) „X médium tartalmaira hatást gyakorol egy politikai párt”; (2) „X médium egyenlő mértékben mutatja be mindegyik oldal érveit” (fordítva kódolva), és (3) „X médium speciális nézeteket és politikákat támogat”. E három item átlagértékeinek összege adja ki a kutatásban használt politikai párhuzamosság változót (11,45 és 20,31 között; $M = 14,51$; $SD = 2,47$).

EREDMÉNYEK

Az adatbázis többszintű jellege miatt többszintű lineáris regressziót alkalmaztam a hipotézisek tesztelésére.¹⁹ A regressziómodellek a 2. táblázatban láthatóak. Az első modell csak az egyéni szintű változókat tartalmazza, míg a kontextuális változók a második és harmadik modellekben jelennek meg.

2. táblázat. A külső és belső politikai hatékonyságérzetet magyarázó többszintű OLS-modell

	Külső politikai hatékonyságérzet ²⁰			Belső politikai hatékonyságérzet		
	1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell
Egyéni szint						
nem	-.04 (.05)	-.04 (.05)	-.04 (.05)	-.42 (.06)***	-.42 (.06)***	-.42 (.06)***
kor	-.02 (.01)***	-.02 (.01)***	-.02 (.01)***	.01 (.01)*	.01 (.01)*	.01 (.01)*
kor ²	.00 (.00)**	.00 (.00)**	.00 (.00)**	-.00 (.00)***	-.00 (.00)***	-.00 (.00)***
isk. évek	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.10 (.01)***	.10 (.01)***	.10 (.01)***
jövedelem	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.05 (.01)***	.05 (.01)***
pol. érdeklődés	.49 (.02)***	.49 (.02)***	.49 (.02)***	1.03 (.03)***	1.03 (.03)***	1.03 (.03)***
pártosság	.28 (.03)***	.28 (.03)***	.28 (.03)***	.27 (.02)***	.27 (.02)***	.27 (.02)***
győztes szavazó	.44 (.06)***	.44 (.06)***	.44 (.06)***	.10 (.04)*	.10 (.04)*	.10 (.04)*
társas beágy.	.12 (.01)***	.12 (.01)***	.12 (.01)***	.13 (.02)***	.13 (.02)***	.13 (.02)***
boldogság	.15 (.01)***	.15 (.01)***	.15 (.01)***	.09 (.01)***	.09 (.01)***	.09 (.01)***
Kontextuális szint						
demokráciatípus		.09 (.05)			-.03 (.06)	
VR arányosság			-.02 (.01)*			-.00 (.01)
korm. pártok száma			.01 (.10)			.04 (.11)
korm. kiadás		-.04 (.01)***	-.03 (.01)***		-.01 (.01)	-.01 (.01)
GDP		-.00 (.00)	-.00 (.00)		.00 ²¹ (.00)*	.00 (.00)**
korruptió		-.04 (.01)**	-.05 (.01)**		-.01 (.01)	-.01 (.01)
média pol. jelent.		-.19 (.05)***	-.23 (.05)***		-.09 (.06)	-.06 (.05)
média pol. párhuz.		-.03 (.04)	-.03 (.04)		-.02 (.03)	-.01 (.03)
Konstans	-.03 (.12)	6.69 (1.01)***	7.26 (1.34)***	-1.33 (.18)***	-.06 (1.44)	-.80 (1.75)
Intercept (random)	.50 (.10)***	.22 (.04)***	.21 (.04)***	.37 (.07)***	.20 (.04)***	.20 (.05)***
-2LL	84213.73	84186.96	84185.19	84741.64	84721.54	84721.62
Wald χ^2	7037.53***	61943.11***	226514.62***	7193.17***	51684.68***	51782.73***
N (válaszadók)	22467 ²²	22467	22467	22295 ²³	22295	22295
N (országok)	19	19	19	19	19	19

Megjegyzés: A cellában szereplő értékek b értékek, a zárójelekben pedig a standard hibák szerepelnek. A standard hibákat országonként klasztereztem. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

A -2LL szintjében tapasztalható minimális változások az 1. modelleket követően azt jelzik, hogy mind a KPH-t, mind a BPH-t döntő részben egyéni szintű tényezők magyarázzák, a kontextuális változók bevonása a modellek magyarázóerejét csak kis, bár szignifikáns mértékben növelte ($p < .001$ a KPH modellben és $p < .01$ a BPH modellben). Az általános hipotézis tehát igazolódott, az irodalomnak igaza van abban, hogy a politikai hatékonyságérzetet elsősorban egyéni sajátosságok magyarázzák, és kevésbé a kontextuális faktorok milyensége.

A részhipotézisek kapcsán viszont több meglepő eredmény is született. Az irodalommal összhangban a jobb szocioökonómiai státusz szignifikánsan magasabb KPH-t és BPH-t eredményez. Érdekes azonban, hogy míg a jövedelem a KPH-ra és a BPH-ra hasonló mértékben hat, az iskolázottság hatása jóval nagyobb a BPH esetében. A kor hatásának iránya meglepő módon eltér a KPH és a BPH esetében. A kor negatívan hat a KPH-ra, viszont pozitívan a BPH-ra. Azonban egyik hatás sem lineáris, hiszen a kor^2 hatása is szignifikáns. Minél idősebb valaki, annál negatívabban ítéli meg a politikai rendszer reszponzivitását, viszont annál jobbnak ítéli saját politikai kompetenciáit is, még ha egy bizonyos kor felett ezek a hatások már nem érvényesülnek. Fontos azonban az is, hogy ha csak a 0-nál nagyobb KPH-értékkel rendelkezőket vesszük figyelembe, akkor a kornak már lineáris hatása van a KPH-ra (lásd a 20. jegyzetet). Az irodalom másik vitatott változója, a nem esetében azt láthatjuk, hogy a nők szignifikánsan kevésbé bíznak a saját politikai kompetenciáikban, de a KPH esetében nem tapasztalható különbség nők és férfiak között.

A politikai viselkedés változók a PH fontos magyarázóváltozóinak számítanak. A három változó közül a politikai érdeklődésnek van a legnagyobb hatása. Minél érdeklődőbb és pártosabb valaki, annál magasabb KPH-val és BPH-val rendelkezik. Azonban míg a pártosság a PH mindkét dimenziójára hasonló mértékben hat, a politikai érdeklődés nagyobb hatást gyakorol a BPH-ra, mint a KPH-ra. A győztes pártra való szavazás szintén növeli a KPH-t és a BPH-t, de a BPH-ra gyakorolt hatása gyengébb és nem is annyira robusztus (lásd a 20. végjegyzetet).

Az eredmények igazolták azt a feltételezést is, hogy az életminőséghez kapcsolódó változók szintén hatással vannak a PH-ra. A társas környezetébe beágyazottabb válaszadó magasabb KPH-val és BPH-val rendelkezik, és a boldogságszintje is pozitívan hat mindkét változóra. Érdekes módon a boldogság erősebben hat az emberek politikai szféráról alkotott benyomásaira, mint a saját politikai kompetenciákkal kapcsolatos percepciókra.

A kontextuális változókra rátérve, az eredményekből kiderül, hogy a politikai rendszer típusa nem hat a PH-ra. Ugyanakkor annak egyik fontos eleme, a választási rendszer aránytalansága negatív kapcsolatban van a KPH-val. A szakirodalom korábbi eredményeit megerősítve, az aránytalanabb választási rendszerben élő emberek a politikai rendszert az állampolgári igényekre kevés-

bé fogékonynak érzékelik. A másik szakirodalomból származó hipotézis viszont nem igazolódott: a kormánypártok nagyobb száma nem csökkenti a politikai hatékonyságérzetet, nem gyakorol szignifikáns hatást a függő változókra. Míg a politikai rendszer kiterjedtsége nem hat a BPH-ra, a KPH-ra gyakorolt szignifikáns hatásának iránya ellentétes a kutatás hipotézisével. Azokban az országokban, ahol a kormányzat a GDP arányában több pénzt költ, az állampolgárok a politikát kevésbé érzékelik reszponzívnak. Tehát, az állampolgárok és a politikai szféra közötti érintkezési felületek nagyobb kiterjedése inkább csökkenti a rendszer állampolgári igényekre való fogékonyságának érzetét.

3. táblázat. A hipotézisek és eredmények összefoglalása

	Külső politikai hatékonyságérzet		Belső politikai hatékonyságérzet	
Egyéni szintű változók				
SES változók				
	hipotézis	eredmény	hipotézis	eredmény
iskolázottság	+	+	+	+
jövedelem	+	+	+	+
nem				–
kor		–		+
politikai viselkedés változók				
politikai érdeklődés	+	+	+	+
pártosság	+	+	+	+
győztesre szavazás	+	+	+	+ (nem robusztus)
életminőség változók				
társas beágyazottság	+	+		+
boldogság	+	+	+	+
Kontextuális változók				
politikai rendszer változók				
konszenzusos demokrácia	+		–	
VR aránytalansága	–	–		
kormánypártok száma	–			
kormányzati kiadások	+	–	–	
GDP	+			+
korruptió	–	–	–	
médiarendszer változók				
média politikai jelentősége	–	–	+	
média pol.-i párhuzamossága	+		+	

A politikai rendszer teljesítményével kapcsolatos változók esetében azt látjuk, hogy a KPH- és BPH-modellekben eltérő faktorok játszanak szignifikáns szerepet. A magasabb szintű korrupció rombolja a politikai rendszer rezponzivitásába vetett hitet (KPH), ugyanakkor a BPH-ra nem gyakorol hatást. A GDP ezzel éppen ellentétes módon hat a PH-ra: a külső dimenzióra nem gyakorol hatást, a belsőt azonban szignifikánsan növeli; a fejlettebb országban élő emberek magabiztosabbak politikai kompetenciáikat illetően. Ráadásul a BPH-ra a kontextuális változók közül egyedül a GDP gyakorol szignifikáns hatást, ami azért jelent meglepetést, mert ez volt az egyetlen kontextuális változó, amely esetében a hipotézisek nem vártak hatást.

Bár a BPH-ra egyik médiarendszerrel kapcsolatos változó se gyakorol szignifikáns hatást, a KPH-val szignifikánsan összefügg a média politikai jelentősége változó. Az eredeti hipotézissel összhangban, azokban az országokban, ahol a média fontosabb szerepet játszik a politikai diskurzusok alakításában, az emberek a politikát kevésbé rezponzívúnak és nehezebben formálhatónak érzik. A média politikai párhuzamossága azonban a PH egyik dimenziójára se gyakorol szignifikáns hatást.

KONKLÚZIÓ

Annak ellenére, hogy a politikai hatékonyságérzet az egyik leggyakrabban használt változó a politikai viselkedés kutatásában, a téma összehasonlító kutatása még gyerekcipőben jár. Ez a tanulmány ezt a hiányosságot próbálta pótolni azáltal, hogy részletesen vizsgálta a politikai hatékonyságérzet két dimenziójára hatást gyakorló egyéni és kontextuális változókat az ESS hetedik hullámának adataira támaszkodva.

Az eredményekből kiderült, hogy a kontextuális változók csekély szerepet játszanak a PH szintjében; e változót elsősorban egyéni szintű jellemzők magyarázzák. A korábbi vizsgálatok fényében nem meglepő, hogy a magasabb szocioökonómiai státusz magasabb szintű KPH-t és BPH-t eredményez. A nem és a kor hatása azonban tartogatott meglepetéseket. Bár a nemek közötti szakadék a saját politikai kompetenciák értékelésében még tetten érhető, a politikai rendszer megítélésénél már eltűnt. További vizsgálatra érdemes kérdés, hogy a kor miért hat eltérően a KPH-ra és a BPH-ra. Ugyanakkor az ezzel kapcsolatos eredmények magyarázatot kínálhatnak a politikai részvételnél már gyakran kimutatott korosztályok közötti szakadék okaira. A politikai hatékonyságérzet irodalma szerint az emberek a legnagyobb valószínűséggel akkor vesznek részt a politikai folyamatokban, ha alacsony szintű KPH-val és magas szintű BPH-val rendelkeznek (Craig, 1980). Az eredmények itt azt mutatták, hogy minél idősebb valaki, annál negatívabban ítéli meg a politikai rendszert és válik közben még magabiztosabbá saját politikai kompetenciái tekintetében,

ez a kombináció pedig kedvez a politikai részvételnek. A kutatás egy fontos hozzájárulása az irodalomhoz, hogy bizonyította a közvetlenül nem politikai jellegű életstílus-változók politikai attitűdökre gyakorolt hatását is. A társas beágyazottság és a boldogság által nyújtott érzelmi erőforrás, illetve az ezekhez kapcsolódó kognitív és értékelő torzítások hatással lehetnek a politikai percepciókra és magabiztosságra.

Bár a kontextuális változók jóval kisebb szerepet játszanak, mint az egyéni szintű változók, néhányuk esetében tetten érhető volt szignifikáns hatás. A BPH-ra egyedül az adott ország fejlettségi szintje hatott. A KPH esetében viszont több szignifikáns hatást is találtam. Míg kutatások korábban nem vizsgálták a politikai rendszer kiterjedtségének hatásait, jelen kutatásban az előzetes váradásoknak ellentmondva az eredmények azt mutatták, hogy a kiterjedtebb politikai rendszerekben az állampolgárok alacsonyabb szintű KPH-val rendelkeznek. Ez az eredmény lesújtó képet fest a kormányzatok működéséről, hiszen a politikai rendszer és az állampolgárok közötti érintkezési felületek nagyobb kiterjedése azt a percepciót erősíti, hogy a rendszer nem fogékony az állampolgári igényekre. A korrupció és a KPH kapcsolata kevésbé számít meglepetésnek. Az azonban fontos, hogy a korrupció nemcsak a gazdaságnak és egyes politikai szereplők megítélésének árt, hanem a politikai rendszer egészének érzékelésére is kihat. A demokrácia típusa érdekes módon nem függ össze szignifikánsan a PH-val, annak egy fontos eleme, a választási rendszer aránytalansága azonban a szakirodalom korábbi eredményeit megerősítve csökkentette a KPH szintjét. Ugyanakkor az irodalom egy másik feltevezését cáfolta a vizsgálat: a kormányzatban szereplő pártok számának nincsen hatása a PH-ra.

A kutatás egy további nívója, hogy a médiarendszer egyes elemeinek hatását is vizsgálta. Bár a média politikai párhuzamosságának hatását más politikai viselkedés változó esetében már több kutatás is bizonyította (Lelkes, 2016), a PH esetében ez a változó nem játszik szerepet. A média politikai jelentősége azonban szignifikánsan összefüggött a KPH szintjével: minél nagyobb jelentősége van a tömegmédiának a politikai életben, annál negatívabban ítélik meg a válaszadók a politikai rendszer választói igényekre való fogékonyságát. Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a tömegmédia által közvetített politikai valóság a politikai rendszerről kialakult benyomásokat negatívan formálja.

A kutatás eredményeinek interpretációjakor figyelembe kell venni azt a korlátot, hogy a kutatásban alkalmazott minta a fejlett, demokratikus európai országokból származik. Éppen ezért az eredményeket nem lehet országok szélesebb körére, különösen kevésbé fejlett vagy nem demokratikus országokra általánosítani.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-IV-BCE-27 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- ² A tanulmányban szereplő idézetek saját fordítások.
- ³ European Social Survey Round 7 Data (2014). Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ⁴ Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Németország, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svédország, Svájc, Szlovénia.
- ⁵ Az eredeti minta tartalmazott 18 évesnél fiatalabb válaszadókat is, de mivel néhány változó (többek között a függő változók) kapcsolódnak a szavazási részvételhez, őket kizártam az elemzésből (a minta 3,11%-a).
- ⁶ Lásd pl. The Economist Intelligence Unit' Democracy Index 2014-ből. A legtöbb vizsgált ország a teljes demokrácia (*full democracy*) kategóriájába tartozik, Csehország, Belgium, Portugália, Szlovénia, Litvánia, Lengyelország és Magyarország azonban a csorbult demokrácia (*flawed democracy*) kategóriájába lett besorolva.
- ⁷ <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>
- ⁸ <https://www.transparency.org/cpi2014/results>
- ⁹ Armingeon, Klaus – Virginia Wenger – Fiona Wiedemeier – Christian Isler – Laura Knöpfel – David Weisstanner – Sarah Engler (2017). *Comparative Political Data Set 1960–2015*. Bern, Institute of Political Science, University of Berne.
- ¹⁰ Marina Popescu – Bogdana Buzarnescu – Emese Czikkora – Tania Gosselin – Adina Marincea – Jose Santana Pereira – Gabor Toka (2013). „European Media Systems Survey 2013.” Data set. Bucharest, Median Research Centre. URL: www.mediasystemsineurope.org.
- ¹¹ Egy alternatív lehetőség a faktorértékek függő változóként való alkalmazása lehetne. Az eredmények robusztusságát ellenőrizendő, a modelleket úgy is lefutattam, hogy a faktorértékeket használtam függő változóként. A hatások szignifikanciaszintje és iránya egy esetet leszámítva mindenhol ugyanaz volt, mint az eredeti modellekben. Az egyetlen kivételt az eredmények bemutatásánál jelezni fogom. Mivel nem volt jelentős különbség a függő változó két típusa között, az interpretáció megkönnyítése érdekében az átlagolásból létrehozott indexeket alkalmazó modelleket mutatom be ebben a munkában.
- ¹² Az ebben a fejezetben közölt leíró statisztikák a külső politikai hatékonyságérzetet magyarázó regressziómodellben szereplő eseteken alapulnak, hiszen ezekben a modellekben némileg magasabb az esetszám, mint a belső politikai hatékonyságérzethez tartozó modellekben. Tehát a hiányzó vagy kiugró értékekkel rendelkező eseteket ezekben a statisztikákban nem vettem figyelembe.
- ¹³ Ezt a változót két egymáshoz kapcsolódó kérdésből hoztam létre. A kérdőív a válaszadókat először arról kérdezte meg, hogy van-e olyan párt, amelyet közelebb éreznek magukhoz, mint bármely más pártot. Az erre a kérdésre igennel válaszolóknak ezt követően egy négyfokú skálán kellett megjelölniük, hogy mennyire érzik közel magukhoz ezt a pártot. Utóbbi változó esetében az első válaszopció az „egyáltalán nem érzem magamhoz közel”, ami azért különös,

mert a kérdést csak azoknak tették fel, akik az előző kérdésben azt állították, hogy van olyan párt, amelyet közel éreznek magukhoz. Ennek fényében nem meglepő, hogy a válaszadóknak mindössze az 1%-a jelölte meg ezt a válaszlehetőséget. Ezért érdemesnek tűnt az első kérdésre nemmel válaszolókat hozzáadni ehhez a válaszkategóriához. Tehát a pártosság változó két kérdésből lett létrehozva, melynél az 1 érték tartalmazza azokat a válaszadókat, akik az első kérdésre azt válaszolták, hogy nem áll hozzájuk közel párt, és azt a néhány válaszadót is, akik bár az első kérdésre azt mondták, hogy van hozzájuk közel álló párt, a második kérdésre azt válaszolták, hogy ez a párt egyáltalán nem áll hozzájuk közel.

- ¹⁴ A legutóbbi választáson részt nem vevő válaszadókat nem-győztes szavazónak tekintettük ennél a változónál. Továbbá, négy olyan országeset is volt, ahol vagy a választás vagy pedig a koalícióalakítás metszette a kérdőívek lekérdezését. (1) Belgiumban a kérdés hónapokkal a választás után zajlott: az első válaszadók szeptember második felében töltötték ki a kérdőívet (a lekérdezés 2015 februárjáig tartott), míg a választást május 25-én tartották. A kormányzati koalíciót azonban csak október 7-én jelentették be. A későbbi kormányzati pártok közötti tárgyalások az első kérdések idején azonban már hónapok óta folyamatban voltak, ezért a későbbi koalícióban részt vevő pártokat ekkor már ismerni lehetett. Ezért ennél az esetnél a későbbi kormánypártokra való szavazást győztes szavazatnak tekintettem. (2) Az Egyesült Királyságban az interjúk többségét (83%) hónapokkal a 2015. májusi választások előtt (az utolsót 2015 februárjában), egy kis részét pedig hónapokkal azt követően (2015 október–novemberében) kérdezték le. A Konzervatív Párt mindkét periódusban kormányon volt, a LibDem viszont csak az első ciklusban számított kormánypártnak. Ezért a választások előtt lekérdezett válaszadóknál a liberálisokra való szavazást győztes szavazatnak, míg az azt követően lekérdezetteknél vesztes szavazatnak tekintettem. (3) Svédország esetében a lekérdezést a választások közvetlenebbül metszették. A választások előtt lekérdezett válaszadók esetében a választásokat megelőző kormánypártokra szavazást tekintettem győztes szavazatnak, míg a választások után lekérdezettek esetében már az új kormány pártjaira történő szavazat számított győztes szavazatnak. A minta 16%-a azonban a választás napja (2014. szeptember 14.) után és az új kormány bejelentése (2014. szeptember 26.) előtt lett lekérdezve. A belga esettel ellentétben itt a későbbi kormány nem volt egyértelműen előre jelezhető a tárgyalások során, ezért az ebben a rövid periódusban megkérdezett válaszadókat kizártam az elemzésből (282 eset).

A kizárt esetek nem különböznek jelentősen a teljes mintától a nemük, koruk, iskolázottságuk és lakhelyük szerint. (4) Portugáliában a minta nagy része (70%) a választások előtt lett lekérdezve, egy kisebb rész (30%) viszont a választást követően, de még az új kormány hivatalos bejelentése előtt válaszolt a kérdésekre. A kormányalakítási folyamat ebben az esetben különösen kaotikus volt. A választás utáni lekérdezések idején nehéz volt megjósolni, hogy kik fogják alkotni az új kormányt. Ezért a választások után megkérdezett eseteket kizártam az elemzésből (379 eset). A kizárt esetek nem különböznek jelentősen a teljes mintától kor, nem, iskolázottság és lakhely tekintetében.

- ¹⁵ Mindegyik CPDS-adat a 2014-es évből származik.

- ¹⁶ A CPDS a választási rendszer aránytalanságát a Gallagher-formula segítségével mérte, amely a pártok szavazatainak és a szerzett parlamenti helyeinek arányán alapul (0,45 és 17,81 között; $M = 6,82$; $SD = 5,02$; a magasabb érték a nagyobb aránytalanságot jelöli).

- ¹⁷ Mivel a CPDS adatbázis nem tartalmazza ezt az adatot, azt a szerző gyűjtötte össze nyilvános forrásokból. Svédország és az Egyesült Királyság esetében a kérdőív lekérdezése alatt két különböző kormány is működött, ezért ezekben az esetekben a két időszak kormánypártjai számának átlagát vettem figyelembe (Svédországban ez 3, hiszen a korábbi kormányban 4, az utóbbiban 2 párt vett részt, míg az Egyesült Királyság esetében 1,5, mert az előbbi kormány 2, utóbbi 1 pártból állt).
- ¹⁸ A demokráciatípus-skála nem a kormánypártok számát, hanem a parlamenti pártok számát alkalmazta. Azonban az irodalom azt mutatja, hogy míg utóbbi nem hat szignifikánsan a politikai hatékonyságérzetre, előbbi negatívan függ össze azzal (Karp–Banducci, 2008; Kim, 2013). Ezért én is inkább a kormánypártok és nem pedig a parlamenti pártok számának hatását tesztelem külön.
- ¹⁹ Az ESS készítőinek instrukcióit megfogadva mind az egyéni szintű dizájn-súlyt, mind az országos szintű populációs súlyt alkalmaztam (lásd European Social Survey: Weighting European Survey Data, 25th April 2014, http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf. [letöltve 2018.01.23.]) . A kontextuális hatások robusztusságának erősítése miatt az elemzést az egyéni szintű dizájn-súly elhagyásával is lefuttattam, az eredmények ezekben az alternatív modellekben nem különböztek a tanulmányban közölt modellektől.
- ²⁰ A 0 érték mind a KPH, mind a BPH esetében túlerepresentált. A KPH esetében a válaszadók 5,92%-a, a BPH esetében a 7,15%-a mindhárom vonatkozó kérdésre a legalacsonyabb értéket, a 0-t jelölte meg. Az eredmények robusztusságának ellenőrzése érdekében a modelleket a függő változók 0 értékeinek kizárásával is lefuttattam (N = 21 138 a KPH és N = 20 702 a BPH modellben). A KPH-modell esetében a kor négyzete változó kivételével minden változónál ugyanaz a hatás iránya és szignifikanciája, mint az eredeti modellben, tehát a minden KPH-indikátoron 0 értékkel rendelkező esetek nem torzítják el az eredményeket. Ugyanakkor a kor négyzete változó hatásának szignifikanciája eltűnik ebben a modellben, ami azt jelzi, hogy a KPH-változón 0-nál nagyobb értékkel bíró válaszadók esetében (94,8%) a kor KPH-ra gyakorolt hatása lineáris. A BPH-modellek esetében a 0 értékekkel rendelkező esetek kizárásánál szintén csak egy eltérés van a hatások tekintetében az eredeti modellhez képest: a győztes szavazó változó hatása itt nem szignifikáns. Tehát a győztes szavazó változó hatása az eredeti modellben annak köszönhető, hogy sok nem győztes pártra szavazó válaszadó mindegyik BPH-kérdésre 0 értékkel válaszolt (8,5%-uk). Fontos azt is megjegyezni, hogy a győztes szavazó változó szignifikáns hatása akkor is eltűnik a BPH modellben, ha a faktorértékeket használok függő változóként.
- ²¹ Pontos érték: .0000237.
- ²² 10 861 esetet zártam ki hiányzó értékek és 1138-at kiugró érték miatt (Cook's Distance alapján).
- ²³ 11 018 esetet zártam ki hiányzó értékek és 1153-at kiugró érték miatt (Cook's Distance alapján).

- Abramson, P. R. – Aldrich, J. H. (1982). The decline of electoral participation in America. *American Political Science Review*, 76 (3), 502–521.
- Balch, George I. (1974). Multiple indicators in survey research: the concept of ‘sense of political efficacy’. *Political Methodology*, 1, 1–43.
- Bennett, W. Lance (1996). „An introduction to journalism norms and representations of politics”. *Political Communication*, 13 (4), 373–384.
- Bowler, Shaun – Donovan, Todd (2002). Democracy, institutions and attitudes about citizen influence on government. *British Journal of Political Science*, 32: 371–390.
- Borgonovi, F. – Pokropek, A. (2017). Mind that gap: The mediating role of intelligence and individuals’ socio-economic status in explaining disparities in external political efficacy in 28 countries. *Intelligence*, 62, 125–137.
- Campbell, Angus – Gurin, Gerald – Miller, Warren E. (1954). *The Voter Decides*. Evanston, IL: Row, Peterson.
- Campbell, A. – Converse, P. – Miller, W. – Stokes, D. (1960). *The American Voter*. New York, Wiley.
- Clore, G. L. – Huntsinger, J. R. (2007). How emotions inform judgment and regulate thought. *Trends in cognitive sciences*, 11 (9), 393–399.
- Corcoran, K. E. – Pettinicchio, D. – Young, J. T. (2011). The context of control: A cross-national investigation of the link between political institutions, efficacy, and collective action. *British Journal of Social Psychology*, 50 (4), 575–605. doi: 10.1111/j.2044-8309.2011.02076.x
- Craig, S. C. (1980). The mobilization of political discontent. *Political Behavior*, 2 (2), 189–209.
- Cummins, R. A. – Nistico, H. (2002). Maintaining life satisfaction: The role of positive cognitive bias. *Journal of Happiness Studies*, 3 (1), 37–69. doi: 10.1023/A:1015678915305
- Goldman, S. K. – Mutz, D. C. (2011). The friendly media phenomenon: A cross-national analysis of cross-cutting exposure. *Political Communication*, 28 (1), 42–66. doi: 10.1080/10584609.2010.544280
- Hallin, D. C. – Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- Iyengar, S. (1980). Subjective political efficacy as a measure of diffuse support. *The Public Opinion Quarterly*, 44 (2), 249–256.
- Karp, J. A. (2012). Electoral Systems, Party Mobilisation and Political Engagement. *Australian Journal of Political Science*, 47 (1), 71–89. doi: 10.1080/10361146.2011.643165
- Karp, J. A. – Banducci, S.A. (2008). Political Efficacy and Participation in Twenty-seven Democracies: How Electoral Systems Shape Political Behaviour. *British Journal of Political Science*, 38: 311–34. doi:10.1017/S0007123408000161
- Kenski, K. – Stroud, N. J. (2006). Connections between Internet use and political efficacy, knowledge, and participation. *Journal of broadcasting & electronic media*, 50 (2), 173–192. doi: 10.1207/s15506878jebem5002_1
- Kim, T. (2013). The Democratic System and Political Efficacy. *Japanese Journal of Electoral Studies*, 29 (2), 103–117. doi: 10.14854/jaes.29.2_103
- Lelkes, Y. (2016). Winners, losers, and the press: The relationship between political parallelism and the legitimacy gap. *Political Communication*, 33 (4), 523–543. doi: 10.1080/10584609.2015.1117031

- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. Yale University Press.
- Lowery, D. – Sigelman, L. (1982). Political culture and state public policy: The missing link. *Western Political Quarterly*, 35 (3), 376–384.
- Niemi, Richard G. – Craig, Stephen C. – Mattei, Franco (1991). Measuring internal political efficacy in the 1988 National Election Study. *American Political Science Review*, 85: 1407–1413.
- Patkós, Veronika – Farkas, Eszter (2018). Wearing rose-coloured glasses. The long-term hedonic effect of government support in Europe. Unpublished manuscript.
- Persson, T. – Tabellini, G. (1999). The size and scope of government: Comparative politics with rational politicians. *European Economic Review*, 43 (4–6), 699–735. doi: 10.1016/S0014-2921(98)00131-7
- Pingree, R. J. (2011). Effects of unresolved factual disputes in the news on epistemic political efficacy. *Journal of Communication*, 61 (1), 22–47. doi: 10.1111/j.1460-2466.2010.01525.x
- Prior, M. (2010). You’ve either got it or you don’t? The stability of political interest over the life cycle. *The Journal of Politics*, 72 (3), 747–766. doi: 10.1017/S0022381610000149
- Robinson, M. J. (1976). Public affairs television and the growth of political malaise: The case of “The Selling of the Pentagon”. *American Political Science Review*, 70 (2), 409–432.
- Soroka, S. N. (2014). *Negativity in democratic politics: Causes and consequences*. Cambridge University Press.
- Stadelmann-Steffen, I. – Vatter, A. (2012). Does satisfaction with democracy really increase happiness? Direct democracy and individual satisfaction in Switzerland. *Political Behavior*, 34 (3), 535–559. doi: 10.1007/s11109-011-9164-y
- Strömbäck, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The International Journal of Press/Politics*, 13 (3), 228–246. doi: 10.1177/1940161208319097
- Szabó, A. – D. Oross (2017). Factors of Political Interest. The Internal and External Political Efficacy in Different Regions of Europe. *Individual & Society/Clovek a Spolocnost*, 20 (4), 12–26.
- Verba, S. – Burns, N. – Schlozman, K. L. (1997). Knowing and caring about politics: Gender and political engagement. *The Journal of Politics*, 59 (4), 1051–1072. doi: 10.2307/2998592
- Wellman, B. – Wortley, S. (1990). Different strokes from different folks: Community ties and social support. *American Journal of Sociology*, 96 (3), 558–588.

MELLÉKLET

1. táblázat. A főkomponens-elemzés eredményei (rotált faktorértékek)

	faktor	faktor	Kommunalitás
KPH1	.91	-.11	.75
KPH2	.78	.18	.76
KPH3	.81	.03	.68
BPH1	-.00	.89	.78
BPH2	-.05	.93	.82
BPH3	.28	.62	.62
Eigenvalue	3.33	1.09	

KPH1 = „Véleménye szerint [az Ön országában] a politikai rendszer mennyire teszi lehetővé, hogy az Önhöz hasonló emberek beleszóljanak abba, hogy a kormány mit csinál?”; KPH2 = „Ön szerint [az Ön országában] a politikai rendszer milyen mértékben teszi lehetővé, hogy az Önhöz hasonló emberek befolyásolják a politikát?”; KPH3 = „Ön szerint mennyire törődnek a politikusok azzal, hogy az Önhöz hasonló emberek mit gondolnak?”; BPH1 = „Érzése szerint mennyire képes Ön arra, hogy aktív szerepet vállaljon egy politikai kérdésekkel foglalkozó csoportosulásban?”; BPH2 = „Mennyire bízik abban, hogy a saját képességei lehetővé teszik, hogy részt vegyen a politikában?”; BPH3 = „Személyesen mennyire érzi úgy, hogy könnyű dolog részt venni a politikában?”

2. táblázat. A kutatásba bevont változók páronkénti korrelációja (egyéni szintű változók) (nem szignifikáns összefüggések dőlttel szedve)

	KPH	BPH	nem	kor	isk. évek	jöved.	pol. érd.	pártos.	győztes.	társas
KPH										
BPH	.58									
nem	-.06	-.16								
kor	-.09	-.14	.02							
isk.évek	.21	.33	-.01	-.29						
jöved.	.21	.26	-.09	-.18	.35					
pol. érd.	.34	.50	-.16	.13	.23	.18				
pártos.	.26	.29	-.07	.14	.07	.09	.38			
győztes.	.15	.11	-.01	.11	.04	.10	.18	.12		
társas	.22	.24	.01	-.13	.19	.16	.19	.13	.05	
boldog	.24	.21	-.01	-.07	.13	.23	.14	.10	.10	.24

BENNÜNK ÉLŐ POLITIKA

3. táblázat. A kutatásba bevont változók páronkénti korrelációja (egyéni szintű változók) (az összes összefüggés szignifikáns)

	KPH	BPH	dem.típ.	VR arány.	korm. pártok száma	korm. kiadás	GDP	korruptció	média pol. jelent.
KPH									
BPH	.58								
dem.típ.	.21	.12							
VR arány.	-.23	-.14	-.68						
korm. pártok száma	.13	.10	.74	-.45					
korm. kiadás	.02	.07	.08	-.07	.16				
GDP	.32	.27	.30	-.40	.15	-.02			
korruptció	-.36	-.31	-.35	.44	-.30	-.28	-.79		
média pol. jelent.	.06	.08	-.15	-.32	-.08	-.15	.22	-.29	
média pol. párhuz.	-.21	-.16	-.47	.55	-.51	-.10	-.35	.45	-.42

KORMÁNYZÁS ÉS KÖZPOLITIKA

Bíró-Nagy András, Galgóczi Eszter
A magyar törvények és az Európai Unió (2006–2014)

BRÜSSZEL HATÁSA

A magyar törvények és az Európai Unió (2006–2014)

Bíró-Nagy András¹ – Galgóczi Eszter²

¹ MTA TK Politikatudományi Intézet

² BCE Politikatudományi Doktori Iskola

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban az európaizáció folyamatának közpolitikai aspektusát elemezzük a magyar Országgyűlés törvényei alapján. A 2006 és 2014 közötti két teljes parlamenti ciklus valamennyi törvényét az európaizáció szempontjából feldolgozva, a deskriptív statisztika eszközeivel azt mutatjuk be, hogy az európai szintű közpolitikai döntések és ajánlások milyen mértékben és mely területeken voltak hatással a magyar közpolitikára. A 2006–2010-es és a 2010–2014-es ciklusokat összehasonlítva megállapítható, hogy az Európai Unióval kapcsolatos kormányzati attitűd változása szinte egyáltalán nem jelenik meg a parlamenti törvényalkotásban. Az euroszeptikus retorika és a tényleges parlamenti cselekvés elválhatnak egymástól. Az Európai Unióhoz pozitívan viszonyuló szocialista kormányok és az euroszeptikus 2. Orbán-kormány között elhanyagolható a különbség az európai eredetű törvények tekintetében (36, illetve 34 százalék). Fontos továbbá, hogy a törvényalkotás európaizációja az Orbán-kormány alatt sem korlátozódott a kötelező érvényű uniós jogi aktusok átvételére: 2010–2014 között nem esett vissza a kormányzati proaktivitás eredményeként elfogadott európai eredetű törvények aránya. Ugyanehhez a trendhez illeszkedik, hogy az Európai Unió hatása azokon a közpolitikai területeken is végig kimutatható (és nem csökken) a vizsgált nyolc év folyamán, amelyeken az EU-nak csak támogató hatásköre van. Az európai eredetű jogszabályok parlamenti átfutásának időtartama 2006–2014 között végig hosszabb volt, mint a többi törvény átlagos elfogadási ideje, ez a távolság viszont a 2. Orbán-kormány idején nőtt (miközben a törvényalkotás tempója jóval gyorsabb volt 2010 után). Összességében kijelenthető, hogy a magyar közpolitika európaizációja az Orbán-kormány 2010–2014-es ciklusában sem akadt el, és a kormányzat uniós attitűdjétől függetlenül az európai uniós kontextushoz való alkalmazkodás azokon a közpolitikai területeken is jelen van, amelyeken ez nem lenne kötelező.

Kulcsszavak: európai integráció ■ európaizáció ■ közpolitika ■ törvényalkotás ■ törvényhozás-kutatás ■ euroszepticismus

BEVEZETÉS¹

Az európaizációval kapcsolatos kutatások az Európai Unió nemzeti politikára gyakorolt hatását tárják fel. Ezek a vizsgálatok koncentrálhatnak arra, hogy az EU hogyan hat a tagállamok politikai rendszerére, intézményeire, az uniós tagként nemzeti szinten meghozott közpolitikai döntésekre és arra is, hogy a

politika puha kontextusa, a normák, értékek, percepciók és narratívák miként változnak annak eredményeként, hogy a nemzeti politika egyben az uniós politikával is folyamatos interakcióban van. Jelen tanulmány – mely az első empirikus kutatás a témában – az európaizáció folyamatának közpolitikai aspektusát elemzi a magyar Országgyűlés törvényei alapján. A 2006 és 2014 közötti két teljes parlamenti ciklus valamennyi törvényét az európaizáció szempontjából feldolgozva, a deskriptív statisztika eszközeivel azt mutatjuk be, hogy az európai szintű közpolitikai döntések és ajánlások milyen mértékben és mely területeken voltak hatással a magyar közpolitikára.²

A két ciklusra kiterjedő időkeret lehetővé teszi nemcsak különböző politikai színezetű, hanem az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök terén is markánsan eltérő kormányok összehasonlítását. Az Európai Uniót általánosságban pozitív referenciapontnak tekintő Gyurcsány- és Bajnai-kormányok, illetve a 2010 utáni kormányzása során euroszeptikus húrokat pengető, az Európai Uniót („Brüsszelt”) fő ellenségképei közé emelő Orbán-kormány által elfogadott törvények elemzésével választ kaphatunk arra, hogy a magyar kormányok EU-hoz kapcsolódó attitűdje az uniós jogszabályoknak és ajánlásoknak történő megfelelésben is megjelenik, vagy sem. Nem egyszerűen arra vagyunk kíváncsiak, hogy az euroszeptikus Orbán-kormány számszerűen és arányában is kevesebb európai eredetű/hatású törvényt fogadott-e el, mint Európa-barát elődei, hanem arra is, hogy melyik kormány mennyire volt proaktív az uniós közpolitikai kerethez való alkalmazkodásban. Elemzésünk szempontjából tehát kiemelt hangsúlyt fektetünk arra, hogy megkülönböztessük azokat a törvényeket, amelyeket kötelező jelleggel kellett a magyar viszonyokra adaptálnia a magyar kormányoknak (passzív európaizáció), és azokat a jogszabályokat, amelyeknél a különböző kormányok egyértelműen hivatkoznak európai előzményre, de mégis, a saját döntésükön múlt, hogy a témával foglalkoznak, vagy sem (aktív európaizáció).

Az Európai Unió közpolitikai hatását vizsgáló tanulmányok rendre azt a szempontot is beemelik, hogy az Európai Unióval kapcsolatos skeptikusabb hozzáállás lelassítja-e az európai eredetű törvények elfogadását. Írásunkban mi is választ keresünk arra kérdésre, hogy a 2006–2010-es időszakhoz képest a 2. Orbán-kormány lelassította-e az EU-s eredetű törvények implementációját. A magyar Comparative Agendas Project (CAP) – a kutatásról részletesebben lásd Boda–Sebők (2015)³ – törvényhozási adatbázisának európaizációs aspektusokkal történő újrakódolása által továbbá azt is feltárhatjuk, hogy a különböző közpolitikai területeken született magyar törvények mekkora része európai eredetű. Fontos hangsúlyozni, hogy a CAP-adatbázis a formális implementáció kutatását teszi lehetővé, azt nem, hogy a kivitelezés hogyan sikerült, és a megvalósítás az uniós vagy nemzeti szinteken megcélzott szakpolitikai eredményekkel is járt-e. A magyar törvényalkotás vizsgálata azt teszi ki-mutathatóvá, hogy melyek azok a törvények, amelyeknél a törvény eredete vagy inspirációja európai szintű volt.

A tanulmány első részében bemutatjuk a kutatás elméleti keretét, mely a közpolitika európaizációjának szakirodalmára épít. Ezt követően megfogalmazzuk vizsgálatunk fő kutatási kérdéseit és hipotéziseit, majd ismertetjük adataink forrását és az alkalmazott módszertant. Az eredményeket a következő négy fő szempont szerint csoportosítjuk: az európai eredetű törvények megoszlása a Gyurcsány- és a Bajnai-kormányok éveit, illetve a 2. Orbán-kormány időszaka alatt, az aktív és a passzív európaizáció mértéke, az egyes közpolitikai területek európaizáltsága, valamint az európai és nem európai eredetű törvények elfogadási ideje az Országgyűlésben. Írásunk végén levonjuk a konklúziókat a magyar törvényalkotás 2006 és 2014 közötti európaizációjáról: Brüsszel hatásáról a magyar törvényekre.

EURÓPAIZÁCIÓ ÉS TÖRVÉNYALKOTÁS – ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

Az európai uniós tagságból fakadó változások, a nemzeti politika alkalmazkodása az európai folyamatokhoz és intézményi keretekhez az 1990-es évektől kezdve a politikatudomány kurrens területévé vált. Az európaizációval kapcsolatos kutatások az Európai Unió hatását vizsgálják a nemzeti politikára, az európai közpolitikai döntések beépülését a nemzeti politika és közpolitika világába (Börzel, 1999). A szakterület klasszikus írásai (többek között Ladrech, 1994; Cowles et al., 2001; Radaelli, 2003; Sedelmeier, 2008; Brouard et al., 2012) egyetértenek abban, hogy egy folyamatról van szó, amelynek empirikus vizsgálata segít megérteni a kormányzás és a közpolitika változásait az Európai Unióban.

Érdemes hangsúlyozni, hogy az EU nem egy önálló aktor, nem egy nemzeti szint felett lebegő technokrata, szupranacionális szereplő, hanem helytállóbb úgy tekinteni rá, mint egy politikai arénára, amelynek számos alakítója van, és alapvető eleme a nemzeti és uniós szintű politikai szereplők, illetve az egyes uniós intézmények közötti interakció. Az uniós szintű jogszabályok, ajánlások nem készen érkeznek valamely távoli szereplőtől, hanem politikai versenyen és konfliktusokon keresztül nyerik el végső formájukat, melynek tehát ugyanúgy részesei a tagállami kormányok, az általuk delegált biztosok által vezetett Európai Bizottság és az EU egyetlen közvetlenül választott intézménye, az Európai Parlament. Mint Goetz (2002: 4.) hangsúlyozza, az európaizáció fogalma alatt nem egyirányú, az uniós szint felől a nemzeti szint felé lezajló folyamatot értünk, hanem alapvetően egy körkörös működést, és az egyes közpolitikákra vonatkozóan is inkább ciklikus változásokról van szó, mintsem az uniós fejlemények hatására történő egyszeri nemzeti szintű lépésekről. Az európaizációs tapasztalatok ugyanis visszahathatnak az uniós közpolitikák későbbi formálására is azzal, hogy a nemzeti szereplők értékelik az európai eredetű törvény végrehajtásának tanulságait, és a tagállami kormá-

nyok (akiket ösztönözhet erre parlamentjük, a civil társadalom, a média vagy a közvélemény nyomása is) szorgalmazhatják az uniós szabályok megváltoztatását (Bulmer–Burch, 2001).

Az európaizáció tehát kétirányú folyamat: a top-down európaizációs kutatási irány az Európai Unió hatását vizsgálja a tagállami intézményekre, közpolitikákra, társadalmi folyamatokra, míg a bottom-up európaizáció a tagállamok hatását méri fel az európai döntéshozatalra vonatkozóan (Radaelli, 2003). A Comparative Agendas Projectben részt vevő nemzetközi kutatók (Brouard et al., 2012) a kérdés top-down aspektusát vizsgálják, jellemzően a nemzeti parlamentek által elfogadott törvényeken keresztül, és jelen kutatás is ehhez az irányzathoz kapcsolódik. Azzal tehát nem foglalkozunk ebben a tanulmányban, hogy az uniós szintű közpolitikai döntések miként születtek meg, vagy a végrehajtás utáni tapasztalatok fényében esetleg hogyan módosultak. Az elemzés fókuszában az európai eredet azonosítása áll a magyar törvényalkotásban.

A CAP-os kutatások által a leggyakrabban használt definíció az európaizáció fogalmára Robert Ladrech (1994: 69.) nevéhez kötődik: *„Az európaizáció olyan inkrementális folyamat, amely új irányt szab a politikának oly módon, hogy az Európai Unió politikai és gazdasági dinamikái a nemzeti politika- és közpolitika-alkotás (politics and policy-making) szervezeti logikájának részeivé válnak.”* E klaszikus meghatározásra épített Radaelli (2003: 34–36.) is, aki elfogadva azt, hogy az európaizáció a politika logikájának megváltozásával is együtt jár, azt is igyekezett pontosítani, hogy ezek a változások milyen területekre terjedhetnek ki. Az európaizáció három fő területe 1) a politikai struktúrák, intézmények (közigazgatás, jogi struktúrák, kormányközi kapcsolatok, pártok), 2) a közpolitika-alkotás (problémák, eszközök, stílus, erőforrások) és 3) a kognitív-normatív struktúrák (diskurzus, normák, értékek, legitimáció, identitás) átalakulása. Az egyes területek közötti kapcsolat is hangsúlyozandó: a kemény struktúrákon kívül természetesen a kulturális környezet változása is hatással lehet a közpolitikai változások tartalmára. A változó értékek és normák, és az ezeket tükröző közéleti diskurzus módosíthatja egy-egy közpolitikai dilemma interpretációját a pártok számára, formálhatja a politikai érdekeket és preferenciákat. A közpolitikai diskurzus döntő lehet abban is, hogy miként tud egy politikai szereplő legitimációt szerezni az európai eredetű hazai törvények elfogadtatásához vagy éppen elutasításához.

Összességében az európaizáció folyamata során formális és informális szabályok, procedúrák, közpolitikai paradigmák, normák jönnek létre, terjednek el és intézményesednek. Ezeket először uniós szinten definiálják, majd ezt követően beépülnek a tagállami politikai struktúrákba, a közpolitikába és a közéleti diskurzusba. Az európaizáció komplex megközelítéséből következik az is, hogy messze nemcsak a kötelezően átültetendő uniós jogszabályokon keresztül lehet megfogni a folyamatot, hanem azt is vizsgálni kell, hogy mely pontokon lehet beazonosítani azt, amikor egy kormány proaktív módon lép

meg közpolitikai változást az uniós trendekre, célokra, ajánlásokra hivatkozva. Az Európai Unió ugyanis akkor is komoly hatással lehet a nemzeti politikára, ha nincs kötelező érvényű szabályozásra hatásköre (kötelező erejű jogi aktusok: rendeletek, irányelvek, határozatok, nem kötelező erejű jogi aktusok: vélemények, ajánlások). Az Európai Bizottságban (2018) régóta létező törekvés, hogy a tagállami közpolitikák rendszeres monitorozásával és értékelésével, valamint a legjobb gyakorlatok terjesztésével segítse a nemzeti szintű közpolitikák fejlesztését (az Európai Szemeszter keretében adott országspecifikus ajánlások 2011-es elindítása ennek intézményesítésének tekinthető). Az EU-ra tehát lehet egyfajta közpolitikai transzfer (policy transfer) platformként is tekinteni, amely ösztönzi az egyes tagállamok aktív európaizációját. Ezen a ponton érdemes hangsúlyozni, hogy az európaizáció folyamata nem egyenlő a harmonizációval (Radaelli, 2003: 33.). Az európaizáció ösztönzi a nemzeti szintű közpolitikai változást, de nyitva hagyja a sokszínű implementáció lehetőségét. Ezzel szemben a harmonizáció célja csökkenteni a szabályozási sokszínűséget (regulatory diversity). Az európai hatás kutatása tehát nem bizonyos típusú közpolitikai megoldások elterjedését vizsgálja, hanem azt, hogy az uniós jogszabályok és normák milyen módon és milyen területeken jelennek meg a nemzeti szinten – ez a megjelenés azonban a tagállami implementációtól függően sokféle lehet, mivel nem feltétlenül fog minden tagállam azonos közpolitikai megoldással élni.

Azt már a csatlakozás utáni első éveket vizsgáló komparatív tanulmányok (Sedelmeier, 2008; Toshkov, 2008; Steunenberg–Toshkov, 2009; Bachtler et al., 2014) igazolták, hogy az Európai Unió addigi talán legnagyobb kihívása, a keleti bővítés viszonylag zökkenőmentesen történt meg az uniós döntéshozatalba és a végrehajtásba történő beilleszkedés terén. Voltak ugyan jócskán kételemek az új tagállamok felkészültségével kapcsolatban (Falkner–Treib, 2008), de az uniós döntések hazai adaptálása (compliance) terén az első években az új tagállamok még jobban, megbízhatóbban is teljesítettek, mint az EU-15-ök. Kevesebb késés jellemezte az uniós döntések új tagállamok általi belpolitikai alkalmazását, a kötelezettségsegzési eljárásokat pedig jellemzően gyorsabban és korábbi szakaszban zárták a nyugati tagállamoknál (Sedelmeier, 2008: 807.). Az, hogy a bővítéssel nem futott bele az EU egy „keleti problémába”, egyértelműen a csatlakozás előtti felkészülési időszak feltételrendszerének volt köszönhető. Az uniós tagság elérése érdekében a leendő tagállamok kialakították törvényalkotási metódusaikat (legislative capacity), politikai elitjeik pedig egy fontos szocializációs folyamaton estek át, amelynek során elsajátították az EU döntéshozatalával kapcsolatos szükséges tudást, így azt is, hogy miként lehet ebben a rendszerben jól manőverezni. Börzel és szerzőtársai (2017) is kiemelték, hogy az Európai Uniónak a csatlakozás előtt transzformatív ereje van a belépni kívánó tagállamokra. A tagság elérésének ígérete és így a feltételeesség (conditionality) megléte pozitív hatással van az intézményépítésre, amely aztán

a csatlakozás utáni időszakban tartósan megkönnyíti az uniós jog és normák átvételét. A csatlakozás előtti időszak egyértelműen pozitív hatással volt a demokratikus viszonyokra és a kormányzati hatékonyságra a tagjelölt országokban (Cirtautas–Schimmelfennig, 2010; Börzel–Schimmelfennig, 2017). Ezekben az években a tagjelölt országok közpolitikája jelentős részben az *acquis communautaire* adaptálása körül forgott (a korszak fő feladatait és dilemmáit jól mutatja be Ágh, 1999).

A nemzeti törvényalkotás felkészültsége, bejáratottsága és az uniós jog átvételének képességéhez kapcsolódó első pozitív tapasztalatok azért fontosak, mert jelzik, hogy az új tagállamok eltérése az uniós szabályoktól és normáktól, vagy az esetleges késlekedés a tagállami végrehajtás terén elsősorban politikai szándékokon és döntéseken múlik, és nem az adminisztratív kapacitás minőségén. A nemzeti politika mozgásterét egyértelműen növelte továbbá, hogy az EU nyomásgyakorló ereje az implementáció kikényszerítésére jóval kisebb akkor, amikor egy ország már bent van. Az is kiderült az elmúlt években, hogy „Brüsszel” és a tagállami vezetők szembenállása akár belpolitikai népszerűséget is hozhat egyes kormányoknak (Schlipphak–Treib, 2016), ami elviekben szintén vonzóbbá teheti euroskeptikus szereplők számára az uniós jogszabályok és normák implementációjának lassítását vagy az azok szabotálását. Mindezekből jól látszik, hogy a törvényalkotás európaizációjára potenciálisan igen nagy hatással lehet az, hogy egy kormány milyen attitűddel áll az Európai Unióhoz.

Az európaizáció vizsgálata egyben szorosan kapcsolódik az Európai Unió belüli demokratikus deficitről szóló tudományos vitákhoz is (Majone, 1998; Moravcsik, 2004; Hix, 2005). Az utóbbi évtizedekben az erősödő uniós kompetenciák kapcsán ugyanis az európai intézményrendszerben meglévő demokratikus deficit vizsgálata mellett egyre nagyobb szerepet kapnak az európai integráció és a nemzeti törvényalkotás kapcsolatával foglalkozó kutatások. Az utóbbihoz illeszkedő empirikus elemzések gyakran az Európai Bizottság volt elnöke, Jacques Delors 1988-as elhíresült kijelentéséből indulnak ki, és próbálják azt tesztelni (Brouard et al., 2012 nyolc uniós tagállami esettanulmányt is tartalmaz). Delors az Európai Parlamentben mondott beszédében azt jövendölte, hogy „10 év múlva a gazdasági, az adóügyi és szociális tárgyú törvények 80 százaléka európai eredetű lesz” (Töller, 2010). A 80 százalékos Delors-mítosz a politikai viták visszatérő hivatkozási pontja lett, az akadémiai világban pedig beindította a vitákat azzal kapcsolatban, hogy miként lehetne empirikusan mérni a törvényalkotás európaizációját. Az európai integráció hívei az európaizáció magas fokát Európa relevanciájának bizonyítására használják, az Európai Parlament kampányhelyzetben az európai eredetű törvények magas arányát az EP-választások jelentőségének emelésére használja. Az euroszeptikus kritikusok viszont egy rémálom megtestesülését, a már a gyakorlatban is működő európai szuperállamot látják maguk előtt, amely veszélyezteti a

nemzetállamok demokratikus integrációját („a törvényeket már Brüsszelben írják”). Brouard és szerzőtársai (2012) kötetének empirikus tanulmányai azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy racionalizálják ezt a vitát, amihez természetesen elengedhetetlenek a pontos adatok. A nyolc uniós tagállamban⁴ végzett kutatások rendre azt az eredményt mutatták ki, hogy az európai eredetű törvények túlsúlyáról szóló hipotézisek cáfolhatók – arányuk az 1986–2008-as időszakban 12 és 35 százalék között mozgott.

Az európaizáció ereje természetesen az uniós és tagállami hatáskörök megszólásától és a nemzeti parlamentek nyitottságától függően eltérő lehet. Ebből következően nem meglepetés, hogy a szakirodalom egységesen fontosnak tekint a törvények szakterületek szerinti bontását és annak elemzését, hogy mely területek európaizálódtak inkább, és melyek kevésbé (Raunio–Wiberg, 2010). A közpolitikai területeken átívelő megközelítés mellett elengedhetetlen a longitudinális vizsgálat is, ami lehetővé teszi, hogy a nemzeti politikai változások, kormányváltások hatását is ki lehessen mutatni az Európai Unió és a nemzeti politika, a nemzeti parlamenti törvényalkotás kapcsolatában.

KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A magyar törvényalkotás európaizációját a csatlakozás utáni két első, teljes kormányzati ciklus összevetésével vizsgáljuk. A 2006–2010 és a 2010–2014 közötti ciklusok két olyan időszakot fednek le, amikor az egyiket az európai integráció mélyítése iránti szimpátia jellemezte (Gyurcsány-/Bajnai-kormányok),⁵ a másikat pedig az állandósuló euroszepticismus és a nemzeti szuverenitás retorikája (2. Orbán-kormány).⁶ A két időszak összehasonlítása lehetővé teszi a különböző uniós attitűddel rendelkező magyar kormányok tevékenységei közötti hasonlóságok és különbségek megismerését az uniós szintű jogszabályok és ajánlások hazai megvalósítása terén. Az alábbi kutatási kérdésekre adott válaszokkal be lehet mutatni, hogy milyen mértékű és mely területeken a legnagyobb az európai eredetű törvények elterjedtsége a magyar törvényalkotásban, és élveztek-e előnyt vagy hátrányt az európai eredetű törvények az elfogadás gyorsaságát illetően a különböző kormányok alatt. Ily módon látható lesz, hogy a kormányok közötti retorika változása a valós kormányzati közpolitikai tevékenységben is tetten érhető-e, vagy éppenséggel a nagyon eltérő politikusi szónoklatok mögött „business as usual” módon ment tovább a hazai törvényalkotás és az uniós politikai környezet viszonya.

Elsőként azt vizsgáljuk, hogy a magyar Országgyűlésben elfogadott törvények mekkora arányban tekinthetők európai eredetűnek. Azt feltételezzük, hogy a más uniós tagállamokban készült kutatásokhoz hasonlóan a magyar esetben is jelentős kisebbségben vannak az európai eredetű törvények. Arra számítunk ugyanakkor, hogy a törvényalkotás európaizációjára hatással lesz

az adott kormány uniós attitűdje, tehát az euroszeptikus Orbán-kormány esetében kisebb lesz az európai eredetű törvények aránya.

Q1: Milyen arányban fogadtak el európai eredetű törvényeket az Országgyűlésben a szocialista támogatású kormányok és a 2. Orbán-kormány idején?

H1: A 2. Orbán-kormány alatt arányaiban kevesebb európai eredetű törvényt fogadott el az Országgyűlés, mint a Gyurcsány- és Bajnai-kormányok ciklusában.

Mint az európaizációval kapcsolatos elméleti áttekintésben már jeleztük, az európai eredetű nemcsak a kötelezően átültetendő uniós jogszabályokon keresztül lehet kimutatni, hanem azon törvények esetében is, amelyeknél a kormány proaktív módon, az uniós kényszer hiánya ellenére cselekszik.

Az aktív európaizációs kategóriába azok a jogszabályok tartoznak, melyek a tagállamra nézve nem voltak kötelező érvényűek, mégis proaktívan cselekedett a kormány. Jó példa erre a 2009. évi 37. tv. (az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról), mely nemzetközi – köztük uniós – egyeztetési folyamatok eredményeként létrejött követelmény-rendszereket ültetett át önkéntesen a magyar viszonyok közé: *„Valamennyi mértékadó, nagy nemzetközi szervezet (az ENSZ, az OECD, az EBESZ és az Európai Unió) is mélyrehatóan foglalkozott az erdők, az erdőszet ügyével, gondjaival és ebben az átfogó nemzetközi folyamatban – amelyben Magyarország is tevékeny részt vállalt – alakultak ki azok az önkéntes kötelezettség-vállalások és követelmény-rendszerek, amelyekkel a törvény összhangban van.”*

Passzívnak értelemszerűen azokat a törvényeket jelöltük, melyek kötelezően átemelendők voltak a tagállami jogrendszerbe. Ilyen törvénynek számított az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi 112. tv., mely világossá teszi a magyar jogszabály pontos európai forrását: *„A 2003/98/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvben foglaltak átültethetőségének biztosítására tekintettel azonban a törvény szűkíti a tárgyi hatályát...”*

Előfordult azonban, hogy bár a törvény egy része passzív, de egyben ugyanabban a törvényszövegben proaktív, a tagállami szándékon múló elemeket is tartalmazott – ezekben az esetekben alkalmaztuk a „vegyes” kategóriát. Az Orbán-kormány munka-törvénykönyve (2012. évi 1. tv.) ilyen törvény volt, irányelvek átültetése mellett nem kötelező erejű dokumentumokból (pl. Zöld Könyv) is merített: *„A törvény a Zöld Könyv megjelenése nyomán a tagállamokban kibontakozott tudományos vitákra és az ezek eredményeként megjelent jogalkotási megoldásokra is figyelemmel volt.”*

Mivel a szakirodalomhoz hasonlóan központi jelentőségűnek tekintjük a politikai szándék hatását az európaizációs folyamat proaktív részére, azzal az előfeltevéssel vizsgáljuk meg a 2006–2014-es időszak törvényeit, hogy a 2. Orbán-

kormány alatt az aktív európaizáció kevésbé volt jellemző, mint a szocialista támogatású kormányok idején.

Q2: Milyen arányban volt aktív és passzív az európaizációs folyamat a 2006–2010 és a 2010–2014-es ciklusokban?

H2: Az európai eredetű magyar jogszabályok között nagyobb arányban voltak az aktív európaizációs törvények a 2006–2010 közötti szocialista kormányok alatt, mint a 2. Orbán-kormány idején.

Mivel a két ciklus alatt elfogadott összes törvényt vizsgáljuk, ezzel természetesen lefedjük az összes közpolitikai területet, amelyek között így egyaránt lesznek jogszabályok, melyek kizárólagos uniós hatáskör, megosztott hatáskör és támogató hatáskör alá tartoznak. A kizárólagos hatáskör azt jelenti, hogy az adott területen csak az Európai Unió járhat el. A támogató hatáskör értelmében az EU nem fogadhat el olyan kötelező erejű jogi aktusokat, amelyek megkövetelnék a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek harmonizációját – ezeken a területeken tehát a döntés nemzeti szinten marad. A megosztott hatáskör azt jelenti, hogy mind az Európai Unió, mind pedig a tagállamok elfogadhatnak kötelező erejű jogi aktusokat. A tagállamok számára azonban csak akkor nyílik erre lehetőség, ha az EU a hatáskörét nem gyakorolta, vagy kifejezetten eltekint annak gyakorlásától. Elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy a különböző közpolitikai területeken a törvények európai eredetében tükröződik-e az, hogy mennyire erős az EU hatásköre az adott témában. A két ciklus összehasonlításában pedig kiderül, hogy az egyes közpolitikai területeken vannak-e különbségek attól függően, hogy EU-barát vagy euroszeptikus kormánya van az országnak: csak ott vesszük át az uniós trendeket, ahol ezt muszáj?

Q3: Mekkora az európai eredetű törvények aránya az egyes közpolitikai területeken, különös tekintettel azokra a területekre, ahol az EU-nak csak támogató hatásköre van?

H3: Azon közpolitikai területeken, ahol az EU-nak csak támogató hatásköre van, az Orbán-kormány alatt visszaesik az európai eredetű törvények aránya.

A szakirodalomból nemcsak az a feltevés következik, hogy az euroszeptikusabb kormányok kevesebb európai eredetű törvényt fogadnak el, hanem az is, hogy azokat lassabban is teszik. Ebből következően teszteljük azt a gyakori hipotézist, miszerint ha már nincs meg a csatlakozás előtti időszak külső kényszerítő ereje, akkor a politikai szándéktól függően lelassulhat a tagállami implementáció (Falkner–Treib, 2008: 298.). Ennek megfelelően összehasonlítjuk a két vizsgált ciklusban született európai eredetű törvények elfogadási idejét, illetve azt mindkét esetben a nem európai eredetű törvények elfogadásának hosszához is mérjük. Ebből kiderül, hogy a többi törvényhez képest lassult-e az elfogadás tempója a 2. Orbán-kormány alatt.

Q4: Hogyan alakul az európai eredetű törvények elfogadásának időtartama a két ciklus folyamán a nem európai eredetű törvényekhez képest?

H4: A 2. Orbán-kormány alatt lassabban fogadták el az európai eredetű törvényeket a többi törvényhez képest, mint a szocialista kormányok alatt.

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

A más európai országokban elvégzett kutatásokhoz hasonlóan mi is abból indulunk ki, hogy a magyar Országgyűlés által elfogadott törvények vizsgálata alkalmas módszer arra, hogy kimutassuk az európai kontextus hatását a magyar közpolitikára. A kvantitatív kutatás alapját az MTA TK Politikatudományi Intézetében, a magyar Comparative Agendas Project keretein belül felépített adatbázis szolgáltatta, melynek 2006 és 2014 közötti elemeit az újrakódolás során négy új változóval egészítettük ki (európai eredet azonosítása automatizált kulcsszavas kereséssel, európai eredetű törvények manuális kódolása, aktív és passzív európaizáció vizsgálata, uniós hatáskör szerinti besorolás). A kutatás a 2006–2010, illetve 2010–2014-es parlamenti ciklusokban született törvények szövegét, illetve azok indokolását vizsgálta. Az adatbázis témakörönkénti szűrési lehetősége lehetővé tette, hogy közpolitikai területek szerinti megállapításokat is tegyünk.

Az európai eredetű törvények meghatározásához Brouard et al. (2012) szelekciós módszerét vettük alapul. Európaizált, tehát európai eredetűnek tekinthető minden olyan törvény, melynek szövegezésében vagy indokolásában *explicit módon megjelenik az európai uniós kapcsolat*, és konkrétan hivatkoznak valamilyen módon az európai integrációra (magára az EU-ra, valamelyik EU-s intézményre, ajánlásra, eljárásmodra stb.). A más tagállamokban elvégzett kutatások tanulsága, hogy a pusztán kvantitatív módszer (automatizált, számítógépes kulcsszavas keresés) alkalmazása félrevezető lehet. Az osztrák példa (Jenny–Müller, 2012) szerint a pusztán keresőszavakra leszűkített számítógépes módszer használata az európai hatású törvények túlbecslésével járt volna, mivel ott rendszerint azt is feltüntetik, ha nincs egy törvénynek európai eredete. Mindezt figyelembe véve – az osztrák esettanulmányhoz hasonlóan – kutatásunk az automatizált módszeren túl manuális kódolást is alkalmazott, ami egyben a szimpla kulcsszavakon túlmutató, kvalitatív módszer beemelését is jelentette.

Első lépésben minden egyes törvényről megállapítottuk, hogy utal-e bármilyen formában az Európai Unióra, ehhez 21 – Brouard és szerkesztőtársai (2012) esettanulmányainál egységesen alkalmazott – uniós kulcsszót⁷ futtatunk le. Amennyiben legalább egy kulcsszó tartalmazott az általunk vizsgált szöveg, 1-es jelölést kapott, és 0-val jelöltük azokat, melyekben nem találtunk ilyen kapcsolatot.

Mint említettük, valamely kulcsszó említése azonban önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy a törvény valóban európai eredetű is. Ebből következően a következő lépésben minden olyan törvényt megvizsgáltunk, amely tartalmazott legalább egy kulcsszót, és megállapítottuk, hogy a törvény valóban európai eredetű (1), vagy a szöveg egyszerűen csak valamilyen formában említést tesz az Európai Unióról (0).

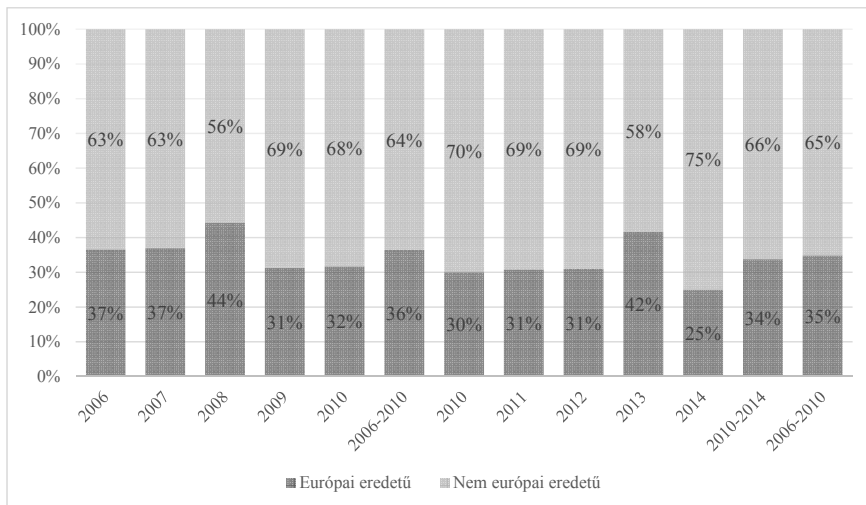
Az európai eredetű törvényként beazonosított jogszabályok elfogadásának tagállami motivációját három kategóriába soroltuk: megkülönböztettünk (1) aktív, (2) passzív, illetve (3) vegyes törvényeket. A kódolás utolsó fázisában megnéztük, hogy az egyes törvényekre vonatkozóan milyen hatáskörrel rendelkezik az Európai Unió. Ezen a ponton vettük alapul a CAP-adatbázis szakpolitikai besorolását, és az ott szereplő 23 közpolitikai terület alapján az összes törvényt a következő besorolással láttuk el: (1) kizárólagos hatáskör, (2) megosztott hatáskör, illetve (3) támogató hatáskör. A kódolást a nemzetközi kutatócsoportok által alkalmazott eljáráshoz hasonlóan kettős vak kódolással végeztük el, melyek különbözősége esetén egy harmadik elemző döntött a végső kód használatáról.⁸

EREDMÉNYEK

A 2006–2014 közötti időszak törvényei azt mutatják, hogy az európai közpolitikai környezet a magyar jogszabályok egy jelentős szeletére hatással van, de nem a többségükre. Ahogy valamennyi eddig született tagállami esettanulmányban, úgy a magyar esetben is azt látjuk, hogy a nemzeti eredetű törvények dominálnak. Az európai eredetű törvények aránya a nyolc év egészében 35 százalék volt (1. ábra). A kutatás kódolásának tanulsága, hogy az osztrák példához hasonlóan a magyar esetben is kiderült, az automatikus kulcsszavas kódolás elinflálja az európaizáció fogalmát. A kézi kódolással való kiegészítés, az EU-s kulcsszavas találatokat kvalitatív szempont szerint is áttekintő módszer pontosabb eredményre vezet. Míg az automatizált módszerrel a törvények 57 százaléka került a találatok közé, addig a ténylegesen európai kapcsolatot mutató törvények aránya ennél jóval alacsonyabb volt: az elfogadott jogszabályok valamivel több mint harmada. A Delors-mítosz tehát a magyar kontextusban is olyan utópikus legendának bizonyult, amelytől a valóság igen távol van. A magyar törvényalkotás európaizációjának mértéke ugyanakkor az eddigi tagállami tapasztalatok fényében magasnak számít. Finnországban és Hollandiában 12, Olaszországban 15, Franciaországban 18, Ausztriában 25, Németországban 26, Luxemburgban 29, Spanyolországban 35 százalék volt az európai eredetű törvények aránya a tagállami esettanulmányokban (Brouard et al., 2012).

Európai eredetű törvények a magyar Országgyűlésben

1. ábra. Az európai eredetű törvények aránya a magyar Országgyűlésben (százalék, 2006–2010 N=585; 2010–2014 N= 852)

Forrás: A magyar Comparative Agendas Project törvényhozási adatbázisának újrakódolása alapján saját számítás

Előzetes feltevésünk, miszerint a kormányzat uniós attitűdje hatással van az európai eredetű törvények arányára, nem igazolódott. Az általunk vizsgált első ciklusban (2006–2010) a törvények 36 százaléka volt európaizáltnak tekinthető, míg a 2. Orbán-kormány ciklusában (2010–2014) ez az arány 34 százalék volt. Ezekhez az adatokhoz hozzá kell tenni továbbá, hogy 2010–2014 között jóval több törvényt fogadott el az Országgyűlés (852), mint a szocialista kormányok idején (585). Ebből az is látszik, hogy az Orbán-kormány idején számszerűen még több európai eredetű törvényt is fogadtak el (288), mint a megelőző négy évben (213). Meglehetősen stabil továbbá az uniós eredetű törvények aránya akkor is, ha éves bontásban nézzük az adatokat – és ez is igaz mindkét kormányra. A 2014-es választási kampány előtti rövid ülésszakot leszámítva egyetlen évben sem esett az európaizált törvények aránya 30 százalék alá, és egyszer sem ment 44 százalék fölé. A gazdasági válság berobbanásának éve, 2008 volt a csúcspont, azonban az európai eredetű törvények nagy arányát árnyalja az a tény, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíció szétesése miatt ebben az évben fogadta el az Országgyűlés a legkevesebb törvényt – így arányaiban felértékelődhetek az európai szintről érkező közpolitikai döntések. 2008-hoz képest 2009-re az európaizált törvények számaránya több mint 10 pontos csökkenést mutat, azonban az adatok elemzésekor az is kiderül, hogy az európai-zált törvények száma viszont nem csökkent (mindkét évben 51 darab). A Bajnai

Gordon vezette válságkezelő kormány tehát semmivel sem fogadott el kevesebb európai eredetű törvényt, mint elődje, de a stabilabb belpolitikai háttér újra megnövelte a belpolitikai eredetű törvények számát. Az Orbán-kormány első két és fél évében (2010–2012) stabilan 30–31 százalék volt az európai eredetű törvények aránya, a kiugró évnek itt 2013 számított (42 százalék), amihez vélhetően hozzájárulhatott, hogy ez volt a 2014–2020-as uniós költségvetési időszakhoz való felkészülés éve is tagállami szinten.

Összességében megállapíthatjuk, hogy nincs érdemi eltérés (mindössze két százalékpont) az európai eredetű törvények arányában a Gyurcsány- és Bajnai-, illetve az Orbán-kormányok között, így az első hipotézisünket cáfolhatjuk. Az Európai Unióval kapcsolatos attitűd nem jelenik meg a különböző kormányok által elfogadott európai eredetű törvények arányában.

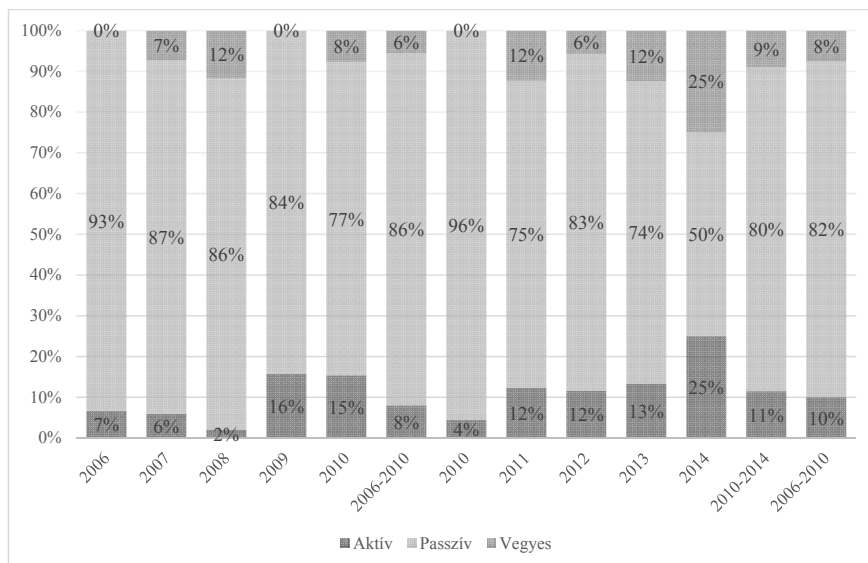
Aktív és passzív európaizáció a magyar törvényalkotásban

A közösségi jog – az Európai Unió jogrendje – különböző minőségű jogi aktusokat foglal magában. Ugyan az uniós jog legfőbb alapelve az EU-s törvények elsődlegessége a tagállamával szemben, nemcsak kötelezően átültetendő (irányelv, rendelet, határozat), hanem nem kötelező érvényű (ajánlás, vélemény) jogi aktusok is születnek. Ezenfelül a tagállamok olykor az európai trendeket követve saját indíttatásból alkotnak az Európai Unióhoz köthető törvényeket. Aktívnak tekinthető, amennyiben a tagállam önszorgalomból alkot európai eredetű törvényeket, és passzívnak, amennyiben ez kötelező érvényű jogi aktusból következik. Egy tagállam jogalkotásában tehát rendszerint egyszerre van jelen az aktív és a passzív európaizáció.

A tagállami jogalkotási motivációt elemezve az látható, hogy az európai hatás kötelező oldala, tehát a passzív kategóriába sorolt törvények aránya magasan meghaladja az aktív, illetve vegyes kategóriába tartozó jogszabályok arányát (2. ábra). A nyolc év alatt minden tizedik európai eredetű törvény volt proaktív kormányzati magatartás eredménye.

Az aktív, illetve vegyes törvények inkább árulkodnak egy tagállam vagy kormányzat magatartásáról, hiszen ezek nem (vagy csak részben) kötelezően átemelendő törvények, a tagállam önszántából, az európai kerethez való alkalmazkodásából fakadnak. Kapcsolódó hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az európai eredetű magyar jogszabályok között nagyobb arányban voltak az aktív európaizációs törvények a 2006–2010 közötti szocialista kormányok alatt, mint a 2. Orbán-kormány idején. Ennek háttere természetesen az, hogy elviekben egy euroszeptikus kormány, amely nemcsak szavakban, hanem a gyakorlatban is komolyan veszi az uniós befolyás elutasítását, az EU-tól maximum csak a kötelezően átveendő törvényeket hajlandó itthon végrehajtani, míg önszántából nem szívesen alkalmazkodik az európai keretekhez.

2. ábra. Aktív és passzív európai eredetű törvények az Országgyűlésben (százalék, 2006–2010 N= 213; 2010–2014 N=288)

Forrás: A magyar Comparative Agendas Project törvényhozási adatbázisának újrakódolása alapján saját számítás

Az euroszeptikus kormányzati attitűd ebben az esetben sem nyert alátámasztást az elfogadott törvények jellegében. A 2. Orbán-kormány idején az aktív, illetve a vegyes kategóriákba tartozó törvények aránya meghaladta a szocialista kormányok időszakában tapasztaltakat. Míg a Gyurcsány-/Bajnai-érában az európai eredetű törvények 8 százaléka volt aktív európaizációs folyamat eredménye (további 6 százalék volt vegyes, azaz tartalmazott aktív és passzív elemeket is), addig a 2. Orbán-kormány idején 11 százalék volt a proaktív törvények aránya (és még 9% vegyeset fogadtak el). Itt is hozzá kell tenni, hogy az Orbán-kormány ráadásul – a kétharmados többség segítségével egyfajta törvénygyárként – számszerűen jóval több törvényt fogadott el elődeinél, így a proaktívan elfogadott uniós eredetű törvények között nominálisan még jóval nagyobb is a különbség, a retorikában erősen euroszeptikus kormány javára.

Az Orbán-kormányánál néhány esetben megjelennek ugyanakkor olyan érvelések, amelyek elfogadják ugyan, hogy cselekedjenek nemzeti szinten, de ahhoz megjegyzést fűznek. Jó példa erre a 2013/92. tv., mely annak ellenére dönt költségvetési kiigazításról, hogy azzal nem ért egyet: „Mindazonáltal Magyarország polgárai komoly és kemény munkát végeztek azért, hogy az ország kikerülhessen a túlzott deficit eljárás alól... Ezért annak ellenére, hogy nem méltányos, igazságos és szükséges az Európai Bizottság legújabb igénye a költségvetés kiigazítására, a Kormány mind a 2013. év, mind a 2014. év államháztartási egyenlegét javító

intézkedések meghozataláról döntött.” De született olyan törvény is (2014/5. tv.), amelyben jelezte a magyar kormány, hogy tudatában van a szokásos uniós eljárásrendnek, azzal szemben viszont a saját prioritásai miatt más utat kíván követni: „A tagállamok ratifikációs okmányait csak a ratifikációra felhatalmazó EU tanácsi határozat elfogadását követően helyezhetik letétbe – de Magyarország számára prioritás a megelőző ratifikáció elindítása.”

Az aktív és passzív európaizáció arányai tekintetében nincs érdemi különbség a szocialista kormányok és az Orbán-kormány között, a passzív európai-izáció keretében átvett kötelező érvényű törvények erős túlsúlya mellett mindkét ciklusban nagyjából az európai eredetű törvények tizede (a vegyes törvényeket is beszámítva 15–20 százaléka) mögött állt kormányzati proaktivitás. Nem apadt el az európai közpolitikai keretekhez, trendekhez való alkalmazkodás akkor sem, amikor a retorika szintjén egyértelműen euroszeptikus irányba fordult a kormányzati attitűd.

Az európai eredetű törvények közpolitikai területek szerint

A várakozásoknak megfelelően azokon a területeken a legnagyobb az Európai Unió hatása a magyar törvényalkotásra, amelyeken az EU erős hatáskörökkel rendelkezik (1. táblázat). A kizárólagos hatáskörű közpolitikai területeken ez a hatás evidens, de a megosztott hatáskör alá tartozó területeken is potenciálisan nagy ez a befolyás, mivel elsősorban az EU adott közpolitikai területen belüli aktivitásán múlik, hogy mennyi kérdést érinthetnek az uniós szabályozási törekvések. A tagállami proaktivitás legjobb mérőszáma így az, hogy azokon a közpolitikai területeken mi történik, amelyeken az EU-nak mindössze támogató hatásköre van. Az EU ezeken a területeken nem fogadhat el olyan kötelező erejű jogi aktusokat, amelyek megkövetelnék a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek harmonizációját.

Ugyan a nyolc év egészében hajszal hóján nem a közlekedéspolitikai szerepel az élen (a kizárólagos hatáskörbe tartozó külpolitika került az első helyre, melyen belül nőtt a EU hatása az Orbán-kormány idején), mégis amennyiben a ciklusokat külön-külön vizsgáljuk, ezen a szakterületen találjuk a legmagasabb szinten stabilizálódó arányt (59 és 57 százalék az európai eredetű törvények aránya a két ciklusban). Az ok érthető: a közlekedés ugyan a megosztott hatásköri kategóriába tartozik, az Európai Unió számára a belső piac négy alapszabadsága (a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása miatt) kiemelten fontos szakterületnek minősül. A külpolitikai területen megnövekedett uniós hatás háttere a szorosabb együttműködés alapját megteremtő, 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés volt, amely létrehozta az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének posztját és az Európai Külügyi Szolgálatot (EKSZ), az EU diplomáciai testületét is.

1. táblázat. Az európai eredetű törvények szakpolitikai bontásban (2006–2014)

Közpolitikai terület	Európai eredetű törvények					Az Európai Unió kompetenciája az adott szakterületen
	2006–2010		2010–2014		2006–2014	
	db	%	db	%	%	
Külpolitika	36	51	38	68	59	Kizárólagos
Közlekedés	19	59	23	55	57	Megosztott
Külkereskedelem	10	63	2	33	55	Kizárólagos
Környezetvédelem	12	57	12	50	53	Megosztott
Pénzügy	31	61	28	44	52	Megosztott
Energia	8	53	14	50	51	Megosztott
Mezőgazdaság	12	50	17	47	48	Megosztott
Bevándorlás	4	36	4	50	42	Megosztott
Egészségügy	8	35	12	46	41	Támogató
Igazságügy	15	24	36	36	32	Megosztott
Makrogazdaság	16	27	29	34	31	Megosztott*
Emberi jogok	9	43	7	18	27	Megosztott
Munkaügy	7	27	8	28	27	Megosztott
Oktatásügy	7	27	6	23	25	Támogató
Honvédelem	2	17	6	27	24	Megosztott**
Technológia	2	13	9	29	23	Megosztott
Lakásügy	1	13	6	21	19	Megosztott
Szociálpolitika	2	17	4	18	18	Megosztott
Kultúrpolitika	1	100	3	14	18	Támogató
Kormányzati működés	10	15	22	17	16	Támogató
Állami földtulajdon	1	8	2	7	8	Megosztott
Összesen	213	36	288	34	35	–

Forrás: A magyar Comparative Agendas Project törvényhozási adatbázisának újrakódolása alapján saját számítás

*Megjegyzés: * A vámunióval és a versenyszabályokkal kapcsolatos döntésekben az EU-nak kizárólagos hatásköre van. ** A kategóriába egyszerre tartoznak olyan, nemzetközi kapcsolatokat lefedő törvények, melyek a kizárólagos hatáskörbe tartoznak, valamint a nemzetbiztonságot érintő jogszabályok, melyekben az EU-nak csak támogató hatásköre van.*

Alapvetően erősen európaizált közpolitikai területnek tekinthetjük a környezetvédelmet, illetve az energiapolitikát, melyeken legalább 50 százalékos arányban találunk mindkét ciklus során európai eredetű törvényeket. Mutat kilengéseket, de összességében szintén jelentős az európai eredetű törvények aránya a külkereskedelem területén (a nyolc év átlagában 55 százalék). Ettől csak kevéssé marad el az egyik leghagyományosabb közös politika, az agrárpoliti-

ka (48 százalék 2006–2014 között). Jelentős továbbá az EU hatása a pénzügy-politikára, még úgy is, hogy Magyarország nem tagja az eurózónának. A pénzügyi-gazdasági válság legsúlyosabb éveit lefedő 2006–2010-es ciklusban a megosztott hatáskörű pénzügyi területen az európai eredetű törvények aránya 61 százalék volt, ami a ciklus egészében a második leginkább európaizált közpolitikai területté tette a pénzügyet. Az Orbán-kormány alatt az EU hatása arányaiban ennél kisebb volt a pénzügyi területen (44 százalék), de tartósan jelentős uniós befolyást mutat a nyolc év átlagában 52 százalékos európaizációs arány.

Természetesen a támogató hatáskör kategóriájába tartozó közpolitikákat találunk a rangsor vége felé (kultúra, kormányzati működés), de a várakozásainkhoz képest érdemes kiemelni az egészségügy és az oktatás témáit, melyek több megosztott hatáskörű szakpolitikát is megelőztek (honvédelem, technológia, lakásügy, szociálpolitika). Az egészségpolitikában a nyolc év alatt a törvények 41 százaléka volt európai eredetű, ami igen magasnak számít ahhoz képest, hogy az EU nem fogadhat el kötelező erejű jogi aktusokat. Ezzel az egészségügy a tíz leginkább európaizált terület közé is befért.

Kutatási kérdésünk szempontjából a legfontosabb szempont, hogy a támogató hatáskörű közpolitikai területeken visszaesett, esetleg teljesen meg is szűnt az európai eredetű törvények elfogadása az Orbán-kormány alatt, vagy sem. Adataink világosan jelzik, hogy nem következett be ilyen változás 2010–2014 között a korábbi négy évhez képest. Meglehetősen stabil volt az európai eredetű törvények aránya az oktatás (27 és 23 százalék a két ciklusban), a kormányzati működés (15 és 17) területein, az egészségügyben pedig még érdemben nőtt is az európai hatás (35 és 46 százalék).

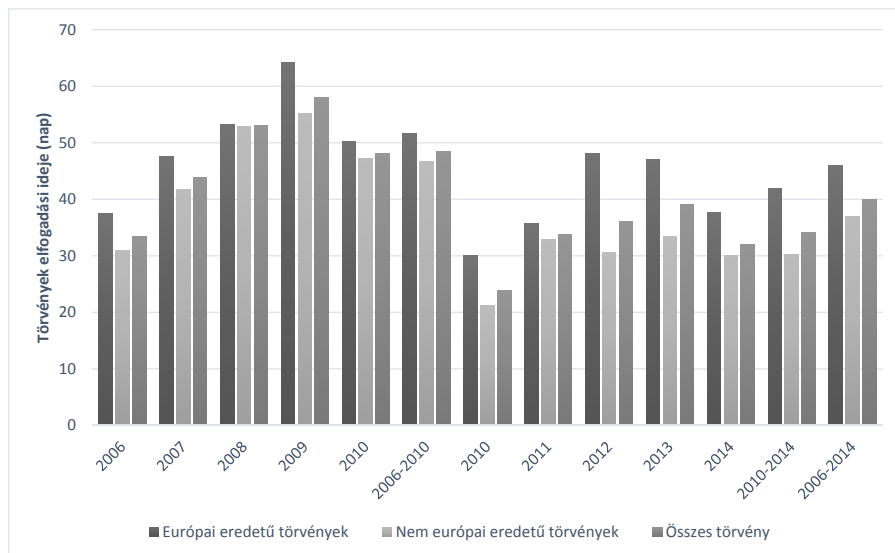
Az európai eredetű törvények elfogadásának hossza

A törvények elfogadási idejének vizsgálata jó indikátora annak, hogy az egyes parlamenti ciklusokban az éppen regnáló kormánypártok mennyire tartják fontosnak az európai jogszabályok és normák átültetését a magyar jogrendbe. Az adatok azt mutatják, hogy mindkét általunk vizsgált parlamenti ciklusban hosszabb időt vett igénybe az európai eredetű törvények elfogadása a nem európai törvényekhez képest (3. ábra). Az a szocialista kormányokról és a 2. Orbán-kormányról is kijelenthető, hogy az európai eredetű törvények elfogadása nem élvezett prioritást, mindkét időszakban azokat a jogszabályokat fogadták el gyorsabban, amelyek a nemzeti politikából eredtek, nem az európai közpolitikai kontextusból.

A különbség azonban ott jelentkezik, hogy az Orbán-kormány időszakában nőtt a különbség a nem európai eredetű és az európai eredetű törvények elfogadási idejében. A 2006–2010-es ciklusban átlagosan öt nappal vett több időt

igénybe (a többi törvény átlagos 47 napjához képest 52-t) egy európai eredetű törvény elfogadása, míg 2010–2014 között ez a lemaradás 12 napra nőtt (42 nap alatt mentek át átlagosan a többi törvényhez szükséges 30 nappal szemben).

3. ábra. Az európai és nem európai eredetű törvények átlagos elfogadási ideje az Országgyűlésben

Forrás: A magyar Comparative Agendas Project törvényhozási adatbázisának újrakódolása alapján saját számítás

A 2006–2010-es ciklus folyamán minél nehezebb politikai helyzetbe kerültek a kormányok (2008-ban fel is bomlott a koalíció), úgy vett átlagosan egyre hosszabb időt igénybe a törvények elfogadtatása. Ez a folyamat lassította az EU-s normák átültetésének folyamatát is. A kétharmados Fidesz–KDNP-kormány általában véve gyorsabban, olajozottabban vitte át akaratát az Országgyűlésben: átlagosan két héttel rövidebb volt egy törvény átfutása (34 nap), mint négy évvel korábban (48 nap). Ebből következően nem meglepő, hogy ha pusztán az elfogadás átlagos hosszát nézzük, akkor rövidebb idő alatt mentek át az európai eredetű törvények is, mint a Gyurcsány- és Bajnai-kormányok idején, de a távolság nőtt az európaizált és nem európaizált törvények között. A parlamenti elfogadás hosszára vonatkozó hipotézisünk tehát igazolódott – azzal a megjegyzéssel, hogy 2010 után a törvényalkotás tempója általában véve jelentősen felgyorsult. A többi törvényhez képest az európai eredetű törvények hátrébb kerültek a prioritások sorában, nőtt a távolság az európai és nem európai eredetű törvények elfogadásának hossza között, az európaizált törvények hátrányára.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban az Európai Unió hatását vizsgáltuk a magyar törvényalkotásra azon törvények alapján, amelyekben kimutatható a közvetlen kapcsolat az uniós jogi aktusok és normák, illetve a magyar közpolitikai döntések között. Az Országgyűlésben 2006–2014 között elfogadott törvények 35 százaléka volt európai eredetű, ami az eddigi nyugat-európai esettanulmányokhoz képest magas aránynak számít, ám mégis jelzi, hogy a Magyarországon születő törvények jelentős többségéhez az Európai Uniónak nincs köze. Nagy kilengések sem jellemzik az egyes éveket európaizációs szempontból: a nyolc év folyamán jellemzően a 30–44 százalékos sávban mozgott az európai eredetű törvények aránya. A 2006–2010-es és a 2010–2014-es ciklusokat összehasonlítva kijelenthetjük, hogy az Európai Unióval kapcsolatos kormányzati attitűd változása szinte egyáltalán nem jelenik meg a parlamenti törvényalkotásban. Ez a következtetés azt mutatja, hogy az euroszeptikus retorika és a tényleges cselekvés elválhatnak egymástól, hasonlóan ahhoz, ahogy ez korábban az Európai Parlamentben az Európai Néppárt soraiban túlnyomó többségében lojálisan szavazó fideszes képviselők esetében is kiderült (Bíró-Nagy, 2018).

Az Európai Unióhoz pozitívan viszonyuló szocialista kormányok és az euroszeptikus 2. Orbán-kormány között elhanyagolható a különbség az európai eredetű törvények tekintetében (36, illetve 34 százalék), és ezt még tovább árnyalja, hogy az Orbán-kormány jóval több törvényt fogadott el 2010–2014 között, mint elődei a megelőző négy évben, így számszerűen még több európai eredetű törvény is született ebben az időszakban. Fontos továbbá, hogy a törvényalkotás európaizációja az Orbán-kormány alatt sem korlátozódott a kötelező érvényű uniós jogi aktusok átvételére. 2010–2014 között sem esett vissza a kormányzati proaktivitás eredményeként elfogadott európai eredetű törvények aránya, sőt valamelyest még emelkedett is az aktív és vegyes kategóriába tartozó jogszabályok aránya az európai eredetű törvények között (14 százalékról 20 százalékra). A passzív európaizáció törvényszerű túlsúlya mellett tehát a magyar törvényalkotás állandó része az aktív európaizációs folyamat is.

Ugyanehhez a trendhez illeszkedik, hogy az Európai Unió hatása azokon a közpolitikai területeken is végig kimutatható (és nem csökken) a nyolc év folyamán, amelyeken az EU-nak csak támogató hatásköre van, tehát nem tud kötelező érvényű jogi aktust hozni. Az EU hatása természetesen azokban a szakpolitikákban a legerősebb, amelyeken kizárólagos vagy megosztott hatásköre van. A közlekedés, a külpolitika, a külkereskedelem, a környezetvédelem, az energiapolitika, a pénzügy és a mezőgazdaság kifejezetten európaizált közpolitikai területeknek számítanak: az európai eredetű törvények aránya e témákban a nyolc év átlagában közel 50 százalékos vagy még magasabb. A támogató hatáskör alá tartozó területeken ennél természetesen alacsonyabb,

de ugyanakkor fontos, hogy a szocialista kormányokhoz képest ezeken a közpolitikai területeken is a korábbi szinten maradt az EU hatása az Orbán-kormány alatt – az egészségügy terén pedig még nőtt is. Nem csak annyi jogszabályt veszünk át, amennyit muszáj, és nem csak azokon a területeken, ahol ez kötelező – ez igaz a Gyurcsány-, a Bajnai- és az Orbán-kormány esetében egyaránt.

Az egyes kormányok politikai beállítottságától és uniós attitűdjétől független az is, hogy az európai eredetű törvények hátrébb vannak a törvényalkotási prioritások között, mint a nem európai eredetű törvények. Az európai eredetű jogszabályok parlamenti átfutásának időtartama mindkét vizsgált ciklusban hosszabb volt, mint a többi törvény átlagos elfogadási ideje, de fontos hozzátenni, hogy ez a távolság a 2. Orbán-kormány idején nőtt (a 2006–2010-es 5 napról a 2010–2014-es ciklusban 12 napra). Az Orbán-kormány alatt általában véve igaz, hogy a teljes törvényalkotási gépezet jelentősen felgyorsult – a szocialista támogatású kormányok ciklusához képest átlagosan két héttel kevesebb idő alatt futott át egy törvény az Országgyűlésen –, de az európai eredetű törvényeket ez kevésbé érintette.

További ciklusokra kiterjedő kutatásokra lesz szükség annak megállapításához, hogy a magyar törvényalkotás európaizációja a későbbiekben, az Európai Unió és az Orbán-kormány szembenállásának éleződésével változott, vagy folytatódtak azok a stabilitást tükröző trendek, amelyeket a 2006–2010-es és a 2010–2014-es időszakról empirikusan kimutattunk. Szintén érdekes új aspektusokat hozhat be az Európai Unió magyar közpolitikára gyakorolt hatásának vizsgálatába az Európai Bizottság országspecifikus ajánlásai hazai implementációjának tételes feltárása, vagy a magyar kormányok és az Európai Bizottság között lezajlott kötelezettségszegési eljárások elemzése is. Utóbbi teheti a leginkább kézzelfoghatóvá a politikatudomány számára az igazán konfliktusos közpolitikai zónákat. Az viszont biztosan már most állítható, hogy a magyar közpolitika európaizációja az Orbán-kormány 2010–2014-es ciklusában sem akadt el, az európai eredetű törvények aránya hasonló volt a korábbi időszakhoz, és a különböző kormányok uniós attitűdjétől függetlenül az európai uniós kontextushoz való alkalmazkodás azokon a közpolitikai területeken is jelen van, amelyeken ez nem lenne kötelező.

JEGYZETEK

- ¹ E publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Bíró-Nagy András támogatott kutatásának címe: Az európai uniós tagság hatása a magyar közpolitikára.
- ² Az adatbázis építésében és az adatok feldolgozásában nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Szedlacsek Eszternek és Vermes Ádámnak.
- ³ A magyar CAP-projektről további információk, adatbázisok és tanulmányok elérhetők a cap.tk.mta.hu honlapon.
- ⁴ A törvényalkotás európaizációját a következő nyolc országban végezték el azonos módszertan mellett: Ausztria, Finnország, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Németország, Olaszország, Spanyolország.
- ⁵ Az időszak EU-barát hozzáállására talán a legjobb példa a Lisszaboni Szerződés parlamenti ratifikálása, melyet a Gyurcsány-kormányt támogató koalíció az Európai Unióban elsőként tett meg 2007. december 17-én, a dokumentum aláírása után mindössze négy nappal.
- ⁶ Ennek az időszaknak volt emblemikus eseménye Orbán Viktor 2012. március 15-i beszéde, mely a „nem leszünk gyarmat” szlogenről híresült el. Ugyanebben a beszédében a magyar miniszterelnök Brüsszelt az egykori Szovjetunió birodalmi központjához, Moszkvához hasonlította.
- ⁷ A 21 kulcsszó: Európai Unió, EU, Európai Közösség, EK, Európai Gazdasági Közösség, EKG, Közös Piac, Egységes Piac, Európai Piac, Európai Szén- és Acélközösség, ESZAK, Európai Atomenergia Közösség, EAK, Euratom, Európai monetáris unió, EMU, Európai monetáris rendszer, EMS, irányelv, közösségi jog, európai jog.
- ⁸ A két ciklusban (2006–2014) összesen 1437 törvényt dolgoztunk fel a kettős vak kódolás módszerével. A kódolás során az egyezési arány 97% volt, az esetek 3%-ában volt szükség harmadik kutatói döntésre.

IRODALOM

- Ágh, A. (1999): 'Europeanization of Policy-Making in East Central Europe: The Hungarian Approach to EU Accession'. *Journal of European Public Policy*, 6, no. 5: 839–54.
- Bachtler, J. – Mendez, C. – Oraže, H. (2014): 'From Conditionality to Europeanization in Central and Eastern Europe: Administrative Performance and Capacity in Cohesion Policy'. *European Planning Studies*, 22, no. 4: 735–57.
- Bíró-Nagy A. (2018): *Integráció Európába. Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben*. Budapest, Gondolat – MTA TK PTI.
- Boda Zs. – Sebők M. (2015): Előszó. A Hungarian Comparative Agendas Project bemutatása. *Politikatudományi Szemle*, 24. évf. 4. sz. 33–40.
- Börzel, T. (1999): 'Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain'. *Journal of Common Market Studies*, 39, no. (4): 573–96.
- Börzel, T. A. – Dimitrova, A. – Schimmelfennig, F. (2017): 'European Union Enlargement and Integration Capacity: Concepts, Findings, and Policy Implications'. *Journal of European Public Policy*, 24, no. 2: 157–76. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1265576>.

- Börzel, T. A. – Schimmelfennig, F. (2017): Coming together or drifting apart? The EU's political integration capacity in Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 24, no. 2: 278–296, <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1265574>
- Brouard, S. – Costa, O. – König, T. (eds.) (2012): *The Europeanization of Domestic Legislatures. The Empirical Implications of the Delors' Myth in Nine Countries*. Springer, New York.
- Bulmer, S. – Burch, M. (2001): 'The Europeanisation of Central Government: The UK and Germany in Historical Institutional Perspective'. In: G. Schneider – M. Aspinwall (eds.): *The Rules of Integration: Institutional Approaches to the Study of Europe*. Manchester: Manchester University Press, 73–96.
- Cirtautas, A. M. – Schimmelfennig, F. (2010): 'Europeanisation Before and After Accession: Conditionality, Legacies and Compliance'. *Europe-Asia Studies*, 62, no. 3: 421–441.
- Cowles, M. G. – Caporaso, J. – Risse, T. (eds.) (2001): *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Európai Bizottság (2018): Az Európai Szemeszter. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_hu
- Falkner, G. – Treib, O. (2008): 'Three Worlds of Compliance or Four? The EU-15 Compared to New Member States'. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 46, no. 2: 293–313. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2007.00777.x>.
- Goetz, K. (2002): 'Four worlds of Europeanisation', Paper prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops. Turin, Italy, 22–7 March 2002.
- Hix, S. (2005): Legislative Politics. In: Hix, S. (ed.): *The Political System of the European Union*. Macmillan, Houndsmills, 72–110.
- Jenny, M. – Müller, W. C. (2012): Measuring the „Europeanization” of Austrian Law-Making: Legal and contextual factors. In: Brouard, S. – Costa, O. – König, T. (eds.): *The Europeanization of Domestic Legislatures*. Springer, New York, 39–58.
- Ladrech, R. (1994): 'Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France'. *Journal of Common Market Studies*, 32, 69–88.
- Majone, G. (1998): Europe's „democratic deficit”: the question of standards. *European Law Journal*, 4, no. 1: 5–28.
- Moravcsik, A. (2004): Is there a „democratic deficit” in world politics? A framework for analysis. *Government and Opposition*, 39, no. 2: 336–363.
- Radaelli, C. (2003): 'The Europeanization of Public Policy'. In: K. Featherstone – C. Radaelli (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford, Oxford University Press, 27–56.
- Raunio, T. – Wiberg, M. (2010): How to measure Europeanization of a national legislature? *Scandinavian Political Studies*, 33, no. 1: 74–92.
- Schlipphak, B. – Treib, O. (2017): 'Playing the Blame Game on Brussels: The Domestic Political Effects of EU Interventions against Democratic Backsliding'. *Journal of European Public Policy*, 24, no. 3: 352–65. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1229359>.
- Sedelmeier, U. (2008): 'After Conditionality: Post-Accession Compliance with EU Law in East Central Europe'. *Journal of European Public Policy*, 15, no. 6: 806–825.

- Steunenberg, B. – Toshkov, D. (2009): 'Comparing Transposition in the 27 Member States of the EU: The Impact of Discretion and Legal Fit'. *Journal of European Public Policy*, 16, no. 7: 951–70. <https://doi.org/10.1080/13501760903226625>.
- Toshkov, D. (2008): 'Embracing European Law: Compliance with EU Directives in Central and Eastern Europe'. *European Union Politics*, 9, no. 3: 379–402. <https://doi.org/10.1177/1465116508093490>;
- Töller, A. E. (2010): Measuring and Comparing the Europeanization of National Legislation: A Research Note. *Journal of Common Market Studies*, 48, no. 2: 417–444.

A TECHNOKRATA KORMÁNY ÉRTELMEZÉSE ÉS ESETEI¹

Galambos László

kutatói szakértő (Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft.,
Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

A technokrata kormány válságjelenség. Bár pozíciója antipolitikainak tűnhet, inkább nem-pártalapú kormányról beszélhetünk. Ilyen kabinetek akkor jöhetnek létre, ha a kormányzás felelősségét a pártok stratégiai megfontolásból pártonkívüli technokratákra hárítják át. A technokrata jelzővel illetett kabinetek közül azonban kevés tekinthető abszolút technokrata kormánynak, mely a pártalapú kormány inverzeként jellemezhető. A modern demokráciák alapja a képviseleti rendszer és a pártkormányzás, ahol a pártok jelentik a demokratikus kapcsolatot a választók és a kormány között. Ilyen keretek között a technokrata kormány hosszabb távon nem jelentheti a pártalapú képviselet alternatíváját, működése csupán a demokrácia kivételes állapota.

Kulcsszavak: technokrata kormány ■ inverz-pártalapú kormány ■ abszolút technokrata kormány ■ válság ■ pártrendszer ■ felelősségáthárítás ■ kivételes állapot

BEVEZETÉS

A technokrata kormányok² témája a politikatudomány elhanyagolt témái közé tartozott, míg a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság rá nem irányította a kutatók figyelmét (Pastorella, 2013), mivel több technokratának nevezett kormány alakult a krízis nyomán. A legtöbb szerző megjegyzi, hogy a technokrata kormány *válságjelenség* (Brunclík, 2015; Gyulai, 2010; Morlino, 2012; Pastorella, 2014, 2016). Egy politikai vis maior eredménye, mellyel nem számol a képviseleti elvet normaként meghatározó politikatudomány, és amelyre az egyes országok alkotmányai is csak elvétve³ vagy egyáltalán nem nyújtanak iránymutatást (Pastorella, 2015). Egyes értelmezések szerint azonban nem pusztán átmeneti krízisről lehet szó, hanem a képviseleti demokrácia és a hagyományos pártrendszer, pártkormányzás általános és tartós válságáról (Caramani, 2017; Pastorella, 2015). A technokrata kormány fogalma mégis bizonytalan, pedig a második világháborút követően Európa számos – demokratikus berendezkedésű – országában alakultak technokratának nevezett kormányok, a gazda-

sági válságot követően – szinte egyszerre – több is. A kríziseket sokszor úgy kívánták a kormány- és ellenzéki pártok átvészelni, hogy az adott parlamenti cikluson belül (látszólag) nem-pártalapú kabineteknek szavaztak bizalmat. Ezek a kormányok azonban egyáltalán nem egyformák, sarkalatos dimenziókban térnek el egymástól. Kérdés, hogy milyen elméleti megfontoláson alapul a technokrata minősítés, és megfelelnek-e a szakirodalomban jelen lévő „technokrata-kormány-listák” az elméleti alapoknak. Egyes szerzők technokrataként aposztrofálják azokat a kabineteket is, amelyek legfeljebb minimális kritérium – pl. a kormányfő és néhány miniszter technokrata mivolta – alapján volnának csak technokratának tekinthetők (Brunclík, 2015; Pastorella, 2014, 2016). A hasonlóság a technokratának hívott kabinetek között, hogy nem választások eredményeként alakulnak, és megbízatásuk előre láthatólag korlátozott időre szól – a soron következő vagy előrehozott parlamenti választásig tart –, ugyanakkor különböznek egymástól megalakulásuk körülményeit illetően, összetételüket tekintve (a technokrata és a pártpolitikus miniszterek aránya) és abban, hogy mire terjed ki a hatáskörük. A technokrata kormányoknak ezért egy pontosabb definíciójára van szükség.

Esettanulmányok korábban is foglalkoztak nem-pártalapú, illetve technokrata kormányokkal (Hanley, 2013; Pasquino–Valbruzzi, 2012; Protsyk, 2005), ám az utóbbi néhány évben komparatív perspektívából történtek kísérletek definíciók és/vagy tipológia megalkotására (McDonnell–Valbruzzi, 2014; Pastorella, 2013, 2014, 2016), valamint magyarázatok megfogalmazására, hogy miért alakulnak ilyen kabinetek (Brunclík, 2015; Morlino, 2012; Pastorella, 2014, 2016). A magyar politikatudományi irodalomban a téma módszeres feldolgozása még nem történt meg, noha egyes szerzők érintették a szakértői kormány (Gyulai, 2010), valamint a szakértő és pártpolitikus miniszterek kérdéskörét (Ilonszki–Ványi, 2011). A téma hazai tárgyalása azért is szükséges, mert a Bajnai-kabinet helyet kapott a nemzetközi szakirodalomban az abszolút technokrata kormányok (*full technocratic governments*) között (McDonnell–Valbruzzi, 2014), noha itthon már megfogalmazódott szakértőiként való minősítésének problematikus volta (Ilonszki–Ványi, 2011). Ezért arra törekszem, hogy bemutassam, mely kabinetek tekinthetők ténylegesen technokrata vagy abszolút technokrata kormányoknak.

Tézisem, hogy az abszolút technokrata kormány a pártalapú kormány inverzének tekinthető. Ehhez képest egyes szempontok (pl. összetételük és a miniszterelnök háttere) szükséges, de nem elégséges feltételként jelennek meg. Írásomban a technokrata kormány fogalmának tisztázására, létrejöttének okaira és konkrét eseteire térek ki annak az elméleti kérdésnek a mentén, hogy a szakirodalomban megfogalmazott általános pártválságból következően a technokrata kormány „megoldásnak” tekinthető-e.

A TECHNOKRATA KORMÁNY MINT VÁLSÁGJELENSÉG

A képviseleti demokráciák alapja a pártverseny és a pártkormányzás, ahol a pártok biztosítják a demokratikus kapcsolatot a választók és a kormány között. A pártok artikulálják és aggregálják a társadalomban jelen lévő érdekeket, értékeket, preferenciákat, és közpolitikai alternatívákat kínálnak fel (Caramani, 2017: 57.). Az ezen alapuló, szerződésszerű kötelezettségvállalás, valamint – az érték- és érdekkaggregáción alapuló – felelős és kompetens kormányzás biztosítja számukra a legitimitást (uo.). A pártkormányzás során tehát a politikai vezetők a szabad választásokon született többség felhatalmazásával gyakorolják a végrehajtó hatalmat (Katz, 1987: 4.), azért hogy a polgárok közpolitikai preferenciáit valósítsák meg, amiért pedig – választás alkalmával – elszámoltathatók lesznek (Caramani, 2017: 54.). A párt(alapú) kormányoktól a rezponzivitást (*responsiveness*), a felelősséget (*responsibility*) és az elszámoltathatóságot (*accountability*) követelhetjük meg (Mair, 2009).⁴ Ha viszont a képviseleti elven nyugvó pártalapú kormány és pártkormányzás a demokratikus politikai rendszer alapja, akkor mi a technokrata kormány?

A technokrata kabinet egyértelműen különbözik a hagyományos pártalapú kormánytól (Pastorella, 2014, 2015, 2016), és az erre vonatkozó definíciós kísérletek általában dichotómiában, a technokrata versus politikai (vagy pártalapú) megkülönböztetésben gondolkodnak (Gyulai, 2010; Morlino, 2012; Protsyk, 2005). Eszerint a technokrata kormány és kormányzás a politikához viszonyítva nyeri el jelentését egyfajta antipolitikai pozíciót elfoglalva, amikor válság idején, rendkívüli helyzetben jelenik meg annak alternatívájaként, időben korlátozott mandátummal (Gyulai, 2010). Mondhatjuk ugyanakkor, hogy a technokrata kormány fogalma egy oximoron, egy kormány csakis politikai lehet, hiszen a bizalmat a parlamenttől kapja, és döntéseinek ugyanúgy következményei lesznek az állampolgárookra nézve, mint minden politikai cselekvésnek (Morlino, 2012: 1.). A parlamenti frakciók, amelyek támogatják a technokrata kabinetet, pusztán igyekeznek távol tartani magukat tőle, hangsúlyozandó annak nem-pártalapú jellegét (Protsyk, 2005: 141.). Nem nevezhetünk tehát antipolitikainak, politikaellenesnek, a politikától idegennek egy technokrata kormányt, a helyes jelző rá a *nem-pártalapú* (Morlino, 2012: 1.). Fontos alapvetés: a pártoknak a kormányhoz és a kormányzáshoz való viszonya határozza meg, hogy technokrata kabinettel van-e dolgunk.

A szakirodalom a technokrata-pártalapú dichotómiából kiindulva igyekszik kritériumokat meghatározni. Pastorella szerint a technokrata kormány főbb jellemzői: miniszterelnöke nem karrierpolitikus, és nem tartozik politikai párthoz (ténylegesen vagy állítása szerint); miniszterei szakértők a szakterületükön, és pártfüggetlenek; semleges a politikai pártoktól (ténylegesen vagy állításuk szerint); értékesemleges agendája van (ténylegesen vagy állításuk szerint); nem választások eredményeként alakul; a média technokrataként aposzt-

rofálja (Pastorella, 2014: 2.). McDonnell és Valbruzzi megfordították Katz (1987: 7.) pártalapú kormányokra alkalmazott ideáltipikus feltételrendszerét, és az ez alapján meghatározott *inverz-pártalapú kormányt* egy technokrata kormány ideáltípusának nevezik, amelynek kritériumai: a főbb kormányzati döntéseket nem-választott párttisztviselők hozzák; az egyes szakpolitikákat nem pártok alakítják ki, de közösen emelik törvényi erőre; a miniszterelnök és miniszterei nem pártokon keresztül rekrutálódnak (McDonnell–Valbruzzi, 2014: 656.). Egy minisztert akkor tekintenek technokratának, ha kinevezéséig nem viselt párttisztviseltséget, nem tagja egyik pártnak sem, és szakértelme szorosan kapcsolódik a betöltött kormányzati pozícióhoz (uo. 657–658.).

A definíciókban láthatóan két fő szempont találkozik: a kabinet pártokhoz való viszonyának különféle aspektusai és a kabinet összetétele. Ez a két szempont valóban sarkalatos a fogalmi tisztázáshoz – jelentőségük (szükséges és elégséges mivoltuk) mérlegelésével. Összegezve a fent ismertetett szakirodalmi definíciókat és kritériumokat, azt mondhatjuk, hogy a technokrata kormány válságjelenség: 1. *nem parlamenti választás eredményeként*, 2. *ideiglenes* (időben korlátozott) *mandátummal jön létre*, 3. *nem-pártalapú kabinet*, *tagjai technokraták*, 4. *akiket nem pártok delegálnak*, 5. *agendája pártsemleges*, mert nem pártok alakítják. Az iménti jellemzők a pártalapú kormány inverzét írják le, ezért ezeket tekintem a tanulmányban egy kabinet technokrataként való minősítéséhez szükséges kritériumoknak. Egy kormánytag esetében – finomítva McDonnell és Valbruzzi „szigorú” meghatározását – pedig azt, hogy: aktuálisan létező pártnak ne legyen sem tagja, sem képviselője,⁵ valamint szakértő legyen a maga területén, vagy szakértelme, tapasztalata kapcsolódjon betöltött pozíciójához.

A technokrata kormány a pártalapú kormányzás válságának tünete. De miért alakul ki ez a válság, és miért jönnek létre technokrata kormányok? Fontos oksági tényezőként jelenik meg a gazdasági válság, esetlegesen valamilyen politikai botrány és a *pártrendszer* jellemzői, döntően a pártrendszer fragmentáltsága és – bár nem feltétlenül ebből következően – a pártok csődje (amikor a parlamenti választást követően képtelenek kormányt alakítani, legitimációs válságba kerülnek, nem tudják megteremteni a kormányzás személyi feltételeit, vagy a kabinet pártjai alulmaradnak a parlamentben az ellenzéki pártokkal szemben) (Brunclík, 2015; Pastorella, 2014). Ezt kiegészítik bizonyos intézményi feltételek, mint facilitáló tényezők, elsősorban a semleges, parlament által választott államfő (Morlino, 2012). Valóban, a pártsemleges államfő olykor kulcsszereplőnek tekinthető – ahogy azt az esetek vizsgálatánál látni fogjuk –, mert válsághelyzetben közvetítésével jöhet létre megegyezés a pártok között egy technokrata kabinet támogatásáról. Amikor a pártok alkalmatlansága vagy hátralépése egyértelművé válik, az államfő akkor cselekszik legitim módon, ha elfogadja a pártcsődöt, és ennek megfelelően lép fel aktív szereplőként, gyakorolva a kinevezési jogát. Tehát nem pártalapon vagy önkényesen cselekszik, aktívabb szerepvállalása a válsághelyzet eredménye.

A szerzők egyetértének abban, hogy a gazdasági és/vagy a politikai válság alapvető facilitáló tényezők, de a gazdasági válság is felfogható egyfajta pártcsődként (Brunclík, 2015: 62.), hiszen mutatja, hogy a pártalapú kormányok képtelenek bizonyos gazdaságpolitikai döntések végrehajtására, vagy vonakodnak meghozni azokat. A gazdasági válság tehát politikai válsággá kulminálódik. Az elnöki tényező már nem ilyen egyértelmű, a tárgyalat szerzők közül Brunclík (2015: 63.) és Morlino (2012: 2.) releváns faktorként említi, míg Pastorella regressziós elemzésében az államfői hatalom pozitív együttjárást mutatott a technokrata kormányok kinevezésével, de nem mutatkozott statisztikailag szignifikánsnak (Pastorella, 2014: 13–14.). (Ez talán annak is köszönhető, hogy sokszor nem az erős, pártháttérrel rendelkező, hanem a pártsemleges elnök közbenjárása a döntő.)

A technokrata kormányok létrejötte tehát politikai válság eredménye. A krízis sokrétű lehet, de alapvetően a pártok pillanatnyi csődjét jelenti. Hogyan realizálódhat ilyen esetben a technokrata kabinet mint megoldás? Az előzőek alapján joggal merül fel a demokráciadeficit problémája, hiszen nem-választott személyek kapnak megbízást képviseleti elven alapuló demokráciákban, amelyekben hagyományosan a pártok a legitim szereplők (Neto–Strøm, 2006). Ezért felvetődhet a kérdés, hogy egy technokrata kormány megalakítása és működése a demokrácia felfüggesztése-e (Morlino, 2012).

Amikor nem-választott technokrata kabinet kerül kormányzati pozícióba, általában a populista politika felelőtlenségével állítják párhuzamba tagjai szakértelmét, és ezzel legitimálják jelenlétüket a képviseleti elven alapuló demokratikus politikai rendszerben. McDonnell (2012) szerint a válság mutatja, hogy a pártokat nem lehet a demokrácia egyetlen nélkülözhetetlen cselekvőiként felfogni, és úgy véli, nem közvetlenül választott aktorként egy technokrata kabinet nem teljesíti ugyan – Mair (2009) alapján – a reszponzivitás és az elszámoltathatóság kívánalmait, a felelősség követelményét viszont csak az teljesíti. Hopkin (2012) ezzel szemben azt gondolja, a technokrata kormányok nem jelentenek valódi megoldást, mert nem lehet intézkedéseket kironi a polgároknak a minimális konszenzus megléte nélkül, a választott professzionális politikusok pedig alkalmasabbak a reformok végrehajtására, mint a nem-választott technokraták. A technokrata kormányokat kétségtelenül „felelőtlen” aktornak lehet tekinteni abban az értelemben, hogy nem reszponzívak és a választópolgárok nem tudják demokratikus úton számon kérni tagjaikat. Miként fordulhat elő mégis, hogy végrehajtó hatalomként működhet egy ilyen testület, akár válsághelyzet esetén is?

Nem-pártalapú szerveződésként – és mint válságjelenség – kivételes állapotot (*state of exception*) (Agamben, 2005) fémjelez egy képviseleti és pártelven nyugvó demokráciában. A kivételes állapotnak – mely egy szükségállapotból (*state of necessity*) ered – mint nem-szabályszerű jelenségnek nincs formális, jogi meghatározása, a senki földje a közjog és a politikai tények, az alkotmá-

nyos előírások és a való élet között (Agamben, 2005: 1.). (Ahogy fentebb említettem, a technokrata kormánynak szintén nincs vagy elvétve van, volt alkotmányos meghatározása, inkább vis major jelenség.) Effajta kivételes állapotot az idéz elő, hogy a demokratikus felhatalmazással rendelkező politikai szereplők lemondanak a kormányzásról, annak felelősségét technokratákra hárítják. A technokrata kormányok, mint láttuk, olyan gazdasági, politikai válságok idején alakulnak, amiket nem tudnak vagy nem akarnak a politikai szereplők maguk megoldani, így nincs kormányzóképes többség, amely vállalja a kormányzást. A pártok azért nem kívánnak kormányozni, mert esetleg olyan intézkedések meghozatalára kellene sort keríteni, ami számukra népszerűségvesztéssel járna (Weaver, 1986; Zulianello, 2013). Emiatt ezek a szervezetek diszfunkcionálissá válnak, nem látják el a politikai rendszerben meghatározott feladatukat. Mivel az alkotmány nem nyújt útmutatást ilyen szituációban, olyan szükségállapot keletkezik, ahol cselekedni volna szükséges, viszont a cselekvésért felelős szereplők nem tudják/kívánják betölteni funkciójukat. Ebben az esetben, hogy egyetértés szülessen egy cselekvőképes kabinet felállításáról, kézenfekvő megoldás lehet, hogy olyan pártsemleges szakembereknek engedjék át a kormányrudat, akik számára nem szempont újraválasztásuk, és akik viselni fogják a kormányzás terhét a pártok helyett is.

A választott politikusok és pártok cselekvési válsága a felelősségáthárítás (*blame avoidance*) (Weaver, 1986) fogalmával írható le. Egy választott politikus, aki újra szeretné választatni magát, sokszor akkor cselekszik racionálisan, ha elmulasztja végrehajtani a számára politikai szempontból kockázatos intézkedéseket, és azok végrehajtására pártonkívüli technokratát delegál (Alexiadou–Gunaydin, 2014: 9.). Ez történik, amikor technokrata kormánynak szavaznak bizalmat, elkerülni igyekező a népszerűségvesztést, ha esetleg megszorító intézkedésekre kellene sort keríteni. A technokraták igyekeznek bizonyítani, hogy szakmai tapasztalatuk, felkészültségük okán alkalmasabbak a feladat ellátására, mint azok a politikusok, akik számára újraválasztásuk az elsődleges szempont. Legitimitásukat elsősorban szakértelmük biztosítja, amelynek köszönhetően ők tűnnek a leginkább kompetensnek adott feladat végrehajtására. Esetükben persze nem beszélhetünk olyan legitimitásról, mint azon képviselők esetében, akik számára azt a választáson elnyert mandátum biztosítja. Amíg a karrierpolitikusok újrázni akarnak, addig a technokraták inkább szakmai közösségük szemében kívánnak kompetensnek tűnni, ezért valószínűsíthetően kevésbé veszik figyelembe az intézkedéseikre adott választói reakciókat, mint a választott politikusok (uo.). A pártonkívüli technokraták delegálásának nagyobb a valószínűsége, mikor egy közpolitikai reform meghozatala hosszú távon ugyan optimális volna, rövid távon viszont biztos politikai költsége lenne – fiskális és monetáris reformok esetén, amikor vissza kell fogni az állami kiadásokat az államadósság és a költségvetési hiány csökkentése érdekében (uo.).

Technokratákból álló kabinet esetén nem világosak a felelősségi körök, és az sem, hogy a választók kit jutalmazzanak vagy büntessenek választás alkalmával a kormányzás eredményéért. A megszorításokat végrehajtó technokrata kabinet gyakorlatilag „kamikaze”-kormány. A karrierpolitikusokkal szemben a technokraták kevésbé törődnek döntéseik politikai következményeivel, és elhagyván a kormányt, általában visszatérnek eredeti foglalkozásukhoz (Blondel, 1991). A technokrata minisztereknek tehát – elvileg – nem céljuk a további politikai szerepvállalás, a törvényhozásban őket támogató, felelősséget áthárító parlamenti pártok pedig a válsághelyzetre hivatkozva voksolnak mellettük. A képviseleti szisztémában a politikai cselekvés legitimációját azonban a döntéshozatali folyamat reprezentatív karaktere adja, vagyis a polgárok akarata érvényesül képviselőiken keresztül (Frognier, 2000: 23–24.). Könnyebben fogadnak el akár szigorúbb döntéseket is, ha a politikai hatalom legitimációja arányos annak reprezentativitásával (uo. 24.). Normatív szempontból a technokrata kormányok léte egy képviseleti demokráciában ezért nem kívánatos jelenség. Azt jelzi, hogy a választók képviseletéért felelős pártok és politikusaik nem képesek vagy nem hajlandók kezelni az adott szituációt, így diszfunkcionálissá válik a jelenlétük. Egy olyan kabinet megalakulásával, amelyben a kormánytagok pártonkívüli technokraták közül kerülnek ki, megszakad a delegációs lánc (Neto–Strøm, 2006), a parlamenti pártok és a végrehajtó hatalom között megszűnik a közvetlen, a választók és a végrehajtó hatalom között pedig a közvetett kapcsolat – amit eredendően a képviselet jelent (Pastorella, 2015). A Mair által a képviseleti demokráciában meghatározott követelmények – reszponzivitás, felelősség, elszámoltathatóság – persze nem kérhetők számon egy nem-választott technokrata kormányon. A válságkezelő kabinet felállításáért és a kormányzati döntések meghozataláért a felelősség a választott képviselőket terhelné, ám ők pártonkívüli technokratákra hárítják át azt, így a választóknak tett ígéreteiket nem teljesítik (nem reszponzívak), a szükségesnek vélt, de népszerűtlen intézkedések meghozataláért pedig nem vállalják a felelősséget, mert igyekeznek elkerülni az elszámoltatást a soron következő választáson.

Technokrata kabinet tehát a pártok felelősségáthárítása következtében jöhet létre, jelenléte a képviseleti demokráciában kivételes állapot. Technokrata kormányzás esetén demokráciadeficittel kell számolni, de a kabinet nem oka, hanem következménye a problémának. A technokrata kormány rendkívüli helyzetben cselekszik, lényegében „tűzoltó” munkát végez. Az eredeti probléma a felelősségáthárítás a pártok részéről, akik népszerűtlen intézkedések meghozataláért nem kívánják vállalni a felelősséget. A tűzoltó munkát maguk is elvégezhetnék, de népszerűségüket, újraválasztásukat kockáztatnák vele.

A TECHNOKRATA VEZETÉSŰ KORMÁNYOK TIPOLOGIÁJA

A fenti, az oksági magyarázatokat és a főbb jellemzőket leíró szakirodalmi megállapításokhoz képest az alkalmazás, vagyis a technokratának nevezett kormányok kijelölése, csoportosítása nem problémamentes. Az ily módon megjelölt kormányok közül nem tekinthető mindegyik – sőt valójában kevés tekinthető – inverz-pártalapú kormányoknak. Egyes szerzők meghatároztak ugyan kritériumokat a technokrata kormányokat illetően, de nem alkottak tipológiát, amelyben elhelyezik az ekként definiált kabineteket. Az egyetlen komolyabb tipizálási kísérlet McDonnell és Valbruzzi nevéhez köthető.

McDonnell és Valbruzzi (2014) a technokrata vezetésű kormányok (*technocrat-led governments*) tipológiáját dolgozta ki,⁶ és ezeket a kabineteket a korábban már ismertetett – Katz nyomán megalkotott – ideáltípusukhoz igyekeztek mérni, hogy megállapítsák, „mennyire” technokraták ezek a kabinetek, és melyek tekinthetők abszolút technokrata kormányoknak. Egy olyan szisztémát alkottak, amelyben *összetétel* és *hatáskör* szerint differenciálnak az egyes kabinetek között. Szempontjaik: a technokrata és pártpolitikus miniszterek aránya (a technokrata miniszterek legalább felét adják a kormányoknak), illetve a mandátum tartalma és hossza (rendelkeznek-e felhatalmazással a status quo megváltoztatására és önálló közpolitika kialakítására, vagy csak ügyvezető funkciójuk van) (McDonnell–Valbruzzi, 2014: 664.). A szerzők ezek figyelembevételével egy pártalapú és három technokrata vezetésű kategóriát alakítottak ki (1. táblázat). Megítélésük szerint az *abszolút technokrata kormány* az, amely legközelebb áll ideáltípusukhoz. Úgy vélik, minden ebbe a kategóriába sorolható kabinet ténylegesen létező abszolút technokrata kormányként (*real-existing full technocratic government*) írható le, mert mindre igaz, hogy kormányfője és miniszterei többsége technokrata, illetve felhatalmazással rendelkezik a status quo megváltoztatására (uo. 662–664.). Hat kabinetet, amelyet abszolút technokrata kormányként minősítenek, a 2. táblázatban tüntettem fel.

1. táblázat. A technokrata vezetésű kormányok tipológiája

		Összetétel	
		Többségében technokrata	Többségében pártpolitikus
Hatáskör	Staus quo fenntartása	Nem-pártalapú ügyvezető kormány	Pártalapú ügyvezető kormány
	Status quo megváltoztatása	Abszolút technokrata kormány	Technokrata vezetésű pártalapú kormány

Forrás: McDonnell–Valbruzzi, 2014: 664.

2. táblázat. Abszolút technokrata kormányok McDonnell és Valbruzzi (2014) szerint

Ország	Miniszterelnök	Hivatali idő	Hivatali napok száma	Technokrata miniszterek (%)
Bulgária	Berov	1992–1994	656	80
Csehország	Fischer	2009–2010	431	100
Magyarország	Bajnai	2009–2010	395	50
Olaszország	Dini	1995–1996	486	100
	Monti	2011–2013	528	100
Románia	Văcăroiu I.	1992–1994	644	50

Forrás: Saját szerkesztés McDonnell és Valbruzzi elemzése alapján.

A szerzőpáros viszonylag alapos tipológiát alkotott, ezért használom viszonyítási pontként, a szisztéma azonban korrekcióra szorul. A technokrata vezetésű kormányokat mint összefoglaló megnevezést nem tartom szerencsésnek, hiszen csupán azt jelöli, hogy technokrata miniszterelnök áll a kabinet élén, legyen szó akár technokrata, akár pártalapú kormányról. Azokat a technokrata vezetésű pártalapú kabineteket nem tekintem relevánsnak a témában, amelyeknek miniszterelnöke és esetleg néhány minisztere technokrata, de a kormányzati döntéseket pártok hozzák meg. A nem-pártalapú ügyvezető kormányok esetében pedig, álljanak akár teljesen technokratákból, rövid megbízatásuk miatt nem beszélhetünk a pártok cselekvési válságáról, felelősségátírástól vagy kivételes állapotról. Az abszolút technokrata kormány terminust viszont megfelelőnek tartom, és fontos is ezen kabinetek azonosítása a – valamilyen módon – technokrataként aposztrofált kormányok között. Írásomban ezért csak az ebbe a csoportba sorolt kabineteket vizsgálom. McDonnell és Valbruzzi minősítésükhöz minimális követelményrendszert határoznak meg, amely elsősorban csupán a kabinetek összetételén és hatáskörén alapszik (Galambos, 2016b: 56.). Az, hogy a kormányfő és miniszterei többsége technokrata, illetve a kabinetnek mandátuma van a status quo megváltoztatására, szükséges, de nem elégséges feltételek egy kabinet abszolút technokrata kormányként való minősítéséhez. A szerzők nem tartják magukat az eredetileg megfogalmazott definíciójukhoz sem – mellyel a technokrata kormány ideáltípusát írják le, ahol a főbb kormányzati döntéseket nem-választott párttisztviselők hozzák, az egyes szakpolitikákat nem pártok alakítják ki, de közösen emelik törvényi erőre, illetve a miniszterelnök és miniszterei nem pártokon keresztül rekrutálódnak. Az alapvető probléma tehát, hogy a maguk által meghatározott feltételeket sem érvényesítik a tipológiájukban, ezért több kabinetet minősítenek abszolút technokrata kormányként, mint amennyi akár csak az eredeti kritériumaik alapján annak volna tekinthető.

A következő fejezetben azt kívánom bemutatni, mely kabinetek azok, amik megfelelnek a szakirodalmi kritériumok összegzése alapján megfogalmazott

definíciónak, és az alapján a pártalapú kormányok inverzeinek tekinthetők, illetve abszolút technokrata kormányként minősíthetők.

AZ ABSZOLÚT TECHNOKRATA KORMÁNYOK ESETEI

A szakirodalmi szempontok összegzése alapján meghatározott technokrata-kormány-kritériumok teljesülése esetén – nem választás eredményeként, ideiglenes mandátummal jön létre, tagjai technokraták, akiket nem pártok delegálnak, agendája pártsemleges – beszélhetünk inverz-pártalapú, vagyis abszolút technokrata kormányról. Ez a konstelláció azonban csak okozat. Az ok, hogy a pártok egy technokrata miniszterelnökre hárítják át a kormányzás felelősségét. A következőkben azt kívánom bemutatni – az iménti szempontokat sorra véve az összehasonlítás során –, hogy melyek azok a kabinetek, amik abszolút technokrata kormányként minősíthetők, és melyek nem. Ezáltal az abszolút technokrata kormány fogalmának pontosítására, újradefiniálására teszünk kísérletet az egyes esetek vizsgálatával alátámasztva. Hét kabinetet veszünk górcső alá, McDonnell és Valbruzzi kategorizálása alapján: Berov, Văcăroiu, Fischer, Bajnai, Dini és Monti kormányait, valamint a Ciolos-kabinetet.⁷ (Utóbbi tipológiájukhoz képest később alakult, de megfelel az általuk meghatározott minimális kritériumoknak az összetételt és a hatáskört illetően.) Azt állítom, hogy a Dini-, a Monti- és a Ciolos-kabinet abszolút technokrata kormánynak tekinthető, viszont a többi kabinet esetében nem voltak meg a fentebb meghatározott feltételek, amelyeknek köszönhetően abszolút technokrata kormány jöhetett volna létre.

A Dini-kormány

A Dini-kabinet *nem választott* testület volt. Lamberto Dini 1995-ben, Silvio Berlusconi első – Forza Italia (FI), Nemzeti Szövetség (AN), Északi Liga (LN) alkotta – kormányának bukását követően kapott miniszterelnöki megbízatást. Dinit – akit az ellenzéki pártok is el tudtak fogadni – a Forza Italia javasolta a miniszterelnöki posztra.⁸ *Mandátumát* kezdettől *ideiglenesnek* tekintették. Dini hangsúlyozta, hogy rendkívüli körülmények teszik szükségessé a technokrata kabinet létrejöttét, és csak addig kívánnak kormányozni, míg meghozzák azon sürgős döntéseket, melyek nem várhatnak addig, amennyi ideig a politikának szüksége volna rájuk.⁹ Megjegyezte ugyanakkor, hogy az alkotmány nem definiál meghatározott időre szóló megbízatással rendelkező kabinetet.¹⁰ Gianfranco Fini, az AN vezetője fontos megállapítást tett, miszerint Dini megbízatása rövid időre, egy szűk program végrehajtására szólhat, ha ugyanis hosszabb ideig maradna hivatalban, technokrata kabinetje politikai kormány-

nyá alakulna át.¹¹ A kormány Dini ígéretének megfelelően év végén, a költségvetési törvény elfogadása után benyújtotta lemondását, miután azonban az újabb kormányalakítási kísérlet nem járt sikerrel, az államfő a parlament feloszlata és előre hozott választások kiírása mellett döntött, és az új kormány megalakulásáig, 1996 májusáig a Dini-kabinet irányította az országot.¹²

A pártok *felelősségáthárításának* és a *technokrata kormányfő autonómiájának* bizonyítékeként foghatjuk fel, hogy a *miniszterek* között kizárólag *technokraták* kaptak helyet, ami addig példa nélküli volt az Olasz Köztársaság történetében.¹³ Dini cáfolta a feltételezést, hogy Oscar Luigi Scalfaro elnök nyomást gyakorolt rá a kormánynévsor összeállításakor.¹⁴ Azt viszont elismerte, hogy a távozó koalícióból elvárták volna, hogy vegyen be a kabinetbe néhány korábbi minisztert, amit visszautasított.¹⁵ Dinit nem kötötte lojalitás a pártokhoz, mert bár kincstárügyi miniszter volt az előző kormányban, sem a parlament, sem párt tagja nem volt, miniszteri kinevezése előtt pedig a jegybank általános igazgatói tisztségét látta el (Molnár, 2011: 95.). Ezáltal lehetővé vált, hogy a kormány *agendája pártsemleges* lehessen.

A Monti-kormány

Mario Monti *nem választás* eredményeként került kormányra 2011 őszén, miután személyes és politikai botrányain túl a gazdasági válsággal küzdő Berlusconi – a nemzetközi szervezetek nyomásának is köszönhetően – lemondott miniszterelnöki posztjáról (Galambos, 2013: 34.). Giorgio Napolitano államfőnek köszönhetően – a Szenátus, a Képviselőház és a pártok vezetőivel folytatott tárgyalások eredményeként – néhány nap alatt megegyeztek Mario Monti közgazdászprofesszor, korábbi uniós versenyjogi biztos miniszterelnöki jelöléséről (Kricsfalusi, 2012: 99–100.). A menetrendszerű 2013-as parlamenti választásokig mintegy másfél év volt hátra a ciklusból, így kormánya *mandátuma ideiglenesnek* volt tekinthető, ám a Berlusconi vezette Szabadság Népe frakciói 2012. december elején – a választásokhoz közeledve és a kormány népszerűtlenségét látva a törvényhozás két házában tartózkodásukkal – idő előtt megvonták a bizalmat a kormánytól. A költségvetés elfogadása után Monti benyújtotta lemondását az államfőnek, és előre hozott választásokra került sor (Galambos, 2013: 34.).

A pártok *elhárították* maguktól a kormányzás *felelősségét*. Az egymással szemben álló Szabadság Népe (PdL) és a Demokrata Párt (PD) egyike sem kívánta – stratégiai megfontolásból – vállalni az EU által elvárt népszerűtlen gazdasági reformok végrehajtását (Zulianello, 2013: 244.). Monti ennek köszönhetően *autonóm* lehetett *technokrata kormányfő*ként. Pártpolitikai szempontból nem volt elkötelezett, de szakmai körökben és az Európai Unió színterén is tekintélye volt, személyét ezért mindkét politikai oldal el tudta fogad-

ni (Galambos, 2013: 34.). Kizárólagos szelekciós jogának köszönhetően a kormány *miniszterei* mind *technokraták* voltak.¹⁶ A kabinet *agendája pártsemleges* volt, feladatának a sürgető reformok – a lakosságtól komoly áldozatokat követelő megszorító program (Salva Italia) – végrehajtását tekintette, hogy kivessék Olaszországot az adósságválságból, mely veszélyeztette az eurózónát is (Gianetti, 2013: 133.).

A Ciolos-kormány

Dacian Ciolos *nem választás* eredményeként, hanem Victor Ponta szociáldemokrata kormányfő 2015. őszi lemondása után lett miniszterelnök. Ponta ellen vádat emelt a korrupcióellenes ügyészség, és a Colectiv nevű szórakozóhelyen halálos áldozatokat követelő tűzvész nyomán kirobbant, majd kormányellenessé terebélyesedő tüntetések is kabinetje távozását követelték (Thüringer, 2015). A Ciolos-kormány *mandátuma ideiglenes* volt, mert egy évvel a parlamenti választások előtt vette át a kormányrudat. A Szociáldemokrata Párt (PSD) és az ellenzéki Nemzeti Liberális Párt (PNL) a társadalmi elégedetlenséget látva *elhárították* maguktól a kormányzás *felelősségét* azzal, hogy nem jelöltek kormányfőt, Klaus Iohannis államfő ezért több konzultációt is folytatott velük a lehetséges miniszterelnök személyéről (Szócs, 2015).

Ciolos *autonóm technokrata kormányfő* volt. Pártpolitikailag semleges szakemberként kérte fel az államfő, mégsem volt ismeretlen és tapasztalatlan a politikában. Popescu-Tăriceanu jobboldali kormányában államtitkár-helyettes, mezőgazdasági és vidékfejlesztési miniszter, 2010-től 2014-ig uniós agrárbiztos volt, majd az Európai Bizottságot vezető Jean-Claude Juncker élelmiszerbiztonsági főtanácsadója lett – párttagságot azonban sosem viselt.¹⁷ Ciolos konzultált a parlamenti pártokkal kormánya tagjairól és várható tevékenységéről, de a kabinetben pártpolitikusként nem, csak általa választott, pártpolitikai szerepet nem vállaló *technokraták* kaptak *miniszteri* tisztséget (Balogh, 2015), *agendája* így *pártsemleges* lehetett. Ciolos bár rendelkezett a szelekció lehetőségével, a kabinet egyes tagjainak delegálása politikai alku eredményeként születhetett, amivel a kormányfő a pártoknak kívánhatott kedvezni a támogatás biztosítása érdekében – Ciolos jelölése szintén kompromisszumos megoldás volt az elnök és a politikai osztály között (Surubaru, 2015). A miniszterek között voltak az egyes pártokhoz közel álló személyek és egykori parasztpárti politikusként is (Bogdán, 2015; Surubaru, 2015). A kormány egyéves mandátuma alatt többször volt minisztercseré, de a távozó tárcavezetők helyét mindig pártonkívüli szakemberek vették át.

Az előzőekből látszik, hogy a fenti kabinetek megfelelnek a felállított kritériumrendszernek, és abszolút technokrata kormánynak tekinthetők. A

következő kabineteknél viszont alapvető feltételek hiányoznak ahhoz, hogy akként minősíthessük őket.

Ljuban *Berov* kormányának megalakulása *nem* parlamenti *voksolás* eredménye volt, leginkább Zselju Zselev elnök győzelmének tekinthető a Filip Dimitrov miniszterelnökkel vívott hatalmi harcban.¹⁸ A kabinet mandátumát nem szánták ideiglenesnek, csak a kormányfő lemondása miatt ért véget. Miniszterei többségében (80%) pártonkívüliek voltak (McDonnell–Valbruzzi, 2014: 659.), és *pártsemleges* agendát képviselt, de csak látszólag, elsősorban a Demokratikus Erők Szövetségét, a Bolgár Szocialista Pártot és a centrista pártokat elhagyók alkották a kormányt (Csíkhelyi, 2004: 139.). A miniszterelnök nem volt autonóm. Nem tudott érdemben beleszólni a kormánypolitikába, csak formális vezetője volt a kabinetnek, amit a lapok és más miniszterelnökök is csak „nagy oligarchakormányként” emlegettek (Pastorella, 2016: 283.).

A Nicolae *Văcăroiu* vezette első kabinet az 1992-es parlamenti választásokat követően, bár *nem* annak eredményeként alakult. A független közgazdászt Ion Iliescu elnök javasolta a kormány élére, miután a Demokratikus Nemzeti Megmentési Front (FDSN) nem szerzett többséget, az ellenzéki Demokratikus Konvenció pedig nem lépett koalícióra velük. A kabinet mandátuma nem volt ideiglenes (Văcăroiu a parlamenti ciklus alatt több kormányt is alakított), a miniszterelnök nem volt autonóm, és nem beszélhetünk a pártok felelősségáthárításáról sem. A kabinet csak félig állt technokratákból, agendája nem volt pártsemleges, mert az FDSN programját folytatta.¹⁹ Pártonkívüliek Iliescunak köszönhetően voltak jelen a kabinetben, az elnök ugyanis szerepet játszott az egyes kormányok tagjainak szelekciójában, a Văcăroiu-kabinet pedig az államfő konszenzuális, nem-pártalapú, nemzeti egységet mutató politikai vízióját testesítette meg (Ilonszki–Stefan, 2018: 212–214.), ezért inkább elnöki, mint abszolút technokrata kormány volt.

Jan Fischer kormánya *nem* választás eredményeként alakult, és *ideiglenes* mandátuma volt, ám lényegében egy technikai nagykoalícióról beszélhetünk a pártok közvetlen részvétele nélkül. Kormányfőként Fischer nem volt autonóm. A miniszterek jelölése a pártok – Cseh Szociáldemokrata Párt, Polgári Demokrata Párt, Zöldek Pártja – közötti egyezség alapján történt, és kinevezése előtt több miniszter is tagja volt valamely pártnak, csak hivataluk elfoglalásakor léptek onnan, majd megbízatásukat követően megújították tagságukat (Hanley, 2013: 36–38.). Agendája *pártsemleges* volt, a miniszterek viszont szorosan kötődtek az őket delegáló pártokhoz, amelyeknek jelentős befolyásuk volt a kormányzás során (Brunlík, 2015: 63.).

A Bajnai-kabinet *nem* választott testület volt, mandátuma *ideiglenes*nek tekinthető egy évvel a választás előtt, és válságkezelő kormányként *pártsemleges* agendát képviselt. A szocialisták kormányzati részvétele miatt – fele-fele arányban voltak jelen a kabinetben technokraták és MSZP-s politikusok (McDonnell–Valbruzzi, 2014: 659.) – nem beszélhetünk azonban felelősségáthárításról

és autonóm miniszterelnökről, Bajnai Gordon nem kapott mindenben szabad kezét (Ilonszki–Ványi, 2011: 20.). A Bajnai-kabinet szerepeltetése az abszolút technokrata kormányok között McDonnell és Valbruzzi szisztémájában jól jelzi, hogy tipológiájuk felülvizsgálatra szorul.

Abszolút technokrata kormány *nem választás eredményeként, ideiglenes mandátummal* jön létre, amikor a pártok – stratégiai megfontolásból – nem vállalva a kormányzás *felelősségét, áthárítják* azt egy *technokrata miniszterelnökre*, aki ennek köszönhetően *autonómmá* válik, *technokrata minisztereket* delegálhat, és *pártsemleges kormányagendát* alakíthat ki. A kabinet mandátuma kötött az időbeli korlátozottság okán – ez fontos kitétel, hiszen hosszabb távon politikai, vagy helyesebben a pártok közvetlen befolyásától függő kormányrá alakulhat át –, a kormányfő viszont relatíve szabad kezét kap. A miniszterelnöki autonómia szintén lényeges attribútuma egy abszolút technokrata kormánynak. Ahol a pártok, esetleg az államfő – akinek a válság okán aktívabb, konzultatív, közvetítő szerepe tekinthető legitimnek – nem biztosítanak autonómiát a technokrata kormányfőnek, mert maguk delegálnak kormánytagokat, és beleszólásuk van a kormánypolitikába, nem beszélhetünk a felelősség áthárításáról, így abszolút technokrata kabinetről sem. Az abszolút technokrata kormányok főbb jellemzőit, a minősítésükhöz szükséges kritériumokat a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. Az abszolút technokrata kormányok esetei

Kormány	Hivatali idő	Nem választott	Ideiglenes mandátum	Felelősség-áthárítás	Autonóm technokrata kormányfő	Technokrata miniszterek	Pártsemleges agenda
Dini	1995–1996	1	1	1	1	1	1
Monti	2011–2013	1	1	1	1	1	1
Cioloș	2015–2016	1	1	1	1	1	1
Berov	1992–1994	1	0	0	0	0	1
Văcăroiu	1992–1994	1	0	0	0	0	0
Fischer	2009–2010	1	1	0	0	0	1
Bajnai	2009–2010	1	1	0	0	0	1

1 – igen, 0 – nem

Forrás: Saját szerkesztés.

A PÁRTRENDSZER VÁLSÁGA?

A technokrata kormányokat Brunclík (2015) és Pastorella (2014) a pártok és a pártrendszer válságaként értelmezik. Caramani (2017) viszont a technokráciát – a populizmushoz hasonlóan – egyenesen a hagyományos képviseleti demokrácia és a pártkormányzás egyik lehetséges, bár válság szülte alternatívá-

jaként említi, Bertson és Pastorella (2017) pedig felhívja a figyelmet a technokrácia iránti pozitív állampolgári attitűdökre Közép- és Kelet-Európában. A helyzet azonban másként fest, ha a támogató pártok magatartását vesszük szemügyre a technokrata kabinetek megalakításakor, vagy a technokrata miniszterelnökök reszelekciós kísérleteit nézzük.²⁰ Az abszolút technokrata kormányok vizsgálatából kiderül, hogy nem minden esetben mondanak le a pártok a kormányzásról, a ténylegesen abszolút technokratának tekinthető kabinetek esetében pedig stratégiai megfontolásból hárítják át a kormányzás felelősségét, és támogatnak egy technokratákból álló testületet. A korábbi technokrata miniszterelnökök reszelekciós kísérletei pedig azt mutatják, hogy a szavazók jellemzően nem technokratákra, hanem pártpolitikusokra voksolnak egy választási versenyben (Galambos, 2013).

A pártokat hibáztatni szokták azért, mert elvesztették érzékenységségüket a polgárok problémái iránt, és alkalmatlanná váltak a népképviselőkre (Caramani, 2017: 54.). Szemükre vetik, hogy a kormányzásért vállalt felelősség helyett rövid távú választási célokra fókuszálnak, a képviselő és a kormányzás problémái ugyanakkor a politika és a gazdaság radikális átalakulásából – a gazdasági globalizáció, a kormányzás nem-állami karakteréből és a politikai kommunikáció mediatizációjából – is eredeztethetők (uo.). A kérdés, hogy ez a válság – ha valóban annak tekintjük – meddig terjed, és mutatkoznak-e alternatívák a hagyományos pártalapú szisztémával szemben. Caramani szerint képviselő és pártkormányzás válsága a populizmus és a technokrácia kihívása elé állítja a pártokat egyfelől a reszponzivitás, másfelől a felelősség és a hatékonyság felől nézve (uo.). Igaza lehet abban, hogy a populizmus komoly kihívás. A populizmus és a közvetlen demokrácia – legalábbis az ezt képviselő politikai erők megerősödése és hatalomra kerülése esetén – valóban alternatívái lehetnek a hagyományos pártalapú szisztémának (Greven, 2016; Inglehart–Norris, 2016; Molnár, 2015), ennek részletes tárgyalása viszont meghaladná jelen írás kereteit. A technokrácia kérdését a maga teljességében nem érintettem (a témáról részletesebben lásd: Bryld, 2000; Centeno, 1993; Ribb-hagen, 2013), de a technokrata kormányokat vizsgálva igyekeztem rámutatni, miért problematikus a technokraták jelenléte a végrehajtó hatalom élén egy képviselői demokráciában. Pozíciójuk stabilizálására demokratikus keretek között a technokrata kabinetek értelemszerűen nem képesek (Gyulai, 2010), ezért az, hogy a technokraták és a technokrata szemlélet versenytársa lehet-e pártpolitikusoknak, azon mérhető le, hogy választási szituációban a szavazók kit preferálnak közülük. Több (volt) technokrata miniszterelnök jelöltette magát választás alkalmával – rácafolva Blondel (1991) fentebb említett megállapítására –, vagy vállalt újabb politikai pozíciót kinevezés révén (reszelekció), jellemzően sikertelenül próbáltak azonban újabb vagy magasabb tisztséget megszerezni, ha pusztán technokrata imázsukra hagyatkozva, függetlenül pozicionálták magukat, mert ilyenkor alulmaradtak a pártpolitikusokkal

szemben (Galambos, 2013). A képviseleti demokrácia választási mechanizmusai nem kedveznek a technokratáknak, az átlag választópolgár számára világuk nagyon távoli, nyelvezetük nehezen érthető (Cotta, 2018: 270.). Reszelekciójuk alapos komparatív elemzése – folytatva az imént megkezdett gondolatmenetet – azonban már szintén egy következő írás témája lehetne. Azt megállapítható ugyanakkor, hogy a technokrácia vagy a technokrata szemlélet – noha egyes elemei jelen lehetnek a kormányzati és kormányközi döntéshozatalban – direkt módon, a választók akaratából bizonyosan nem fogja felváltani a pártalapú szisztémát.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ahogy az előzőekben alátámasztást nyert, a technokrata kormány válságjelenség. A szakirodalomban ekképp nevesített kabinetek között azonban kevés az abszolút technokrata kormány, ami a pártalapú kormány inverzének tekinthető. Ilyen kabinet nem parlamenti választás eredményeként és ideiglenes mandátummal jön létre, amikor népszerűtlen intézkedések foganatosítására volna szükség, a pártok viszont stratégiai megfontolásból, a várható politikai veszteség minimalizálása okán félrevonulnak a kormányzástól, és egy technokrata miniszterelnökre hárítják át annak felelősségét. A miniszterelnök ennek köszönhetően autonóm lesz, technokrata minisztereket delegálhat, és pártsemleges agendát alakíthat ki. Abszolút technokrata kormánynak – a nemzetközi szakirodalomban uralkodó állásponttal szemben – a Dini-, a Monti- és a Ciolos-kabinetet lehet tekinteni. Esetükben a miniszterelnökök autonómiát élveztek, szabad kezet kaptak a miniszteri szelekciót és a kormányagenda kialakítását illetően is. Ahol ezek a feltételek nem voltak adottak, ott sem felelősségáthárításról, sem abszolút technokrata kormányról nem beszélhetünk.

Az (abszolút) technokrata kormányok (és a technokrácia) nem jelenthetik a pártrendszer alternatíváját egy képviseleti demokráciában, regnálásuk csak egy kivételes állapotot fémjelez. Nem folyhat hosszabb távon, csupán átmeneti jelleggel technokrata kormányzás, mert ezek a szakértői testületek nem a választók preferenciáinak megfelelően alakulnak, és nem felelnek meg a pártalapú kabinetekkel szemben támasztható követelményeknek sem. A pártok stratégiai megfontolásból támogatják őket, pozíciójuk stabilizálására, fenntartására a technokraták önerőből képtelenek. Ha kitöltik tervezett hivatali idejüket, az a parlamenti pártoknak köszönhető, ha nem, az is. Ez azt mutatja, hogy a technokrata kormányok pozíciója nem antipolitikai (vagyis nem politikaellenes), csupán nem-pártalapú és csak átmeneti lehet, ezért nem fenyeget annak a „veszélye”, hogy a technokrácia lép a demokrácia helyébe.

JEGYZETEK

- ¹ Szeretnék köszönetet mondani a témáról folytatott konzultációkért Ilonszki Gabriellának, valamint az írásomhoz fűzött értékes megjegyzéseiért és építő kritikájáért két anonim opponensnek.
- ² Az angol nyelvű szakirodalom jellemzően a *technocratic government* kifejezést használja arra, amit magyarul szakértői kormánynak nevezünk. A technokrata kormány és a szakértői kormány magyarul szinonimaként használhatók, a szakértői jelzőnek van viszont egy szakszerűsége utaló melléklengése, ami félrevezető lehet, ugyanis a tárgyalat kabinetek témaköre nem a szakszerű kormányzást takarja. A fogalomzavart kerülve a technokrata kormány terminust használok a tanulmányban. Technokrata alatt a független, pártokon kívüli szakértőt, kormány alatt pedig a szűkebb értelemben vett kabinetet értem.
- ³ Görögország alkotmánya (37. cikk, 3. bekezdés) sikertelen kormányalakítási kísérletek esetén lehetőséget ad az államfőnek, hogy megbízza a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságot, a Legfelsőbb Polgári és Büntető Bíróságot vagy a Számvevőszék elnökét, hogy alakítson széles körben elfogadott kormányt a parlament feloszlata és új választások kiírása céljából. Az ilyen független, tekintélyes intézmények élén álló szakemberek által irányított kabinet adott esetben nevezhető technokrata kormánynak, mandátuma viszont ennek is csupán ügyvezető jellegű. A cseh közjog ma nem használja ugyan a terminust, a két világháború közötti csehszlovák közjog viszont ismerte a hivatalnokkormány fogalmát (Halász, 2014: 302.).
- ⁴ A rezponzivitás, amellyel egy párt vagy kormány a választóktól kapott bizalomért tartozik. A felelősségnek olyan felfogása ez, melynek alapján a felelős személy ismert jogi, eljárási szabályokat, hagyományokat követ, egyfajta politikai professzionalizmussal cselekszik, ami a vakmerőség, a hazardírozás és az ad hoc ötletszerűség ellentéte (Mair, 2009: 11.). A vezetőktől és a kormánytól a prudens és következetes cselekvést várják el, hogy tartsák magukat a más kormányokkal, intézményekkel, nemzetközi szereplőkkel szemben vállalt kötelezettségekhez; ha ezeknek eleget tettek, mondhatjuk, hogy prudensen, következetesen és felelősen cselekszenek (uo. 12–13.).
- ⁵ Ez fontos kitétel, hiszen a posztoszocialista országokban több technokrata kormányfő és miniszter volt tagja az állampártnak, ez viszont nem jelentett feltétlenül ideológiai elköteleződést. Szintén nem releváns, ha valamely miniszterelnök vagy miniszter tagságot viselt korábban olyan pártban, amely már nem létezik. Bármely hasonló esetben szakmai előmenetelük tekinthető a lényeges kritériumnak.
- ⁶ A szerzők az EU-ban 1945 és 2013 között hivatalban lévő technokrata vezetésű kormányokat vizsgálták.
- ⁷ A Ciolos-kormánnyal egy korábbi írásomban (Galambos, 2016a) is foglalkoztam.
- ⁸ MTI: Olasz kormányválság – újabb konzultációk. 1995. január 3.
- ⁹ MTI: Rövid életű lesz az olasz szakértői kormány. 1995. január 23.
- ¹⁰ MTI: Az új olasz kormány néhány hónapra tervez. 1995. január 18.
- ¹¹ MTI: Olasz kormányválság – hamarosan kormánylista (1. rész). 1995. január 16.
- ¹² MTI: Olasz választások – a miniszterelnök pártja. 1996. február 28.
- ¹³ MTI: Az új olasz kormány. 1995. január 17.
- ¹⁴ MTI: Az új olasz kormány néhány hónapra tervez. 1995. január 18.

- ¹⁵ MTI: Az új olasz kormány. 1995. január 17.
- ¹⁶ Eleinte pártpolitikusokat is szeretett volna bevonni a kabinetbe Pier Luigi Bersani (PD), Pier Ferdinando Casini (Kereszténydemokrata Unió – UdC) és Gianni Letta (PdL) személyében, hogy megerősítse annak parlamenti támogatottságát. Bersani és Casini visszautasították a részvételt, Berlusconi azonban nemcsak Lettát akarta a kormányba, hanem több volt miniszterét is. Monti ezt nem fogadta el, de biztosította, hogy semleges lesz a kormányt támogató pártokkal szemben (Mandák, 2011: 3.).
- ¹⁷ MTI: Román kormányalakítás – Dacian Ciolos volt uniós biztost jelölte miniszterelnöknek Iohannis. 2015. november 10.
- ¹⁸ MTI: Berov – programnyilatkozat. 1992. december 30.
- ¹⁹ MTI: Kis többséggel bizalom a román kormánynak (1. rész). 1992. november 19.
- ²⁰ Reszelekción kísérletek alatt a további politikai pozíciók elnyerésére tett próbálkozásokat értem. Sikeres reszelekción pedig az egyes politikai pozíciók elnyerését és a korábbi mandátum meghosszabbítását értem közvetlen vagy közvetett választás útján, illetve kinevezés által (Galambos, 2013: 38–39.).

IRODALOM

- Agamben, Giorgio (2005): *State of Exception*. (Translated by Kevin Attell.) Chicago–London, The University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226009261.001.0001>
- Alexiadou, Despina – Hakan Gunaydin (2014): Selecting the right finance minister: The appointments, and policy effects of technocrat and expert finance ministers. *ECPR General Conference, Glasgow, September 2014*. 1–33. (Letöltve: 2018. január 11.)
<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/99d162ea-0bdc-4b86-89f7-8f747a533d11.pdf>
- Balogh Levente (2015): Összeállt Dacian Ciolos szakértői „válogatottja”. *Krónika Online*, 2015. november 15. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://www.kronika.ro/belfold/osszeallt-dacian-ciolo-e-szakertoi-kormanya>
- Bertsou, Eri – Giulia Pastorella (2017): Technocratic attitudes: a citizens’ perspective of expert decision-making. *West European Politics*, Vol. 40., No. 2., 430–458.
<https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1242046>
- Blondel, Jean (1991): Cabinet Government and Cabinet Ministers. In: Jean Blondel – Jean-Louis Thiebault (eds.): *The Profession of Government Minister in Western Europe*. London, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-11395-8_2
- Bogdán Tibor (2015): Mennyire technokrata a Dacian Ciolos vezette szakértői kormány? *Maszol – Új Magyar Szó Online*, 2015. november 25. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://www.maszol.ro/index.php/belfold/56511-mennyire-technokrata-a-dacian-ciolo-vezette-szakert-i-kormany>
- Brunclik, Milos (2015): The Rise of Technocratic Cabinets. What We Know, and What We Should Like to Know. *OZP – Austrian Journal of Political Science*, Vol. 44., No. 3., 57–67. <https://doi.org/10.15203/ozp.975.vol44iss3>

- Bryld, Erik (2000): The Technocratic Discourse: Technical Means to Political Problems. *Development in Practice*, Vol. 10., No. 5., 700–705.
<https://doi.org/10.1080/09614520050195571>
- Caramani, Daniele (2017): Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, Vol. 111., No. 1., 54–67. <https://doi.org/10.1017/s0003055416000538>
- Centeno, Miguel Angel (1993): The New Leviathan: The Dynamics and Limits of Technocracy. *Theory and Society*, Vol. 22., No. 3., 307–335. <https://doi.org/10.1007/BF00993531>
- Cotta, Maurizio (2018): Technocratic Government Versus Party Government? Non-partisan Ministers and the Changing Parameters of Political Leadership in European Democracies. In: António Costa Pinto – Maurizio Cotta – Pedro Tavares de Almeida (eds.): *Technocratic Ministers and Political Leadership in European Democracies*. Palgrave Studies in Political Leadership. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62313-9_10
- Csíkhelyi Lenke (2004): Bulgária. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.
- Frogner, André-Paul (2000): The *Normative* Foundations of Party Government. In: Jean Blondel – Maurizio Cotta (eds.): *The Nature of Party Government: A comparative European perspective*. London, Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1057/9780333977330_2
- Galambos László (2013): Szakértők tündöklése és bukása. Szakértő miniszterelnökök kormányzati pályafutása és politikai reszelekciója. *Valóság*, (56. évf.) 9. sz., 30–39.
- Galambos László (2016a): A Ciolos-kabinet – Az első román szakértői kormány? In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél Konferencia 2016 Tanulmánykötet*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Galambos László (2016b): Nem-pártalapú kormányok Csehországban – Aktorok és intézmények összehasonlító perspektívából. In: Koncz István – Szova Ilona (szerk.): *PEME XII. PhD-Konferencia*. Budapest, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület.
- Gianetti, Daniela (2013): Mario Monti's Technocratic Government. In: Aldo Di Virgilio – Claudio M. Radaelli (eds.): *Technocrats in Office. Italian Politics*, Vol. 28., Istituto Cattaneo – Johns Hopkins University SAIS Europe, New York – Oxford, Berghahn Books. 133–152. <https://doi.org/10.3167/ip.2013.280108>
- Görögország Alkotmánya. In: Trócsányi László – Badó Attila (2005): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, Complex Kiadó.
- Greven, Thomas (2016): The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective. Friedrich-Ebert-Stiftung. 1–9. (Letöltve: 2018. március 28.)
http://www.fesdc.org/fileadmin/user_upload/publications/RightwingPopulism.pdf
- Gyulai Attila (2010): A rendkívüli kormányzás retorikája. In: Sándor Péter-Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2009-ről. Digitális évkönyv*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Halász Iván (2014): *Államfő, parlament, kormány. Az államszervezet fejlődése a visegrádi országokban 1989 után*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Hanley, Seán (2013): Unexpected consequences of an unexpected Prime Minister? The 2009–10

- Fischer administration in the Czech Republic. *EUSA Thirteenth Biennial Conference Baltimore, Maryland, 9-11 May 2013*. 1–51. (Letöltve: 2013. október 28.)
- Hopkin, Jonathan (2012): Technocrats have taken over governments in Southern Europe. This is a challenge to democracy. *EUROPP – LSE Blogs*, 24 April 2012. (Letöltve: 2018. január 11.) https://www.researchgate.net/publication/277170102_Technocrats_have_taken_over_governments_in_Southern_Europe_This_is_a_challenge_to_democracy
- Ilonszki Gabriella – Ványi Éva (2011): Miniszteri fluktuáció és intézményi változások Magyarországon, 1990–2010. *Politikatudományi Szemle*, (20. évf.) 3. sz., 7–36.
- Ilonszki, Gabriella – Laurentiu Stefan (2018): Variations in the Expert Ministerial Framework in Hungary and Romania: Personal and Institutional Explanations. In: António Costa Pinto – Maurizio Cotta – Pedro Tavares de Almeida (eds.): *Technocratic Ministers and Political Leadership in European Democracies*. Palgrave Studies in Political Leadership. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62313-9_8
- Inglehart, Ronald F. – Pippa Norris (2016): Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series*, RWP16-026. 1–52. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659> (Letöltve: 2018. március 28.) <https://research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?Id=1401>
- Katz, Richard S. (1987): Party Governments and Its Alternatives. In: Katz, Richard S. (ed.): *Party Governments: European and American experiences*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Kricsfalusi Nóra (2012): A Berlusconi-kormány bukásának hatása az olasz pártrendszerre. In: Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak III. konferenciája. 2012. április 20.* Budapest.
- Mair, Peter (2009): Representative versus Responsible Government. Max Planck Institute for the Study of Societies, Cologne. September 2009. 1–21. (Letöltve: 2018. január 11.) <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp09-8.pdf>
- Mandák Fanni (2011): Berlusconi megy, Monti jön – Egy kormányválság krónikája. *International Relations Quarterly*, Vol. 2., No. 3., 1–4.
- McDonnell, Duncan – Marco Valbruzzi (2014): Defining and Classifying Technocrat-led and Technocratic Governments. *European Journal of Political Research*, Vol. 53., No. 4., 654–671. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12054>
- Molnár Anna (2011): *Olaszország története a második köztársaság idején*. Budapest, Áron Kiadó.
- Molnár Anna (2015): Az olasz politika viharai. Úton a harmadik köztársaság felé? In: Ferwagner Péter Ákos – Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák*. Budapest, Stratégiakutató Intézet.
- Morlino, Leonardo (2012): Governo tecnico e cittadini in Italia. Fondazione Bruno Visentini. 7 novembre 2012. 1–7. (Letöltve: 2016. november 18.) <http://www.fondazionebrunovisentini.eu/site/wp-content/uploads/2012/11/Governo-tecnico-e-democrazia-Prof.-Morlino.pdf>
- Neto, Octavio Amorim – Kaare Strøm (2006): Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-Partisan Cabinet Members in European Democracies. *British Journal of Political Science*, Vol. 36., No. 4., 619–43. <https://doi.org/10.1017/s0007123406000330>

- Pasquino, Gianfranco – Marco Valbruzzi (2012): Non-Partisan Governments Italian-style: decision-making and accountability. *Journal of Modern Italian Studies*, Vol. 17., No. 5., 612–629. <https://doi.org/10.1080/1354571X.2012.718568>
- Pastorella, Giulia (2013): Technocratic governments during the Eurocrisis: nothing new under the sun? *Thesesus PhD Workshop, Paris, 21-22 May 2013*. (Letöltve: 2013. október 31.)
- Pastorella, Giulia (2014): Why have technocrats been appointed to govern European democracies? *UACES General Conference. Cork, 1-3 September 2014*. 1–20. (Letöltve: 2014. október 15.) http://uaces.org/documents/papers/1401/pastorella_2.pdf
- Pastorella, Giulia (2015): Technocratic Governments in Europe: Getting the Critique Right. *Political Studies*, Vol. 64., No. 4., 948–965. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12217>
- Pastorella, Giulia (2016): *Technocratic Governments: Power, Expertise and Crisis Politics in European Democracies*. PhD thesis. The London School of Economics and Political Science. (Letöltve: 2018. július 7.) http://etheses.lse.ac.uk/3364/1/Pastorella_Technocratic_Governments.pdf
- Protsyk, Oleh (2005): Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe. *East European Politics & Societies*, Vol. 19., No. 2., 135–160. <https://doi.org/10.1177/0888325404270672>
- Ribbhagen, Christina (2013): *Technocracy within Representative Democracy. Technocratic Reasoning and Justification among Bureaucrats and Politicians*. Gothenburg, Department of Political Science, University of Gothenburg. (Letöltve: 2014. december 28.) https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/32363/1/gupea_2077_32363_1.pdf
- Surubaru, Neculai-Cristian (2015): Governing a dysfunctional state: The challenges facing Romania's new technocratic government. *EUROPP – LSE Blogs*, November 25th, 2015. (Letöltve: 2016. április 8.) <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2015/11/25/governing-a-dysfunctional-state-the-challenges-facing-romania-s-new-technocratic-government/>
- Szűcs Levente (2015): Menekülés a kormánytól. *Nol.hu – Népszabadság Online*, november. 10. (Letöltve: 2016. május 20.) <http://nol.hu/kulfold/menekules-a-kormanytol-1574193>
- Thüringer Barbara (2015): Lemondott Victor Ponta. *Index*, november 4. (Letöltve: 2016. május 20.) http://index.hu/kulfold/2015/11/04/romania_victor_ponta_lemondas/
- Weaver, R. Kent (1986): The Politics of Blame Avoidance. *Journal of Public Policy*, Vol. 6., No. 4., 371–398. <https://doi.org/10.1017/S0143814X00004219>
- Zulianello, Mattia (2013): When Political Parties Decided Not to Govern. Party Strategies and the Winners and Losers of the Monti Technocratic Government. *Contemporary Italian Politics*, Vol. 5., No. 3., 244–261. <https://doi.org/10.1080/23248823.2013.849858>

HATALOM ÉS VEZETÉS

Rajnai Gergely
A hatalom konszolidációja

A HATALOM KONSZOLIDÁCIÓJA

Rajnai Gergely

(Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a hatalmi konszolidáció fogalmát járja körül. Ez a fogalom számos olyan politikai jelenséget ír le, amellyel a politikatudomány több különböző ága foglalkozott érintőlegesen, de a konszolidáció fogalmára egyik sem fókuszált; a jelenségeket eddig még nem sikerült átfogó keretrendszerbe foglalni. Ez a tanulmány a fogalom konceptualizációjával foglalkozik; a hatalmi konszolidáció definícióját adja meg úgy, hogy azt a demokratikus konszolidáció alaposan körüljárt koncepciójával állítja párhuzamba. Az általános definíció mellett a konszolidáció különböző típusait (negatív, semleges és pozitív konszolidáció; a hatalom beágyazása) is körülírja, azokat példákkal illusztrálva, és bemutatva azt is, hogy a különböző konszolidációtípusok miként viszonyulnak egymáshoz. Végül a demokrácia és a hatalmi konszolidáció viszonyát járja körül a tanulmány, megállapítva, hogy a hatalmi konszolidáció minden rendszerben előfordul, de bizonyos típusai összeegyeztethetetlenek a liberális demokrácia alapelveivel.

Kulcsszavak: demokrácia ■ hatalom ■ konszolidáció ■ politikaelmélet

BEVEZETÉS

Írásom témája az elmúlt években komoly figyelmet kapott mind a politikai sajtó, mind különböző tudományágak részéről. A hírekben gyakran olvashattunk olyan politikusokról, akik magukhoz ragadták a hatalmat (*power grab*) több országban is; ez a jelenség ráadásul a legkülönbözőbb politikai rendszerekben egyaránt jelentkezett. Például a hibrid rezsimet vezető török elnök és az amerikai Republikánus Párt egyes intézkedéseire egyaránt használták a kifejezést.¹ Rengeteg ehhez hasonló történetről olvashattunk a legkülönbözőbb politikai berendezkedésű országokból, a téma tehát a politikai média homlokterében áll.

Ezen érdeklődés ellenére a fogalom politikaelméleti leírása eddig hiányos maradt; a kifejezést tudományos és újságcikkekben is használták anélkül, hogy közelebbről meghatározták volna. A tanulmány célja ezért az, hogy a hatalom konszolidációját definiálja, és leírja a működését. Ehhez szükséges körülhatárolni azt, hogy mely jelenségek tartoznak a hatalmi konszolidációhoz, ezek miként tipizálhatók, a különböző típusoknak milyen jellemzőik vannak. A típusok

leírásához a demokratikus konszolidációval állított párhuzam ad támpontot a tanulmányban; ez a párhuzam teszi lehetővé, hogy a hatalmi konszolidáció új fogalmi keretet kapjon, ezáltal a gyakran használt, de valódi tartalom nélkül maradt kifejezés használható keretrendszerbe kerül, amelynek segítségével a hatalmi konszolidáció különböző eseteit könnyebb lesz megérteni és egymással összevetni.

A tanulmány három nagyobb részre tagolódik: először a hatalmi konszolidáció definíciója mellett áttekintem a vele rokon fogalmak irodalmát és viszonyát a tanulmány központi fogalmával, majd a demokratikus konszolidációval állított párhuzam segítségével leírom, valamint példákkal illusztrálom a hatalmi konszolidáció típusait és a típusok jellemzőit, végül a hatalmi konszolidáció és a demokrácia viszonyát tekintem át.

A HATALOM KONSZOLIDÁCIÓJA

A hatalmi konszolidáció kifejezést gyakran olvashatjuk tudományos vagy publicisztikai írásokban, ennek ellenére a politikatudomány nem tárgyalta a fogalmat kellő alapossággal. Ezért mindenekelőtt a hatalmi konszolidáció rövid, tág definíciójára van szükség. Ehhez először a hatalmat szükséges körülírni, hiszen ez a fogalom is számtalan eltérő definícióval rendelkezik. Jelen tanulmány Dahl pluralista megközelítését tekinti kiindulási alapnak, ami a hatalom szűk értelmezését adja: a hatalom egy képesség, aminek birtokosa képes befolyásolni a közpolitika alakítását olyan esetekben, amikor a közpolitikai döntéssel kapcsolatban vita, konfliktus tapasztalható (Dahl, 1961: 330.). A hatalom ebben az értelemben szigorúan politikai, formálisan is megragadható fogalom, a hatalom ennél tágabb értelmezéseivel ebben az írásban nem kívánok foglalkozni.

Dahl szűk értelemben definiált politikaihatalom-koncepciója több szempontból is hasznos a hatalmi konszolidáció definiálásához és tipizálásához. Egyrészt, mivel a tanulmány középpontjában egy új fogalom áll (bár a fogalom által leírt jelenségekkel a társadalomtudomány foglalkozott már), ezért először egy szűk definícióra és tipológiára törekszik, hogy a lehető legvilágosabb struktúrát tudja felvázolni, ezt pedig egy szűk hatalomdefiníció teszi lehetővé. Tágabb, a szűk politikaihatalom-fogalmat túlhaladó hatalomkoncepció használata esetén az értelmezés, a definíció és a tipológia jóval bonyolultabbá válna, nehezebb lenne kompakt leírást adni a hatalmi konszolidációhoz tartozó jelenségekről és azok jellemzőiről. A tanulmányban bevezetett új fogalom így is rendkívül tág, sok különböző jelenséget foglal magában, a kiterjedtebb hatalomdefiníció tovább szaporítaná ezek számát, csökkentve az áttekinthetőséget. A hatalmi konszolidáció fogalma ettől függetlenül összeegyeztethető más hatalomfelfogásokkal is, de jelen tanulmány alapjaként egy szűk hatalomdefiníció szolgál az áttekinthetőség érdekében. Később más, akár tágabb hatalom-

felfogások alapján átalakítható lehet a tanulmány definíciója és tipológiája, ebből a szempontból ez az írás kiindulópontként szolgál.

A szűk hatalomdefiníciók közül azért Dahlé a legmegfelelőbb, mert az így definiált hatalmat viszonylag könnyen mérhetővé lehet tenni, és így ellenőrizhető, hogy beszélhetünk-e sikeres konszolidációról, vagy nem. Ez azért fontos, mert az új fogalom legitimitását növelheti, ha empirikusan igazolni lehet a konszolidáció hatékonyságát. A fogalom így nem csupán elméletileg, hanem empirikusan is értelmezhető lehet. Eltérő hatalomdefiníció választása esetén erre kevésbé nyílna lehetőség a későbbiekben.

Hatalmi konszolidációról ebben az értelemben akkor beszélünk, ha egy politikai aktor, aki hatalom birtokában van, arra használja pozícióját, hogy hosszú távú hatalmát növelje, vagy legalább megőrizze azon a szinten, ami már rendelkezésére áll. Ahhoz tehát, hogy egy jelenséget hatalmi konszolidációnak ítéljünk, a következőkre van szükség:

1. A konszolidáló aktor rendelkezik bizonyos mennyiségű hatalommal.
2. Tudatos politikai cselekvés a konszolidáló aktortól (legyen az személy vagy csoport).
3. Ez a cselekvés a már meglévő hatalom felhasználásával történik.
4. Ez a cselekvés arra irányul, hogy az aktor hosszú távú hatalma növekedjen vagy ne csökkenjen.

Hatalmi konszolidációról csak mind a négy feltétel teljesülése esetén beszélhetünk. Így a hatalom nélküli szereplők nem képesek hatalmi konszolidációra (mert nincs mit konszolidálniuk), ahogyan intézmények sem (mert nem személy vagy csoport hajtja végre a konszolidációt). Ezenfelül a hatalom nem konszolidálhatja önmagát, hanem a konszolidációt tudatos aktorok végzik kifejezetten konszolidációs céllal (bár lehetnek egyéb céljaik is az intézkedésekkel, de egyértelmű cél a hatalom növelése vagy megtartása); a hatalom konszolidációja sosem történik véletlenül. Végül fontos kiemelni, hogy a konszolidáció a hosszú távú hatalomra irányul, az olyan lépések tehát, amelyek rövid távon hatalomnövekedést eredményeznek, de a hosszú távú hatalmat nem befolyásolják vagy csökkentik, nem tekinthetők hatalmi konszolidációnak. Gyakran találkozhatunk olyan lépésekkel, amelyek mind a rövid, mind a hosszú távú hatalmat növelik, ezek természetesen hatalmi konszolidációnak minősülnek.

A HATALOM KONSZOLIDÁCIÓJÁVAL ROKONÍTHATÓ FOGALMAK

A fentebb megadott definíció rokonítható a hatalmi konszolidáció néven definiált szociológiai fogalommal, amelyet Turner (2004) írt le. Nála a fogalom akkor kerül elő, amikor a társadalomban megtalálható négy alapvető erőt írja le; ezek közül az egyik a hatalom. Turner előbb azonosítja a hatalom négy különböző forrását, majd megállapítja, hogy „a hatalom konszolidációja a négy

forrás együttes mobilizációját igényli” (Turner, 2004: 232.). Így a hatalom konszolidációja egyben a hatalom használatának egy meghatározott módja is, ebben a vonatkozásban Turner definíciója eltér az ebben a tanulmányban használttól.

Turner ezután a konszolidációt szembeállítja a centralizációval; ez utóbbi akkor következik be, ha „a döntéshozás és a parancskiadás a populáció egy viszonylag kis létszámú csoportjának kezében összpontosul” (uo.). Véleménye szerint a konszolidáció elősegíti a centralizációt, de a centralizáció ritkán jelent konszolidációt, ugyanis a centralizáció folyamata jellemzően egy vagy két forrásra összpontosul. Turner centralizációfogalma közel áll jelen tanulmány konszolidációdefiníciójához, de semmiképp sem azonos vele. Az ebben a tanulmányban leírt hatalmi konszolidáció gyakorta centralizálja a hatalmat, de előfordulhat, hogy ellenkező folyamat zajlik le: elképzelhető, hogy a döntéshozatali folyamatba új rétegeket bevonva képes hosszú távon növelni a hatalmát egy politikai aktor (pl. egy politikus a demokrácia kiterjesztésével növelheti a befolyását, ha úgy látja, hogy nézeteit támogatja a többség).

Turner nincs egyedül azzal, hogy a konszolidáció és a centralizáció fogalmát rokonítja, történészek és szociológusok egész sora írja le a hatalom konszolidációját egyfajta centralizációként. Charles Tilly (1975) az államhatalom konszolidációjaként írja le azt a folyamatot, ami 1500 után Európában zajlott le, és amelynek során a modern államok kialakultak, miközben magukhoz ragadták a korábban különböző kisebb csoportok által birtokolt erőszak-monopóliumot. Michael Mann is erről a folyamatról beszél, amikor a hatalmi konszolidációt definiálja. Szerinte ebben a folyamatban a lényegi elem az infrastruktúrális hatalom kiépítése és növelése volt, azaz „az állam azon képességének javítása, hogy politikai döntéseit végre tudja hajtani területének egészén” (Mann, 1984: 113.). Jelen tanulmány nézőpontjából azonban ez a folyamat sem minősül feltétlenül konszolidációnak, ugyanis az írás fókusza az egyes aktorok hatalmának növekedésén van, Mann pedig egy intézmény (az állam) hatalmáról értekezik. A szociológusok jellemzően intézmények hatalmával, az azokon keresztül kiépített és azokon belül kiépülő struktúrákkal, a hatalom saját mozgásával foglalkoznak, ebben a tanulmányban viszont konkrét politikai aktorok (politikuskok, pártok) hatalmi konszolidációjáról, aktív politikai cselekvők személyes tevékenységéről van szó (bár a kettő gyakran egybeeshet, alapvetően eltérő fogalmakról van szó). Ezenfelül a tanulmány (szemben a történettudománnyal) nem nyúl vissza a régmúltba, a fogalom, amelyet körülírok, olyan államokban zajlik le, ahol az államhatalom már megszilárdult, és nem premodern, törzsi viszonyok uralkodnak, tehát az itt definiált hatalmi konszolidációra a szociológia által leírt hatalmi konszolidáció után kerülhet sor. Ennélfogva sem a szociológia, sem a történettudomány által leírt hatalmi konszolidáció vagy hatalmi centralizáció nem képes a tanulmány fogalmi keretét megadni.

A hatalom közgazdaságtani leírásának azon iránya, amely a hatalmat a pénzhez hasonlítja (pl. Parsons, 1963; Deutsch, 1968), szintén rokonítható a tanulmány kulcsfogalmával. Ebben a felfogásban a hatalmi konszolidáció a hatalom befektetésének feleltethető meg: ilyenkor a hatalom birtokosa korlátozza magát, hogy a későbbiekben még több hatalommal rendelkezzen (Deutsch, 1968: 44–46.). Ez az értelmezés ugyan rendkívül közel áll az ebben a tanulmányban használt definícióhoz, mégsem használható a befektetés-analógia a hatalmi konszolidáció helyett. Ennek oka, hogy egyrészt ennek az elméletnek a hatalommal kapcsolatos nézőpontja némileg eltér az itt használttól (a hatalom és a pénz közötti hasonlóság nem része az itt használt megközelítésnek), másrészt pedig az analógia magában hordoz egy implicit állítást, ami sok esetben nem állja meg a helyét. Mégpedig azt, hogy a hosszú távú hatalom megtartásához vagy növeléséhez szükséges a rövidtávú hatalom csökkentése, azaz a hatalommal bíró szereplő korlátozza magát azért, hogy később is hatalommal bírjon. Ez sok esetben igaz lehet, de a konszolidációnak nem feltétele, hogy a konszolidáló aktor ne éljen lehetőségeivel a jelenben. Sőt, elképzelhető, hogy éppen a rövidtávú hatalmi lehetőségek teljes kiaknázása vezet a hosszú távú hatalom növeléséhez (pl. egy képviselő korrupt lesz, így elnyerve gazdasági csoportok támogatását, akik segítségével újraválasztják). Ezért a befektetés-analógia hiába áll közel a konszolidáció fogalmához, mégis tévútra vezetne a használata.

A jogtudomány a hatalmi konszolidáció jogi, jellemzően az alkotmányra irányuló formáira koncentrált az elmúlt években. Ennek kapcsán alkotta meg Landau (2013) az alkotmányos visszaélés (*abusive constitutionalism*) fogalmát. Az alkotmányos visszaélés azt a folyamatot takarja, amikor a jogalkotó átalakítja a jogrendet (rendszerint a jogrend alkotmányos alapjait) – nem azért, mert erre demokratikus igény mutatkozott, vagy a korábbi jogrendszer olyan problémákat eredményezett, amelyeket e reformok tudnának megoldani, hanem pusztán azért, hogy az újonnan kialakult rendszerben az ő hatalma növekedjen. Landau ugyan elsősorban demokráciákat és hibrid rezsimeket elemez cikkében, de a jogtudomány sokkal többet foglalkozott az autoriter rendszerekbeli alkotmányos visszaélésekkel. Tushnet (2015) autoriter alkotmányosságról írt cikkében tárgyalja azt, hogy a diktatúrák fennmaradásához miként járulhat hozzá az alkotmányos szabályok alakítása, Ginsburg (2014) pedig több szempontból és több példán keresztül azt mutatja be, hogy a hatalom megszerzése után az alkotmányos rend stabilizálhatja az újonnan megszerzett pozíciókat. Ez a jelenség nagyon közel áll a tanulmány központi fogalmához, ám politikai helyett jogi fókusszal bír, az alkotmányos visszaélés esetei azonban fontosak a hatalmi konszolidáció megértéséhez.

A politikatudomány az elmúlt években világszerte megjelenő hatalmi konszolidációs esetekre elsősorban rengeteg esettanulmánnyal reagált, ám viszonylag ritka az olyan kísérlet, amely ezeket átfogó fogalmi keretbe foglalta

volna. Kivételt képeznek a fiatal, törekény demokráciákkal foglalkozó tudósok, akik körében fokozott érdeklődésre tart számot az a gyakori jelenség, amikor ezen országok politikai vezetői a liberális demokrácia szabályaival ellentétes módon próbálják megerősíteni a hatalmukat. A hatalmi konszolidáció eredményeképpen ezen ifjú demokráciák közül több is hiányossá (*defective*) vált, bizonyos szempontok alapján elveszítették demokratikus jellegüket, így választási autokráciákká alakultak (Schedler, 2006). A választási autokrációkban a demokratikus intézmények ugyan a felszínen fennmaradnak, de nincs reális lehetőség a kormányzó párt vagy politikus demokratikus leváltására, így, bár több szempontból demokráciák maradnak, semmiképp sem lehet őket liberális demokráciáknak nevezni, és egy lapon említeni a nyugati, konszolidált rendszerekkel. Ehhez nagyon hasonlóak és szintén a hatalmi konszolidáció eseteinek bő tárházát nyújtják a Levitsky és Way (2010) által leírt kompetitív autoriter rendszerek is. Cheeseman és szerzőtársai (2017) pedig a közelmúlt ghánai választásait elemezve azt állapítják meg, hogy a fiatal demokrációkban az inkumbensek gyakran a demokratikus szabályokat változtatják meg hatalmuk megtartása érdekében; az inkumbens hatás ezért kiemelkedően erős ezekben az országokban.

Más esettanulmányok arra mutatnak rá, hogy az elmúlt években globális jelenséggé vált prezidencializáció (Poguntke–Webb, 2005) több országban is az opportunisták politikai aktorok hatalmának növekedését eredményezte. Mulgan (2018) azt a folyamatot írja le, ahogy Abe Shinzo japán miniszterelnök a prezidencializációt kihasználva előbb pártján belül erősítette meg pozícióját, majd ezt a hatalmat felhasználva a japán politikát is egyre inkább dominálta. Tanasescu (2014) Oroszország és Románia példáját felhasználva arra mutat rá, hogy félelnöki rendszerekben, ahol a prezidencializáció folyamata erősebb lehet, mint parlamentáris berendezkedés esetén, ezt egyes szereplők hatékonyan használták fel arra, hogy hatalmukat kiterjesszék olyan területekre, amikre az alkotmányos rendszer alapján korábban nem lett volna lehetőségük.

Többen arra hívták fel a figyelmet, hogy bizonyos politikai szereplők gazdasági hálót létrehozva tudják stabilizálni hatalmi pozíciójukat, így nemcsak a szűk értelemben vett politikai, hanem a gazdasági szférát is figyelembe kell venni a hatalmi konszolidáció vizsgálata során. Lanskoj és Myles-Primakoff (2018) például azt mutatják be, hogy Vlagyimir Putyin azért tudja dominálni az orosz politikát, mert egy olyan gazdasági rendszert hozott létre, amelyben tőle függ az összes gazdasági kulcsszereplő, így hatalmának megőrzése és kiterjesztése érdekében szinte korlátlanul tud gazdasági erőforrásokat is mozgósítani.

Ezek a politikatudományi leírások egytől egyig a kortárs hatalmi konszolidáció jelenségeit tárgyalják valamilyen speciális szemüvegen keresztül (alkotmányos rendszer, fiatal demokráciák, prezidencializáció, gazdasági és hatalmi struktúra összefonódása), de egyik sem ad átfogó áttekintést a fogalom-

ról. Arra alkalmasak, hogy alapos esettanulmányok segítségével a hatalmi konszolidáció különböző típusaira példát szolgáltatassanak, de ezek az esettanulmányok is jobban érthetővé válnak, ha a hatalmi konszolidáció általános leírásának és a későbbiekben leírt tipológiájának ismeretében tekintünk rájuk.

DEMOKRATIKUS KONSZOLIDÁCIÓ

A tanulmányban használt definíció tehát csupán rokonítható már leírt társadalomtudományi fogalmakkal. Egy másik, látszólag kevésbé kapcsolódó fogalomra van szükség a hatalmi konszolidáció alaposabb körülírásához; mégpedig a demokratikus konszolidációra. A demokratizáció harmadik hulláma a demokratikus konszolidációt a politikatudomány egyik leggyakrabban használt fogalmává tette. A konszolidációról szóló irodalom szerint akkor konszolidált egy demokrácia, ha valószínűtlen, hogy összeomlik (Schedler, 2001: 66.), vagy más szavakkal, egy konszolidált demokráciában a demokrácia alternatíva nélkül marad (Linz–Stepan, 1996: 5.).

Miután a demokratikus konszolidáció igen széles körben használt fogalom, má vált, tartalma némileg kiüresedett, ugyanis ahányan írtak a fogalomról, annyi új, némileg eltérő definíció született. Schedler (1998) a konszolidáció öt alapvető jelentését különbözteti meg, amelyet három nagyobb kategóriába sorol. Az első típus, a *negatív konszolidáció* két altípusa a diktatórikus rezsimek visszatérésének megakadályozása, valamint a demokratikus minőség eróziójának megelőzése. Ez a konszolidáció legalapvetőbb formája, amely biztosítja, hogy a már elért demokratikus vívmányok fennmaradjanak, és az új rendszer legalább az aktuális (akár hiányos) formáját megőrizze; nem vedlik át kevésbé demokratikus formába. Schedler (1998: 96) szerint a negatív konszolidáció elsőszámú eleme „a [demokrácia iránt] el nem kötelezett szereplők semlegesítése vagy átállítása”. Ez a típus áll a legközelebb a fentebb említett definíciókhoz.

Amikor bizonyos alapvető demokratikus intézmények kialakultak, megkezdődhet a *semleges konszolidáció* (más néven a demokrácia megszervezése). A demokrácia megszervezése különböző folyamatok összessége, amelyek a politikai rendszert ellenállóbbá teszik, és előkészítik a demokratikus minőség további javítására. Mindeközben azonban a rendszer nem alakul át sem demokratikusabb, sem diktatórikusabb rezsimmé, ugyanabba a típusba tartozik, mint korábban.

Végül a harmadik típus, a *pozitív konszolidáció* a demokrácia fejlesztését (mélyítését, befejezését) jelenti. A demokráciáknak számtalan altípusa van (választási, liberális, illiberális, delegatív, fejlett stb.); az egyik altípusból a másikba eljutni (amennyiben az új altípus a demokráciaelmélet alapján jobb és stabilabb) pozitív konszolidáció segítségével lehetséges. Ez a fajta konszolidáció nagyobb kihívás, mint a negatív, és általában hosszabb időt is igényel, mint

néhány formális intézmény kialakítása; általában az informális intézmények (pl. civilszervezetek, demokratikus kultúra) kialakítása és terjesztése tartozik ide.

A konszolidáció e három főbb típusa mellett a politikatudomány a konszolidációval rokonítható, nagyon hasonló jelentéssel bíró fogalmakat is alkotott. Az egyik ilyen és a hatalmi konszolidáció szempontjából sem érdektelen fogalom a *beágyazottság*. Merkel (2004) szerint a beágyazottság a demokratizáció egyik kulcsfogalma: a beágyazott demokráciák kevésbé sérülékenyek és jellemzően demokratikusan fejlettebbek, mint a kevésbé beágyazott rendszerek. A demokrácia beágyazása hasonlít a semleges konszolidációhoz, bár a negatív és pozitív konszolidáció elemei is felfedezhetők benne. A belső beágyazódás során a liberális demokrácia különböző elemeit egy olyan rendszerbe helyezik, amelyben azok interdependenssé válnak, így a demokrácia csak úgy sebezhető, ha minden elemét egyszerre erodálják, ami nehezebb lehet, mint az egyes elemeket külön-külön gyengíteni. A külső beágyazottság Merkel szerint még a belsőnél is fontosabb szerepet tölt be. A gazdasági körülmények javítása, a demokráciát támogató civil társadalom erősítése és az új demokrácia integrációja a demokratikus nemzetközi közösségbe mind fontos elemei a demokrácia megtartásának és fejlesztésének. Ezek a folyamatok a szigorú értelemben vett demokratikus intézményekhez szorosan nem kapcsolódnak, de létfontosságúak az azok fenntartásához alapvetően szükséges külső környezet kialakításához. A beágyazottság tehát a konszolidáció része és előfeltétele is lehet.

A HATALMI ÉS A DEMOKRATIKUS KONSZOLIDÁCIÓ HASONLÓSÁGA

A fent röviden összefoglalt tipológia a hatalmi konszolidáció esetében is használható. Ez azért lehetséges, mert a kétféle konszolidáció között sok hasonlóság van: mindkét fogalom egy már meglévő dolog hosszú távú megőrzését és/vagy növelését, javítását, mélyítését írja le, és mindkét esetben ez a dolog kívánatos azoknak, akik birtokolják vagy megalkották, ezért céljuk folyamatosan megőrizni, javítani és növelni; ezért írja Schedler (1998: 95.) azt, hogy a konszolidáció egy „teleologikus fogalom”. Mindkét esetben a megőrzés vagy növelés tárgya (azaz a demokrácia és a hatalom) valamilyen korlátozott, tökéletlen, félkész formában jön létre először, és ezt követően indulhat el a konszolidáció folyamata. Egy hatalommal nem bíró szereplő nem kezdhet hatalmi konszolidációba akkor sem, ha olyan cselekedeteket hajt végre, amelyek hosszú távú hatalmát egyértelműen növelik, hiszen a fentebb megadott definíció alapján először valamilyen hatalommal kell rendelkeznie, és éppen ezt az (aktor szerint korlátozott, tehát növelendő) hatalmat használja arra, hogy hosszú távú hatalmát megőrizze vagy növelje. Hasonlóképpen a demokratikus konszolidáció sem kezdhető meg egy autoriter rezsimben, akkor sem, ha valamely sze-

replő cselekedeteivel a demokratikus intézmények jövőbeli stabilitását vagy minőségét javítja. Például egy diktatúrában az illegális, demokráciát pártoló sajtót terjesztő személyek és csoportok nem a konszolidáció, hanem a kiépítés folyamatát segítik, hiszen a konszolidáció megkezdéséhez szükséges a demokrácia minimális kereteinek megléte. Ezek a hasonlóságok lehetővé teszik a demokratikus konszolidáció tipológiájának adaptációját a hatalmi konszolidáció esetére.

A demokratikus konszolidáció fentebb idézett két rövid definíciója rendkívül hasonló, ám ha mélyebben megvizsgáljuk őket, van közöttük eltérés, ami eltérő következményeket eredményez. A demokratikus konszolidáció esetében ez kevésbé feltűnő, mert az alternatív államformák pártolóinak visszaszorítása (a demokrácia alternatíva nélkül marad), valamint a demokrácia összeomlásának megakadályozása egymást erősítő elemek. A hatalmi konszolidáció esetében azonban a két definíció két különböző jelenséget, két különböző folyamatot ír le. Ha egy politikai aktor hatalma stabillá vált, az nem jelenti azt, hogy a hatalomnak nem lehetnek alternatív birtokosai. A hatalom felosztható; még ha a hatalom komoly része koncentrálódik is egy aktornál, elképzelhető, hogy egy választás vagy politikai válság eredményeképp más aktorok is részesülnek a hatalomból a jövőben.

A demokrácia és a hatalom különböző természete tehát azt eredményezi, hogy a konszolidáció kétféle definíciója nem cserélhető fel a hatalmi konszolidáció esetén: hatalmi konszolidációról beszélünk akkor is, amikor egy aktor a saját hatalmát stabilizálja anélkül, hogy riválisait kizárná a politikai versenyből (vagy legalábbis korlátozná a részvételüket), és akkor is, ha kifejezetten korlátozza őket. Érdekes viszont a kettőt megkülönböztetni egymástól. Előbbi akár egy liberális demokráciában is előfordulhat, akár azért, mert a hatalomban lévő aktor hatékonyan kormányoz, akár azért, mert ellenfelei alkalmatlanok, míg utóbbi esetben a demokratikus játékszabályok áthágásáról beszélhetünk (a demokrácia és a hatalmi konszolidáció kapcsolatáról a későbbiekben lesz még szó).

NEGATÍV KONSZOLIDÁCIÓ

A hatalmi konszolidációt a hasonlóságok miatt a demokratikus konszolidáció mintájára három nagy típusra lehet felosztani: negatív, pozitív és semleges konszolidációra, ezeken belül pedig altípusokat lehet megkülönböztetni.

A negatív konszolidáció esetében a hatalmat birtokló aktor célja hatalmának hosszú távú megőrzése, stabilizálása. Demokratikus körülmények között ez jellemzően azt jelenti, hogy hatalmi pozícióját arra használja fel, hogy az elkövetkezendő választásokon sikeresen szerepeljen, és hatalomban maradjon. Egy versengő rendszer logikája szerint éppen ez az igény fogja jó kormány-

zásra készíteni a kormányon lévő erőket: amennyiben jól kormányoznak, a választók elégedettek lesznek teljesítményükkel, és hatalomban tartják őket (feltételezve, hogy a választók legfőbb szempontja politikai preferenciáik meghatározásában a kormányzati teljesítmény, és azt is, hogy a kormányerők fő célja a hatalomban maradás, azaz a negatív konszolidáció). Ebben az esetben nem az ellenfelek korlátozásáról, hanem pusztán egy olyan környezet megteremtéséről van szó, amelyben a jövőbeli választásokon a hatalmon lévők esélyei jók maradnak a hatalom megtartására (ezt írja le a Friedrich-törvény [Friedrich, 1963: 203.]). Ez a *hatalom megőrzése*.

Erre a folyamatra számtalan példát találunk a modern politikatörténetben: a Svéd Szociáldemokrata Párt 1932 és 1976 között nem veszített el egyetlen választást sem; úgy használta fel kormánypozícióját, hogy hosszú távú hatalmát megőrizze. Az országos szintű példák democráciákban azonban igen ritkák, ez a fajta konszolidáció inkább regionális és helyi szinten gyakori. Az Egyesült Államokban több tagállamban egyik vagy másik nagy párt dominanciája tapasztalható (pl. Utahban 1985 óta megszakítás nélkül a Republikánus Párt irányítja a törvényhozás mindkét kamaráját, és a kormányzó is republikánus). Általános jelenség szinte minden országban, hogy számos kisebb településen nagyon erős az inkumbencia hatása, az újraválasztás szinte automatikussá válik (Magyarországon pl. Veresegyházon). Minél kisebb közösségről beszélünk tehát, annál könnyebb megvalósítani ezt a fajta konszolidációt; feltehetően azért, mert ehhez szükséges az ellenfelek gyenge teljesítménye, és míg egy kis közösségben viszonylag kevés alternatív vezető van, nagyobb szinteken már sokkal könnyebben lecserélődik egy esetlegesen alkalmatlan ellenzéki garnitúra, és egy olyan jön a helyére, amely képes megfékezni a hatalmon lévők negatív konszolidációját.

Erre természetesen csak akkor van lehetőség, ha a negatív konszolidáció nem alakul át egy másik altípusba, nevezetesen abba, amely a demokratikus konszolidáció alternatíva nélkül marad definíciójával rokonítható. Az ilyen altípus során a hatalmon lévő aktor kifejezetten arra használja a hatalmát, hogy riválisait ellehetetlenítse, korlátozza, kilépve a demokratikus térből. A negatív konszolidáció ezen altípusa a *verseny korlátozása*. Amikor tudományos cikkek „a hatalom konszolidációja” kifejezést használják, jellemzően erről az altípusról beszélnek. Ezek a tanulmányok azt írják le, hogy különböző aktorok hogyan szerezték meg és teljesítették ki hatalmukat antidemokratikus vagy legfeljebb részben demokratikus eszközök segítségével, pl. puccsal, választási csalással vagy a demokratikus intézmények felszámolásával, elérve, hogy hatalomban maradjanak hosszú távon. Ennek az altípusnak eklatáns és gyakran elemzett példája a nácik hatalmának kiépülése az 1930-as évek Németországában (pl. Epstein [1962] kifejezetten hatalmi konszolidációnak nevezi ezt az eseménysorozatot). Hasonló folyamatok zajlottak le Nasszer hatalomra kerülésekor Egyiptomban (ezt Thornhill [2004] írta le konszolidációként), a Gázai

övezetben 2007 után a Hamász hatalmának kiépülése alatt (ezt Milton-Edwards [2008] azonosította hatalmi konszolidációként), vagy Szíriában Bassár el-Aszad elnökségének első éveit során (erről Becker [2006] írt, használva a hatalmi konszolidáció kifejezést), de számtalan más példát lehetne hozni, első sorban hibrid vagy autokratikus rezsimekből.

Ahogy Schedler (1998: 96.) szerint a demokratikus konszolidáció célja „a hűtlen aktorok kiiktatása, semlegesítése vagy átállítása”, úgy a negatív hatalmi konszolidáció ezen altípusa esetében is a hangsúly az ellenfelek gyengítésén, megsemmisítésén van. A hűtlen aktorok kifejezés a demokrácia esetében azokat takarja, akik hatalomra kerülve a demokráciát leépítenék, és egy autokratikus vagy diktatórikus rendszer visszaállítása a céljuk. Ennélfogva a demokratikus konszolidáció egyik fontos eleme éppen a későbbiekben a negatív hatalmi konszolidáció második, antidemokratikus típusát, a verseny korlátozását megvalósítani tervező szereplők semlegesítése.

POZITÍV KONSZOLIDÁCIÓ

A hatalom konszolidációjának második nagyobb típusa, a pozitív konszolidáció nehezen elválasztható a negatív konszolidációtól, bármelyik altípusáról is beszéljünk. Ahogy a pozitív demokratikus konszolidáció mélyíti vagy befejezi a demokráciát, úgy a pozitív hatalmi konszolidáció a hatalmon lévő aktor hatalmát növeli, terjeszti ki, mélyíti el. A pozitív konszolidáció általában feltételezi a sikeres negatív konszolidációt. Amikor a hatalmat birtokló szereplő biztosította, hogy hatalmi pozícióit nem veszíti el, akkor kezdheti el a pozitív konszolidációt, kiterjesztve befolyását olyan területekre, amelyeket korábban nem irányított, vagy olyan szintre emelve, amelyen korábban nem állt.

Két különböző altípust lehet itt is megkülönböztetni: az egyik esetében a már meglévő hatalmi területeken beszélhetünk a hatalom növeléséről. Ebben az esetben a konszolidáló aktor (Dahl [1972: 18.] fogalomkészletét használva) hatalmának nagyságát vagy mennyiségét növeli, azaz egy adott politikai területen adott szereplők csoportját nagyobb valószínűséggel tudja meggyőzni arról, hogy azok akarátának megfelelően cselekedjenek. Ez a *hatalom mélyítése*. Például ha egy politikai szereplő a nemzetbiztonsági döntéseket 50%-ban határozta meg, majd meglévő hatalmi pozícióját felhasználva eléri, hogy a nemzetbiztonsági döntések 60%-ban rajta múljanak, az ebbe az altípusba tartozik.

Amennyiben ugyanez a szereplő, aki korábban kizárólag a nemzetbiztonsági döntésekre bírt befolyással, meglévő hatalmát arra használja, hogy a jövőben pl. a fejlesztési költségvetés egy része felett is ő rendelkezzen, az már a második altípusba tartozik. Ebben az altípusban a konszolidáció célja, hogy a hatalom olyan területekre is elérjen, amelyekre korábban a konszolidáló sze-

replő nem bírt befolyással. Dahl (1972: 18.) tipológiája szerint ekkor hatalmának hatáskörét és/vagy kiterjedését növeli, azaz új politikai kérdések tekintetében szerez hatalmat, vagy új szereplőket képes befolyásolni. Ez a *hatalom kiterjesztése*. Természetesen a két altípus könnyen keveredhet egymással: ahogy mélyül a hatalom egy adott területen, úgy kerül kapcsolatba egyre több területtel, és úgy lesz legalábbis közvetett befolyása más területekre. A két altípus tehát szorosan összefügghet, mégis érdemes megkülönböztetnünk őket.

Előfordulhat, hogy vagy negatív konszolidáció kísérlete nélkül, vagy sikertelen negatív konszolidáció után kezd egy aktor pozitív konszolidációba. Ez a konszolidáció természetéből fakad: mivel a konszolidáció a hosszú távú hatalomra, azaz egy jövőbeli, a jelenben pontosan nem ismert jelenségre irányul, a konszolidációs kísérlet sikerességét nem lehet előre megítélni. Ennélfogva a konszolidáló aktor nem lehet biztos konszolidációs kísérletének sikerességében. Ez elbizonytalanítja a konszolidációt, ahogy egyébként a demokratikus konszolidáció esetén sem lehet tudni, hogy a konszolidációnak szánt lépés valóban stabilabb, magasabb minőségű demokráciát eredményez-e a jövőben.

Ez a bizonytalanság eredményezheti azt, hogy egy aktor úgy kezdi meg a pozitív konszolidációt, hogy nincs mögötte sikeres negatív konszolidáció. Így a pozitív konszolidáció minden bizonnyal sikertelen lesz, hiszen, ha még a meglévő hatalmát sem képes megőrizni, azt növelni sem tudja. A hatalom mélyítése ebben az esetben képtelenség, azonban elméleti lehetőség a hatalom kiterjesztésére még ilyenkor is van: miközben a konszolidáló szereplő visszaszorul egy olyan területen, ahol már volt hatalma, egy másik területen szerezhet befolyást. A konszolidáció azonban olyan eseteket ír le, amikor az aktor a már meglévő hatalmi pozíciója felhasználásával szerez befolyást új területeken, így, ha a meglévő hatalmi pozíció, amelyre az új pozíciók kiépítését alapozta, megszűnik, akkor az újonnan megszerzett hatalmi területeken is instabillá válhat a hatalom. Mégis van példa ilyen esetre, például ha egy párt a parlamenti többségét arra használja, hogy bizonyos közjogi pozíciókat (pl. alkotmánybírói posztok) olyan emberekkel töltsön fel, akik az ő felfogását tükrözik; ennek hatása akkor is érződhet, amikor a többség, amelyre alapozta ezt a kiterjesztést, már elveszett. A hatalom kiterjesztése tehát akkor is sikeresen megvalósítható, ha azt hatékony negatív konszolidáció nem előzte meg, viszont a hatalom mélyítése esetében ez elképzelhetetlen.

A negatív konszolidáció antidemokratikus formája, a verseny korlátozása magában hordozza a pozitív konszolidációt. Azzal, hogy a konszolidáló aktor ellenfeleit semlegesíti, üres hatalmi tereket hoz létre (amelyeket korábban riválisai foglaltak el), és ezeket megpróbálja elfoglalni. Az ilyen típusú negatív konszolidáció célja valójában nem csupán a hatalom megtartása, hanem a hatalom hosszú távú növelése, kiterjesztése is. Például a náci rezsim kiépülésekor a verseny egyre erőteljesebb korlátozásával párhuzamosan a nemzetiszocialista párt, annak intézményei és emberei a politikai és később a hétköznapi

élet egyre nagyobb szeptében szereztek befolyást. A negatív konszolidáció a pozitív konszolidáció előkészítéseként szolgált; a verseny korlátozása természetsszerűleg vonja maga után a hatalom mélyítését és kiterjesztését.

SEMLEGES KONSZOLIDÁCIÓ ÉS A HATALOM BEÁGYAZÁSA

A semleges konszolidáció, a hatalom konszolidálásának harmadik főbb típusa, nehezebben megfogható, mint a pozitív vagy a negatív konszolidáció, mégis rendkívül fontos jelenségről beszélünk. Ahogyan a demokratikus konszolidáció esetében a semleges konszolidáció a demokrácia megszervezéseként írható le, úgy a hatalom megszervezése kifejezés sem áll messze attól, amit a semleges hatalmi konszolidáció jelent. Bármilyen jól is legyen kialakítva egy hatalmi struktúra, ha hosszú ideig érintetlen marad, könnyen összeomolhat, és ha nem alakítják át, nem lesz egyszerű kiterjeszteni vagy mélyíteni a benne kialakított hatalmat. A hatalomnak folyamatosan alkalmazkodnia kell az állandóan változó külső körülményekhez. Ezek az átalakítások nem kifejezetten a hatalom kiterjesztésére, mélyítésére vagy megőrzésére irányulnak, de azokat elősegítik, vagy azok előfeltételei.

A gyakorlatban a semleges konszolidáció nagyon közel áll a Merkel által bevezetett beágyazottság fogalmához, és altípusai is a beágyazottság tipológiájának segítségével adhatók meg, ezért a két fogalmat szinonimaként kezeltem a hatalom esetében. A hatalom belső és külső beágyazottságát érdemes megkülönböztetni. Ha a hatalmi struktúra különböző elemei interdependensek (tehát belsőleg beágyazottak), a hatalom megőrzését jóval egyszerűbb megvalósítani, hiszen a hatalom kevésbé lesz sebezhető – nincs gyenge pontja, mivel a különböző elemek egymástól függnak, egyenként nem lehet őket lebontani, ezáltal a hatalmat nem lehet gyengíteni, csak teljesen megtörni, ami viszont igen nehéz feladat. Például, ahogy Arendt (1951) leírja, a '30-as évek Németországában a náci hatalmi struktúra egyes elemei nagyon szorosan függtek egy központi akarattól, amit a Führer képviselt. Ezért nem lehetett elemenként lebontani a rendszert, hanem az egészet kellett megdönteni, ami hatalmas feladatnak bizonyult, és külső beavatkozás nélkül nem is sikerült.

A külső beágyazottság fontos előfeltétele lehet a hatalmi konszolidációnak. A társadalmi-gazdasági környezet, a civil társadalom és a nemzetközi rendszer egyaránt elősegítheti vagy akár megakadályozhatja a hatalom konszolidációját. Amikor bizonyos valós vagy potenciális befolyással bíró csoportok társadalmi vagy gazdasági érdekeit sérti egy hatalmi struktúra léte vagy annak terjeszkedése, mélyülése, akkor ezen csoportokkal is meg kell birkóznia a konszolidálónak, ami jóval bonyolultabb feladat, mint amikor a társadalmi-gazdasági környezet a hatalmi struktúrának kedvez, és ezek a csoportok támogatják a konszolidációs próbálkozásokat, vagy legalább passzívan tekintenek

rá. Például egy gazdasági válság jelentősen megnehezíti a konszolidációt a kormány számára, hiszen a lakosság számos csoportja elégedetlen lesz anyagi helyzetével, és ezért szívesebben támogatja a változást ígérő (egyben a hatalmi konszolidációt megakadályozó) erőket. Amennyiben azonban a társadalmi és gazdasági csoportok elégedettek, kevésbé fogják ellenezni a hatalom konszolidációját. Hasonlóan sokat segíthet a konszolidációban, ha a konszolidáló szereplőnek van egy gazdasági háttérháza, amelyre támaszkodni tud akár a szakpolitikák kialakításában, akár a választási kampány során.

A nemzetközi beágyazottság szintén kulcsfontosságú szerepet tölt be a hatalmi konszolidációban, különösen kisebb országokban, amelyek kiszolgáltatottak a nagyhatalmaknak. Elég csak a magyar példára gondolni: 1945 után a kommunista hatalmi konszolidáció a Szovjetunió támogatásán nyugodott; a magyar politikai, gazdasági és társadalmi viszonyoktól szinte teljesen függetlenül folyt le, nem volt szükség a tömegek vagy akár a helyi elit támogatására. Amint a keleti blokk összeomlott, az ebbe beágyazott rezsim hatalma is szertefoszlott, és ezután szinte kizárólag olyan pártok versengtek a hataloméért, amelyek hatalmukat Nyugaton próbálták meg beágyazni, az Európai Unióhoz, a NATO-hoz és nyugati nagyhatalmakhoz (Egyesült Államok, Németország) közeledve. Egy Magyarország-méretű ország esetében tehát ez a fajta beágyazottság különösen fontos.

A külső beágyazottság harmadik típusa a beágyazódás a civil társadalomba. A civil szféra természetesen a hatalmi konszolidációt is érintheti negatívan vagy pozitívan, így ide is érdemes beágyazni a hatalmat a konszolidáló aktoroknak. Egyrészt lehetséges a konszolidációt gátolni kívánó civilszervezetek korlátozása vagy meggyőzése. Ehhez negatív (szankciók) vagy pozitív ösztönzőket (kompromisszumok, bizonyos követelések teljesítése) is bevethet a konszolidáló politikai szereplő. Ez azonban még nem ér el kifejezett beágyazottságot, csak azt, hogy az aktív ellenállás visszaszorul. A beágyazottsághoz a konszolidációt támogató szereplővé kell tenni a civil társadalmat, vagy akár a hatalmi struktúrába is be lehet építeni ezt a szférát. Erre a beágyazottságra jó példa az államszocialista hatalmi struktúra, ahol a civil tevékenységet összekapcsolták a hatalom támogatásával (pl. úttörőmozgalom).

DEMOKRÁCIA ÉS HATALMI KONSZOLIDÁCIÓ

Nem lehet megkerülni a kérdést, hogy a hatalmi konszolidáció milyen viszonyban áll a demokráciával. Egyrészt azért nem, mert a demokratikus konszolidációval állítottam párhuzamba a hatalmi konszolidációt, másrészt pedig azért nem, mert mind a politikatudomány, mind a politikai újságírás alapvetően egy demokrácia ellen ható jelenséget ért a kifejezés alatt. A legtöbb, a kifejezést használó tudós és újságíró szerint a hatalmi konszolidáció megvalósulása annak

a jele, hogy az adott ország nem (liberális) demokrácia, hanem diktatúra vagy hibrid rezsim.

Ennek az összefüggésnek van némi alapja, hiszen a modern demokráciák egyik legfontosabb alapelve a hatalmi ágak elválasztása, és többen (pl. Vanhanen, 2000) hangsúlyozzák, hogy a demokrácia egyik kulcsfontosságú jellemzője az, hogy a hatalom nem koncentrálódik kis csoportok kezében, hanem viszonylag egyenlő az eloszlása a különböző csoportok között. Ebből az következik, hogy minél több hatalom kerül egy aktorhoz (a konszolidáció eredményeképpen), annál kevésbé demokratikus az adott rendszer. Amennyiben pedig a különböző hatalmi ágak interdependenssé válnak (belső beágyazottság), a demokrácia egyik alapvető követelménye sérül. Ezek szerint egy jól működő liberális demokráciában a hatalmi konszolidáció kísérletei sikertelenek, sőt, akár azt is mondhatnánk, hogy elő sem fordulnak, hiszen azok a szereplők, akik hatalmi konszolidációt kísérelnek meg, arra vállalkoznak, hogy gyengítsék vagy lebontsák a liberális demokratikus berendezkedést, ilyen aktorok pedig nem kerülhetnek hatalmi pozícióba egy konszolidált liberális demokráciában, vagy ha mégis, a fékek és ellensúlyok elrettentik a konszolidációs kísérlettől. Ez alapján úgy tűnik, hogy a demokrácia ellentétben áll a hatalmi konszolidációval: egy rendszer vagy teljesen demokratikus, vagy végrehajtható benne a hatalmi konszolidáció.

A kép azonban nem ennyire tiszta, hatalmi konszolidáció minden rendszerben előfordulhat. A különböző típusok bemutatásánál a példákkal szándékosan utaltam mind liberális demokráciákra, mind totális diktatúrákra, mind hibrid rezsimekre: mindben találunk példát sikeres hatalmi konszolidációra. Senki sem vitatkozik azzal, hogy Svédország vagy Németország a liberális demokráciák közé tartoznak, mégis mindkettőben előfordult a hatalmi konszolidáció egyik vagy másik formája. Elsősorban a negatív konszolidáció van jelen a fejlett demokráciákban, ez ugyanis, mivel nem alakítja át alapvetően a hatalmi viszonyokat (a hatalom nem terjed ki új területekre), összeférhet a demokrácia alapelveivel. Amíg a demokratikus játékszabályok által kijelölt hatalmi térben marad a konszolidáló aktor, nem feltétlenül erodálja a demokráciát hatalmának megőrzésével. Ha egy rendszerben akár évtizedekig képes egy politikai szereplő hatalmon maradni, akkor azt néhányan (pl. Golder, 2005) már nem minősítenék demokratikusnak, mert a hatalmon lévők váltakozásaként írják le a demokráciát, és ez nem felel meg ennek a kritériumnak; viszont a legtöbb demokráciadefinícióval összeegyeztethető a negatív konszolidáció. Elég csak Sartori (1976) klasszikus munkájára gondolnunk, aki a hatalmukat negatívan konszolidáló demokratikus pártokat predomináns pártoknak nevezte, és a predomináns pártrendszert, amelyben a győztes kiléte gyakorlatilag a választások előtt megjósolható, a demokratikus pártrendszerek közé sorolja.

A semleges konszolidáció a negatív konszolidációhoz hasonlóan nem terjeszti ki a konszolidáló aktor hatalmát új területekre, így nincs alapvető ellent-

mondásban a liberális demokráciával. A demokratikus körülmények között megszerzett hatalmat szervezni, folyamatosan átalakítani a változó körülményeknek megfelelően nem feltétlenül mond ellent a liberális demokrácia játékszabályainak, sőt, bizonyos értelemben elvárás ez a politikai szereplőkkel szemben. Az olyan aktor, aki érintetlenül hagyja a hatalmi struktúrát, nem változtat a módszerein, nem reflektál a választók és a külső környezet változó igényeire, így nem is nevezhető tökéletesen demokratikusnak, mert nem reszponzív. A reszponzivitás hiányát elméletileg a választók meg is büntetik, így a hatalom elvesztését vagy legalábbis csökkenését, a negatív konszolidáció ellehetetlenítését eredményezi a negatív konszolidáció hiánya (Friedrich, 1963: 203.). Természetesen előfordulhat, hogy a hatalom szervezése a demokratikus keretek lebontásával vagy erodálásával jár együtt, de a semleges konszolidáció összeegyeztethető a liberális demokrácia akár legszigorúbb alapelveivel is, sőt, demokratikus elvárás a folyamatos adaptáció.

A pozitív konszolidáció a leginkább problematikus konszolidációtípus a liberális demokrácia szempontjából, ugyanis a hatalom növelése, kiterjesztése új területekre a kiszabott alkotmányos kereteket áttörheti, ezáltal megsértve a demokratikus alapelveket, és ha az ilyen lépések nem is szüntetik meg a demokráciát, annak minőségét mindenképpen rontják. Elképzelhető azonban, hogy éppen a hatékony demokratikus működést segíti elő a pozitív konszolidáció. Gyakran előfordul, hogy a demokratikus intézményrendszer korlátai megbénítják a döntéshozatalt (pl. ha túl sok szereplő bír vétőjoggal), és a túl sok fék és ellensúly ellehetetlenítik, hogy a kormány bármit is végrehajtson terveiből, ezzel gátolva a demokratikus folyamatot (a választói akarat érvényesülését). Bizonyos esetekben indokolt lehet egyes korlátok megszüntetése, a vétóval bíró szereplők számának csökkentése a kormányzás hatékonyságának növelése és a *volonté générale* érvényesülése érdekében, de ezek csak ésszerű kereteken belül folyhatnak le (pl. riválisok beleegyezésével), hogy ne csökkentse a demokrácia minőségét. Egy-egy ilyen intézkedés növeli a hatalmon lévők mozgásterét, és így pozitív konszolidációnak tekinthető, mégis belefér a liberális demokrácia kereteibe.

A hatalom külső beágyazása is összeférhet a liberális demokráciával, hiszen a semleges konszolidációhoz hasonlóan itt sem a hatalom növeléséről van szó alapvetően, hanem a környezethez való alkalmazkodásról. A hatalom birtokosaival szemben sokszor választói elvárás is, hogy a nemzetközi közösség támogatását kivívják, a társadalmi-gazdasági problémákat enyhítsék, vagy a civil szférában is legyenek aktívak, ezek mind-mind összeegyeztethetők a demokratikus alapelvekkel. Azonban itt is előfordulhatnak olyan lépések, amelyek áthágják a liberális demokrácia kereteit. Bizonyos gazdasági csoportokkal teljes szimbiózisban kormányozni (*state capture*, vagy lásd Lanskoj és Myles-Primakoff [2018] cikkét napjaink Oroszorszájáról), bár jelentősen javíthatja az újraválasztási esélyeket, egyes szereplőket indokolatlan privilégiumokhoz jut-

tat, ezzel felülírva az egyenlőség alapvető követelményét. Nemzetközi, akár erőszakos beavatkozással fenntartani a hatalmat (pl. az 1956-os forradalom leverése) sem egyeztethető össze a liberális demokráciával. Ugyanígy, ha a civil szférában komoly és indokolatlan korlátozásokat szenvednek a kritikus szervezetek, mások pedig privilégiumokban részesülnek, az feltétlenül rontja a demokrácia minőségét, miközben elősegíti a hatalom beágyazódását. A külső beágyazás tehát történhet demokratikus és demokráciát erodáló módon is.

A belső beágyazás viszont szembemegy a jogállami normákkal, hiszen a független hatalmi központokat függővé teszi egymástól. Ez a hatalmi ágak elválasztását sértheti meg, amennyiben a különböző ágakat teszi egymástól függővé a konszolidáló aktor, de akár egyetlen hatalmi ágon belül is problémás lehet különböző, eredetileg független szereplők vagy intézmények függési helyzetének kialakítása, így a belső beágyazás nem egyeztethető össze a liberális demokráciával.

Érdemes megvizsgálni a két párhuzamba állított fogalom, a hatalmi konszolidáció és a demokratikus konszolidáció egymáshoz való viszonyát is. Egyrészt intuitívan mondhatjuk, hogy a legtöbb esetben a két folyamat ellentétes irányba hat: a hatalmi konszolidáció jellemzően rontja a demokrácia minőségét, a demokratikus konszolidáció pedig (definíciója szerint) javítja azt. A demokratikus konszolidáció egyik fő célja valójában a hatalmi konszolidáció bizonyos formáinak megakadályozása intézményes korlátok felállításával. Elég csak a hatalmi ágak elválasztására gondolni, ami a demokratikus konszolidáció fontos eleme, a hatalmi konszolidációt pedig jelentősen megnehezíti. Amikor Schedler demokráciához hűtlen aktorokról beszél, olyan szereplőkre gondol, akik hatalmi konszolidációt szándékoznak végrehajtani. A sikeres demokratikus konszolidáció tehát a hatalmi konszolidáció korlátok közé szorítását és bizonyos fajtáinak megszüntetését is magában foglalja. Fordítva ez egyáltalán nem igaz: a hatalmi konszolidációnak nem célja a demokratikus konszolidáció visszafordítása, ez legfeljebb eszköz lehet a hatalom megtartásához vagy növeléséhez. A hatalmat konszolidáló aktorok általában nem azt tartják szem előtt, hogy a rendszer milyen mértékben demokratikus, hanem azt, hogy mekkora hatalommal bírnak benne. Amennyiben a demokrácia megtartásával tudják növelni vagy megtartani a hatalmukat, akkor megmaradnak a demokratikus keretek, amennyiben viszont ezek akadályozzák a hatalmi konszolidációt, akkor, ha képesek rá, lebontják azokat.

Mint azt a fentiekben láthattuk, nem lehet a demokratikus konszolidáció célja a hatalmi konszolidáció minden típusának ellehetetlenítése. A hatalmi konszolidáció több fajtája is összeegyeztethető a liberális demokráciával, sőt, bizonyos esetekben elősegítheti a demokratikus konszolidációt. Az átmenet időszakában, amikor az *ancien régime* erői még nem gyengültek meg, fontos, hogy a demokratikus szereplők kiterjesszék a hatalmukat minél több olyan hatalmi térre, ahol a régi, demokráciát ellenző aktorok befolyása még számot-

tevő. Például gyakran előfordul (Latin-Amerikára különösen jellemző), hogy hiába veszik át a politikai szférában a vezetést demokráciához hű politikusok, a hadsereg vezetése továbbra is a régi, ez pedig magában hordozza a puccs veszélyét. A demokratikus konszolidáció fontos eleme ilyenkor, hogy a hadsereg is demokratikus kontroll alá kerüljön, ehhez pedig a demokratikus vezetőknek konszolidálniuk kell a hatalmukat, kiterjesztvén egy olyan területre, amelyre korábban nem volt komoly befolyásuk (pozitív konszolidáció). A demokratikus erők hatalmi beágyazása pedig sok esetben azt is jelenti, hogy a demokratikus beágyazódás is lezajlott: a nemzetközi, társadalmi-gazdasági és a civil környezet egyaránt a demokratikus játékosokat támogatja, ezzel biztosítván azt, hogy az autoriter aktorok nem kerülhetnek a hatalom közelébe, és a demokrácia fenntartható lesz (negatív konszolidáció).

A demokratikus és a hatalmi konszolidáció viszonya nem egyszerű fordított arányosság, tehát nem igaz az, hogy minél több sikeres hatalmi konszolidációt tapasztalunk egy országban, annál kevésbé konszolidált demokráciáról beszélhetünk. Fontos felismerni, hogy mely hatalmi konszolidációs lépések egyeztetethetők össze a liberális demokrácia alapelveivel, és melyek nem, de nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy azon szereplő, aki hatalmi konszolidációt kísérel meg, antidemokratikus lenne. A hatalmi konszolidáció jellemzően az átmeneti időszakban a demokratikus konszolidációt elősegíti, konszolidált demokráciákban viszont általában a demokrácia eróziójához járul hozzá.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a hatalmi konszolidációt mint új, önálló fogalmat mutatta be. A fogalommal és a hozzá tartozó jelenségekkel a társadalomtudomány több ága is foglalkozott már, egységes, önálló fogalomként mégsem kezelte azt. Ezért a tanulmány a konszolidációval rokonítható fogalmak bemutatását követően egy általános definíciót adott, valamint a hatalmi konszolidáció típusait is megkülönböztette a demokratikus konszolidációval vont párhuzam segítségével. Ez alapján a hatalmi konszolidáció során egy politikai aktor, aki hatalom birtokában van, arra használja hatalmi pozícióját, hogy hosszú távú hatalmát növelje, vagy legalább megőrizze azon a szinten, ami már rendelkezésre áll. Ennek típusai a negatív, a semleges és a pozitív konszolidáció, valamint a hatalom beágyazása. A típusok jellemzőinek ismertetése és példákkal illusztrálása után a hatalmi konszolidáció és a demokrácia viszonya zárta a tanulmányt. Ezen vizsgálat eredményeit foglalja össze az 1. táblázat.

A hatalmi konszolidáció itt bevezetett általános meghatározását és tipológiáját természetesen számtalan irányban tovább lehet gondolni. Egyrészt ez a keret a manapság a témában gyakori esettanulmányok esetében is hasznos lehet a különböző konszolidációs lépések strukturált elemzésére, és empirikus

1. táblázat. A hatalmi konszolidáció típusai és altípusai összehasonlítva

Típusok	Negatív konszolidáció		Pozitív konszolidáció		Semleges konszolidáció / a hatalom beágyazása			
	A hatalom megőrzése	A verseny korlátozása	A hatalom mélyítése	A hatalom kiterjesztése	Belső beágyazás	Társadalmi-gazdasági beágyazás	Beágyazás a nemzeti-közi környezetbe	Beágyazás a civil szférába
Cél	Már meglévő hatalom megtartása		A hatalom növelése		Pozitív vagy negatív konszolidáció előkészítése, szervezése, stabilizálása			
Eszközök	Reszponzivitás, hatékony kormányzás	Rivalisok akadályozása	A hatalom nagyságának növelése már meglévő hatalmi szférában	A hatalom kiterjedésének és/vagy hatáskörének növelése	Hatalmi intézmények interdependenssé tétele	Társadalmi és gazdasági csoportok integrálása a hatalmi struktúrába	A nemzeti-közi környezet támogatásának megszerzése	A civil szféra ellenél-lésának letörése; a civil szervezetek integrálása a hatalmi struktúrába
			néhány esetben, különösen fiatal demokráciák esetén		nem	igen	igen	igen
Össze-egyeztethető a liberális demokráciával?	igen	nem			nem	igen	igen	igen

vizsgálatok esetén az operacionalizációban is segíthet. Másrészt a tipológia és a hatalom-felfogás módosításával több irányba is alakítható, bővíthető ez a leírás; akár olyan jelenségeket is a hatalmi konszolidációhoz lehet sorolni, amelyek ebben a tanulmányban nem minősültek annak. A tanulmány fő célja az volt, hogy egy manapság rendkívül gyakran elemzett jelenséghalmazt általánosan és elméletileg közelítsen meg; a hatalmi konszolidációval foglalkozó vizsgálatokat megkönnyítve és az ide tartozó jelenségekről folyó diskurzust új irányba terelve.

JEGYZET

- ¹ Lásd pl. az Erdogan elleni puccskísérletre válaszként érkező tisztogatásokról szóló híradásokat (<https://www.ft.com/content/aed570e6-a410-11e6-8b69-02899e8bd9d1>), vagy a republikánusok észak-karolinai alkotmánymódosításai kapcsán születő cikkeket (https://www.washingtonpost.com/opinions/north-carolinas-jarring-gop-power-grab-feels-familiar/2016/12/20/50d530aa-c619-11e6-85b5-76616a33048d_story.html).

IRODALOM

- Arendt, Hannah (1951): *The Origins of Totalitarianism*. New York, Harcourt, Brace & Co.
- Becker, Carmen (2006): Strategies of Power Consolidation in Syria Under Bashar al-Asad: Modernizing Control Over Resources. *The Arab Studies Journal*, Vol. 14, No. 1, 65-91.
- Cheeseman, Nic – Gabrielle Lynch – Justin Willis (2017): Ghana: The Ebbing Problem of Incumbency. *Journal of Democracy*, Vol. 28, No. 2, 92–104. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0027>
- Dahl, Robert A. (1961): *Who Governs?* New Haven, Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1972): *Modern Political Analysis*. Second Edition. New Delhi, Prentice Hall.
- Deutsch, Karl W. (1968): *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Epstein, Klaus (1962): The Nazi Consolidation of Power. *The Journal of Modern History*, Vol. 34, No. 1, 74–80. <https://doi.org/10.1086/238998>
- Friedrich, Carl J. (1963): *Man and his Government*. New York, McGraw Hill.
- Ginsburg, Tom (ed.) (2014): *Constitutions in Authoritarian Regimes*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Golder, Matt (2005): Democratic electoral systems around the world, 1946–2000. *Electoral Studies*, Vol. 24, No. 1, 103–121. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2004.02.008>
- Landau, David (2013): Abusive Constitutionalism. *UC Davis Law Review*, Vol. 47, No. 1, 189–260.
- Lansky, Miriam – Dylan Myles-Primakoff (2018): The Rise of Kleptocracy: Power and Plunder in Putin's Russia. *Journal of Democracy*, Vol. 29, No. 1, 76–85. <https://doi.org/10.1353/jod.2018.0006>
- Levitsky, Steven – Lucan Way (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511781353>

- Linz, Juan J. – Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mann, Michael (1984): The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results. *European Journal of Sociology*, Vol. 25, No. 2, 185–213. <https://doi.org/10.1017/s0003975600004239>
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, Vol. 11, No. 5, 33–58. <https://doi.org/10.1080/13510340412331304598>
- Milton-Edwards, Beverley (2008): The Ascendance of Political Islam: Hamas and Consolidation in the Gaza Strip. *Third World Quarterly*, Vol. 29, No. 8, 1585–1599. <https://doi.org/10.1080/01436590802528739>
- Mulgan, Aurelia George (2018): *The Abe Administration and the Rise of the Prime Ministerial Executive*. London – New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315101736>
- Parsons, Talcott (1963): On the Concept of Influence. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 27, No. 1, 37–62. <https://doi.org/10.1086/267148>
- Poguntke, Thomas – Paul Webb (2005): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199252017.001.0001>
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schedler, Andreas (1998): What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, Vol. 9, No. 2, 91–107. <https://doi.org/10.1353/jod.1998.0030>
- Schedler, Andreas (2001): Measuring Democratic Consolidation. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 36, No. 1, 66–92. <https://doi.org/10.1007/bf02687585>
- Schedler, Andreas (ed.) (2006): *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder–London, Lynne Rienner Publishers.
- Tanasescu, Gabriela (2014): Romania and Russia: Cases of Semi-Presidentialism. The Problem of Presidentialization. *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, Vol. 11, No. 2, 77–88.
- Thornhill, Michael T. (2004): Britain, the United States and the Rise of an Egyptian Leader: The Politics and Diplomacy of Nasser’s Consolidation of Power, 1952–4. *The English Historical Review*, Vol. 119, No. 483, 892–921. <https://doi.org/10.1093/ehr/119.483.892>
- Tilly, Charles (1975): *The Formation of Nation States in Western Europe*. Princeton, Princeton University Press.
- Turner, Jonathan H. (2004): Toward a General Sociological Theory of the Economy. *Sociological Theory*, Vol. 22, No. 2, 229–246. <https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2004.00214.x>
- Tushnet, Mark (2015): Authoritarian Constitutionalism. *Cornell Law Review*, Vol. 100, No. 2, 393–461.
- Vanhanen, Tatu (2000): A New Dataset for Measuring Democracy, 1810–1998. *Journal of Peace Research*, Vol. 37, No. 2, 251–265. <https://doi.org/10.1177/0022343300037002008>

DEVOLÚCIÓ ÉS BREXIT

Politikai vezetés és történetalkotás a vezérdemokrácia tükrében¹

Árpási Botond Gergely
(ELTE ÁJK, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÁS

A politikai vezetők cselekvésükről, vezetésükről történetet alkotnak: a vezető által megalkotott narratíva átfogó keretként szolgál nem pusztán egy-egy szakpolitikai intézkedés megvalósítása szükségességének és mikéntjének bemutatására, de némely narratíva révén a vezető politikai vezetésének, tevékenységének egészét kívánja ismertetni, logikai láncolatba fűzni, s a választókat meggyőzni politikájának helyességéről. A narratívaalkotásnak így legalább három fontos funkciója van: egyrészt, a történetek vizsgálatából megismerhetővé válik a vezető helyzetről, politikai közösségről alkotott interpretációja és a víziója; másrészt, legitimációs funkcióval bír, amennyiben a vezető célja története révén meggyőzni a választókat saját értelmezésének helyességéről, egy adott döntés szükségességéről és érvényességéről; harmadrészt, ily módon kívánja kialakítani a „követni készség” képességét, amely a követők mobilizálásában és támogatásuk megszerzésében manifesztálódik.

Kulcsszavak: politikai vezetés ■ vezérdemokrácia ■ narratívaalkotás ■ Brexit ■ devolúció

1. BEVEZETÉS

E dolgozat a vezérdemokrácia politikai vezetőket középpontba állító elméleti keretén belül vizsgálja a politikai vezetés és narratívaalkotás problémáját Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépésének vonatkozásában, különös tekintettel ezen demokráciaelméleti koncepció politikai helyzetre és cselekvésre, valamint a meggyőzésre vonatkozó elméleti megfontolásaira. A dolgozat három, politikai beszédek elemző esettanulmányon keresztül mutatja be és hasonlítja össze a walesi és a skót első miniszterek, valamint a brit miniszterelnök devolúcióról szóló értelmezéseit a Brexit, Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépésének kontextusában.

A politikusi beszédelemzések középpontjában az áll, hogy Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépése milyen hatást gyakorol a brit devolúciós folyamatról való politikai gondolkodásra, vagyis a 2016 júniusában megtartott ún. Brexit-népszavazás és az annak nyomán megindult kilépési tárgyalások kontextusában a politikai vezetők miként interpretálják a devolúciót mint politikai problémát, és milyen, a cselekvésre irányuló narratívát alkotnak ezzel kapcso-

latban. Másként megfogalmazva, a vizsgálat lényege abban áll, hogy az egyes vezetők vajon milyen választ adnak a „mi a probléma” és a „mi a teendő” kérdésére (Schlett, 2004: 17–21.).

1.1 Elméleti rész

A vizsgálódás elméleti keretének kialakításakor meg kell említeni a vezetés-elméletek institucionalista megközelítését, mely a formális utasítási-parancs-adási jogkörök szerepét hangsúlyozza; illetve a behaviorista iskolát, mely a „követni készség” kialakításának képességét, a vezetés leadership jellegét, a tulajdonképpen weberi karizmatikus legitimitást (Weber, 1987: 248–252.) tekintti a politikai vezetés lényegének. Noha a kutatás mindkét elméleti iskolára támaszkodik, érdemesnek tűnik a vezérdemokrácia megközelítését e két irányzattól külön is bemutatni, hiszen a dolgozat a politikai vezetők megnyilatkozásait és értelmezéseit ennek a koncepciónak a perspektívájából végzi el, s maga a kutatási kérdés is erre az elméletre vonatkozik.

A vezéreket középpontba állító elméleti vizsgálati keretek alkalmazását két folyamat is indokoltta teszi: egyrészt, mind a brit központi, mind a devolúciós politikai intézményrendszerekben a végrehajtó hatalom (kormány) közjogi-politikai értelemben az egyik legfontosabb (legerősebb) aktor (Rose, 2006: 238–246.), másrészt, a mediatiszt politikai világában magából a kormányból mint kollektív vezető testületből is kiemelkedik a miniszterelnök, illetve az első miniszter (Foley, 1993; Peters-Helms, 2012: 29.). Ezt a két folyamatot a politikatudományi szakirodalom a perszonalizáció és a prezidencializáció fogalmi kategóriáival jelöli: előbbi az egyének előtérbe kerülését jelenti a politikai térben személyközpontú választási kampányok, televíziós viták és kormányzati kommunikáció révén (Körösenyi–Hajdú–Ondré, 2017: 50–51.); utóbbi a kormányfő megerősödését jelenti parlamentáris kormányzati rendszerekben.

Az alábbiakban a dolgozat nem vállalkozik a vezérdemokrácia koncepciójának részletes bemutatására (részletesen lásd Pakulski–Körösenyi, 2013; Körösenyi, 2003). Ehelyett két elemét, (1) a politikai cselekvésre és (2) a politikai helyzetre vonatkozó állításait igyekszik ismertetni.²

(1) Az elmélet szerint a politikai folyamatok irányítói-főszereplői a vezérek, a választott politikai vezetők, akik döntéseikért felelősségre vonhatók (Pakulski–Körösenyi, 2013: 93–103). A vezérek cselekvésének alapjául szolgáló politikai tudás az arisztotelészi gyakorlati tudás (*praxis*); a politikai cselekvés indítéka a vélemény és az akarat (Körösenyi, 2003: 15.). A képviselő jellegének és a cselekvés mozgatórugójának megváltozásával a politikai vezetők célja a politikai támogatás megszerzése-megőrzése a választók preferenciáinak manipulálása révén. Az átlagemberrel szemben a politikus számára a politika világa lesz az a cselekvési szféra, ahol cselekedeteinek lehetséges követke-

ményeit jobban fel tudja mérni, ezért nagyobb felelősséggel rendelkezik (Körösenyi, 2016: 209.). A választópolgári inkompetencia okán a vezetők tág határok között mozogva képesek nem pusztán formálni, de akár megalkotni is a népakaratot (Schumpeter, 1987) – mindez összefügg a közvélemény politikai cselekvés (meggyőzés) eredményeként létrejövő ex post jellegével (Körösenyi, 2003: 8–10.).

(2) A vezérdemokrácia egy esetleges, kontingens, nem pedig ex ante (objektív módon) létező politikai helyzetet feltételez, amely helyzet már önmaga is választások és értelmezések, reflexiók terméke (Oakeshott, 2001: 175–176.). A politikai helyzetnek ez a megközelítése nyújt lehetőséget a mérlegelésen és az alternatív döntések meghozatalán alapuló politikai cselekvés számára (Körösenyi, 2003: 14–17.). Továbbá – s az empirikus rész ezt próbálja ábrázolni – a helyzet egy másik értelemben sem eleve adott, ti. nem ugyanazt jelenti mindenki számára (uo.). A politikai helyzet interszubjektív interpretációk és jelentésadási folyamatok terméke, amely folyamatok a vezetők narratív konstrukcióiban (valóságértelmezéseiben) öltönek testet.

Ezen elméleti keretek alapján az elemzés három előfeltevéssel dolgozik. (1) A politikai vezetők gondolkodása, helyzetértelmezése és vízióalkotása nem egy absztrakt, a tárgyi valóságtól függetlenített folyamat: a politikai gondolkodás sajátos gondolkodásforma, amely a politikumból veszi a problémákat, és a cselekvése is arra irányul (Schlett, 2004: 14–17.). (2) Ily módon a politikai vezetés hatalomgyakorlás, s mint ilyen, egyben olyan politikai tevékenységformát jelent, amelynek központi eleme a cselekvés (Körösenyi–Hajdú–Ondré, 2015: 36.). (3) A vizsgált vezetők a Brexit-népszavazás nyomán előállt bizonytalan közegben kormányozzák hajójukat, miközben – Oakeshott metaforájával élve – borulás nélkül kell a felszínen maradniuk (Körösenyi–Illés–Metz, 2017: 9.); másként fogalmazva, a kritikus helyzet megoldásának mikéntje bizonytalan, azonban az állapot megszűnése, a fennálló viszonyok megváltozása bizonyos (Koselleck, 2016: 135.).

1.2 Módszertan

A kutatás elemzésének tárgyául a skót és walesi első miniszterek, illetve Theresa May miniszterelnök azon beszédei, közleményei és hivatalos állásfoglalásai szolgálnak, amelyek a kilépéstről tartott népszavazás, a kilépési tárgyalások, az Európai Unióval való jövőbeli kapcsolat kialakítása kontextusában hangzottak el vagy kerültek megfogalmazásra 2016. június 23-a és 2017. december 31-e között. A szövegek kiválasztásának forrása mindig az adott kormányzat hivatalos honlapja volt (lásd a hivatkozásoknál), valamint a *devolution*, *Brexit*, *European Union* keresőszavakkal történt. A vezetők és a források kiválasztásánál fontos előfeltevés volt az azonos beszédhelyzet, vagyis az, hogy

a vizsgált időszakban mindhárom vezető inkumbens, felelős – első miniszteri vagy miniszterelnöki – pozíciót töltött be (használt megfontolás vezette Illés Gábort egy 2016-os írásában [Illés, 2016: 52.]).

A kutatás tárgyának jellegéből következően az elemzés során alkalmazott elemzési módszertan kvalitatív jellegű, s noha narratívákat vizsgál – s ennyiben a narratív diskurzuselemzés módszereinek és előfeltevéseinek (Szabó, 2016: 583–591.; McNabb, 2010: 320–324.) alkalmazása legitim kérdésként mérülhet fel –, a dolgozat egyfajta leíró-deszkriptív módon igyekszik bemutatni a politikai vezetők interpretációit, a devolúcióról szóló politikai gondolkodását, mindezt egy történet-elmesélési folyamat keretébe illesztve (Gardner, 2011). Továbbá fontos megemlíteni, hogy a skót és walesi első miniszterek, illetve a brit miniszterelnök szövegeinek, beszédeinek összehasonlítása, komparatív perspektívába történő elhelyezése segítségünkre lesz abban, hogy az alternatív megoldási módokban, lehetőségekben és értelmezésekben felmutassuk a gondolati csomópontokat, illetve eltéréseket. Mindezt – megszorításokkal ugyan, de – érdemes lesz összevetni közvéleménykutatási adatokkal, hogy meg lehessen vizsgálni, melyik vezető miként tudta saját narratíváját, történetét elfogadtatni a vezetettekkel.

A szövegek elemzésére egy hármas szempontrendszer alapján kerül sor (Grint, 2001). Itt röviden érdemes kibontani ezeket az elemzési szempontokat:

a) *Helyzet* – hol vagyunk most?: A helyzet meghatározásával a vezető egy kontextust, szituációhoz kötött keretet alkot narratívája számára, ami kiindulópontot jelent a politikai cselekvés tekintetében, és viszonyítási alapként szolgál az elért eredmények értékelésekor. Természetesen a vezető ugyanazon narratíváján belül mozogva folyamatosan újraértékelheti a helyzetet, ami a célok módosításával megváltoztathatja a korábbi cselekvés terepét. A helyzet-definiálással a politikai vezető egyben értelemezi is a helyzetet, s ily módon önmaga és a vezetettek számára magyarázatot, választ kíván nyújtani a „mi a probléma”, a „hol vagyunk most” kérdéseire – a vezető tanárként jelenik meg a vezetettek előtt; tanító vezérként és vezető tanárként (Gardner, 1990: 17–18.).

b) *Vízió* – hová akarunk eljutni?: A politikai vezető jövőképében hosszú távú, átfogó célokat határoz meg, amelyekhez normatív, értékalapú elemeket kapcsol (Metz, 2017: 250.). Noha az adott politikai helyzetben a vezető mozgásteret sohasem korlátlan, így az elérhető célok is részben adottak, mégis a vezetőnek lehetősége van saját interpretációjára támaszkodva szabadon alakítani és formálni a jövőképet. A határozott vízió kialakítása a következőben egyrészt a stabilitás érzetét kelti, másrészt a célokhoz rendelt közös hitek és értékek „újrafelfedezésével” (Gardner, 1990: 12–14.) erősíti a csoportkohéziót és előmozdítja a kollektív cselekvést.

c) *Stratégia* – hogyan akarjuk a célt megvalósítani?: A helyzet meghatározása és az elérendő célok körének kijelölése után a vezető a hosszú távú célok megvalósításához eszközöket rendel és stratégiát alkot. Ez nem pusztán a köz-

politikaalkotás szférájában értelmezhető (erről lásd Hajnal–Gajduscheck, 2010: 61–169.), vagyis nem kizárólag költség-haszon elemzések elkészítését, a jogszabályi környezet ki- és átalakítását, módosítását, illetve az intézményi infrastruktúra és humánerőforrás igazgatását jelenti. A célok eléréséhez igénybe vehető eszközök köre ennél jóval tágasabb: a vezetéselemletek behaviorista megközelítése alapján a vezér személyes karizmája, autoritása, hatalmi szimbólumai olyan erőforrásokat biztosítanak számára, amelyek összességében a támogatók mobilizálásában, integrálásában manifesztálódnak, s jóval túlmutatnak a formális hatalmi pozícióból eredő utasítási-parancsolási jogköröknél. A tágran értelmezett stratégiaalkotás eszköztárába ily módon a csoportidentitás megteremtése (Gardner, 1990: 16–17.), a „mi–ők” dichotómia létrehozása, az ellenségképzés; más politikai szereplőkkel való koalíciókötés (a játék- és mozgástér alakítása); valamint a kreatív és innovatív vezetési stílus (ehhez lásd Schabert, 2013: 175–211.) is beletartoznak.

A fentiek alapján elmondható, hogy a tanulmány a vezérdemokrácia politikai helyzetet kontingens, nem pedig ex ante (objektív) állapotként leíró, cselekvés tekintetében pedig a mérlegelést és az alternatív döntési opciók lehetőségét alapul vevő elméletéhez (Körösenyi, 2003: 14–17.) egy olyan elemzési módszertant (vagy szemléletet) rendel, amely a politikusi történetalkotás elemzése révén mutatja be a vezetők szubjektív valóságértelmezését és a valóság (mindenekelőtt a politikai helyzet) narratívák révén történő megkonstruálását.

A dolgozat szerkezetileg három részre oszlik. Az első rész azt tárgyalja, hogy a vizsgált politikai vezetők hogyan gondolkodnak a devolúcióról, és milyen narratívát dolgoznak ki az értelmezéshez. A második alegység a vizsgált vezetők interpretációjának az összehasonlítására tesz kísérletet, illetve azok állampolgári véleményre gyakorolt hatását elemzi. Végezetül, néhány összefoglaló megállapításra kerül sor a kutatási probléma, illetve az elméleti keretek vonatkozásában.

2. VEZETÉS ÉS TÖRTÉNETALKOTÁS – BESZÉDELEMZÉS

Jelen fejezetben Carwyn Jones walesi, Nicola Sturgeon skót első miniszterek, valamint Theresa May brit miniszterelnök beszédeinek, hivatalos nyilatkozatainak elemzései kerülnek bemutatásra abból a szempontból, hogyan gondolkodnak a vizsgált vezetők a devolúcióról a Brexit kontextusában; miként értelmezik a problémát, és milyen narratívát dolgoznak ki lehetséges cselekvési módok, irányok számára? A vizsgálódások előtt érdemes megjegyezni, hogy Sturgeon és Jones a 2016-os skót, illetve walesi választások előtt inkumbens vezetők voltak, míg May David Cameron lemondása után, 2016 júliusában lett brit miniszterelnök.

2.1 Carwyn Jones narratívája

2.1.1 Helyzetmeghatározás

Carwyn Jones helyzetdefiniálása a története számára egy olyan keret, kontextus kialakítását jelenti, amelyben az EU-s tagságról szóló népszavazás eredménye szorosan összekapcsolódik a 2016 májusában tartott walesi nemzeti gyűlési választásokkal és az új kabinet felállításával: „[S]ok minden megváltozott a májusi választások óta. Sokunknak időnként az az érzése támad, mintha párhuzamos univerzumban élnénk” (Jones, 2016. július 12. Saját fordítás. [Az elemzés során hivatkozott beszédek esetében végig.]).

Ez egyrészt azt jelenti, hogy Jones narratívájában a Brexit-referendum nem kizárólagos tényezőként jelenik meg a helyzet meghatározásában, hanem legalább olyan fontos lesz a választásokra és a választói akaratra való folytonos hivatkozás, utalás. Másrészt – részben ebből kifolyólag – Jones a népszavazással és a walesi választásokkal határvonalat húz saját kormánya és a korábbi walesi kormányok közé, s ebben az új helyzetben a Brexit jelentette kihívások megoldása és politikai vezető szerepe összemosódik, koherens egységet alkot: „[a népszavazást] megelőző vita rendkívül megosztónak bizonyult a közösségeink számára. Itt az ideje elfelejteni a bomlasztó, züllesztő retorikát, és azon munkálkodni, hogy helyreálljon közösségünk összetartása, és elvégezzük azt, amiért megválasztottak bennünket” (Jones, 2016. június 28.).

Másként megfogalmazva: Jones narratívájában úgy definiálja a helyzetet, amely új korszak kezdetét jelenti Wales és Nagy-Britannia történetében, és a bizonytalan közegben az új viszonyok kialakítása, megteremtése az ő feladata. „Az Európai Unió elhagyásáról szóló döntés jelentős [...] ezért igen, bizonytalanság van, de folytatni fogjuk a kormányzást, és nem leszünk komorak [...] Ez a kormány mindent megtesz annak érdekében, hogy képviselje Walest [...] cselekvés és erős vezetés révén” (Jones, 2016. július 12.).

Miközben Carwyn Jones az európai uniós tagságról szóló népszavazást egy roppant mértékű kihívást jelentő, történelmi döntésként értelmezi, amely új fejezetet nyit a walesi és brit történelemben, addig éppen e döntés tétjét és jelentőségét magasra emelve tudja elhelyezni a devolúció kérdését is egy olyan bizonytalan kontextusban, ahol az alkotmányos konfliktus lehetősége sincs kizárva. Jones narratívájában a brit kilépés túlmegy egy párt vagy kormány érdekein, „egyetlenegy párt sem rendelkezik kizárólagosan a megfelelő ötletekkel, és most jobban, mint bármikor, mindenkinek a képességére szükségünk van” (Jones, 2016. június 24.). Ezzel a helyzetértelmezéssel az első miniszter kijelöli a kívánatos stratégiát, továbbá saját – és kormánya – szerepét, pozícióját a kilépésről szóló tárgyalásokban. Jones így egyenrangúnak tekinti magát nem csak a többi devolúciós kormányzat vezetőivel, de a brit kormánnyal is.

A helyzetmeghatározásban ily módon lehetővé válik, hogy a londoni kormányon folyamatosan számon kérje a devolúcióval kapcsolatos javaslatok egyeztetésének hiányát: „Remélem, hogy minden [walesi] képviselő aggodalmát fejezi ki a [brit kormánynak] azzal az elutasító magatartásával kapcsolatban, amivel a devolúciós kormányok irányában viseltetnek (Jones, 2017. augusztus 18.). Jones narratívájában a központi kabinet elszánt akár az alkotmányos konfliktus kiprovokálására is, amire Londonnak nincs szüksége, és amit Wales pedig nem szeretne.

Összességében Carwyn Jones a Brexit-népszavazást cezúraként értelmezi: Wales és Nagy-Britannia útelágazáshoz érkezett, ahol a meghozott döntések alapvetően fogják meghatározni a következő évtizedeket, így a devolúció kérdését is. A helyzetdefiniálásban nem csak a Brexit és a májusi választások, de a May-kabinet előterjesztései is szerepet játszanak. Ez utóbbi elem alkalmas arra, hogy Jones narratívájában megfogalmazásra kerüljön egyfajta identitásképző elem, egy „mi-ők” kategória kialakítása, a walesi (és a devolúciós) kormányok szembeállítása a brit kormánnyal.

2.1.2 Vízioalkotás

Carwyn Jones narratívájában Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépését adott, bizonyosan bekövetkező jövőbeli eseményként értelmezi: „[V]ilágos, hogy Nagy-Britannia el fogja hagyni az Európai Uniót, és ez természetesen olyasvalami, amit elfogadunk” (Jones, 2016. szeptember 13.). Azonban a Brexit nyújtotta lehetőségekhez Jones interpretációja saját értékeket és azokon alapuló hosszú távú célokat rendel. Történetében olyan értékek kerülnek középpontba, mint az önbizalom, egyenlőség, egység, biztonság, nemzeti (walesi) érdekek védelme és érvényesítése a kilépési tárgyalások során.

A vízioalkotásban megjelenő elemeket a helyzetdefiniálás során bemutatott „kettőség” határozza meg: Jones jövőképét nem pusztán a Brexit-referendum magyarázza, hanem a nemzetgyűlési választásokon nyert választói felhatalmazás is. Ezt fejezik ki beszédeiben bizonyos visszatérő elemek, mint például a „walesi emberek azért választották meg ezt a kormányt”, vagy „az elkövetkező öt évben”. Ezekkel a retorikai elemekkel a walesi első miniszter narratívájának célja egy, a stabilitás érzésével járó vízio bemutatása, amely részben túllép a Brexit nyújtotta értelmezési horizonton.

A kilépésről döntő népszavazás Jones szerint nem pusztán az Európai Unióval való új kapcsolat kialakítását eredményezi, de jelentős alkotmányos változást jelent Nagy-Britanniára és így a devolúciós megállapodásra nézve is. A vezető célként tűzi ki a demokratikus gyakorlat megújítását, a devolúciós kormányzatok és a központi kabinet közötti kapcsolatrendszer merőben új alapokra helyezését. Jones – akárcsak a helyzetdefiniálás során – magasra emeli

az új alkotmányos viszonyrendszer kialakítása szükségességének a tétjét: amennyiben nem sikerül ezt megvalósítani, akkor „ott van annak a kockázata, hogy az EU elhagyásának az ára Nagy-Britannia vége lesz” (Jones, 2016. június 28.). A centralizáció az Egyesült Királyság hosszú távú szilárdságának, erősségének az aláásásaként jelenik meg. Ahhoz, hogy ez ne következzen be, „nyitottságra és képzelőerőre van szükségünk, [amivel lerakjuk] egy új, dinamikus és tartós Nagy-Britannia alapjait” (Jones, 2016. szeptember 13.).

A walesi devolúciós kormány és a központi kormány közti egyik fő konfliktusforrást Jones a hatáskör-átruházás problémájában látja. Az EU-ból való kilépés egyben az uniós szabályozások megszűnését is jelenti a walesi hatáskörbe tartozó szakpolitikák vonatkozásában, amelyeket így teljes mértékben a Walesi Kormány és Nemzetgyűlés irányít a jövőben. „Ellen fogunk állni a brit kormány minden próbálkozásának, hogy hatásköröket szerezzen vissza a maga számára. A walesi emberek nem erre szavaztak” (2016. november 1.). Jones narratívájában a már átadott hatásköröknek is a walesi devolúciós intézményeknél kell maradniuk – érvelésében újfent megjelenik a választói akaratra való hivatkozás: „Ne felejtjük el, hogy a jogköreink két olyan népszavazásnak az eredményei, amelyek a walesi emberek akaratát tükrözik” (Jones, 2017. január 24.), amelyeket a brit kabinetnek tiszteletben kell tartania.

Carwyn Jones jövőképében Wales Európa része marad. A cél egy olyan kilépési megállapodás megkötése, amely a lehető legjobban szolgálja a walesi embereket és nemzeti érdekeket. Jones narratívája szerint egy olyan Brexitért kell küzdeni, amely tiszteletben tartja a devolúciót, miközben új alkotmányos kereteket hoz létre Nagy-Britanniában. A célok eléréséhez elengedhetetlen a nyugodt, kiegyensúlyozott megfontolásra képes, az érzelmek helyett a józan ész vezérelte, konszenzusra törekvő vezető – ezt a vezetési stílust Jones narratívájában az ő személye és politikafelfogása foglalja magába.

2.1.3 Stratégiaalkotás

A célok eléréséhez rendelt eszközök jellemzője Jones narratívájában az, hogy azok néhol prioritásként, a hosszú távú vízió részeként, máskor pedig a jövőkép megvalósításához szükséges átfogó stratégia elemeiként jelennek meg: az EU-tagságról szóló népszavazás másnapján közzétett írott nyilatkozatában az első miniszter úgy fogalmaz, „legfontosabb feladatunk Wales érdekeinek a védelme. A Walesi Kormány hat prioritást dolgozott ki válaszként a megváltozott körülményekre” (Jones, 2016. június 24.). Vagyis itt a nemzeti érdekvédelem mint cél, a hat feladat mint eszköz jelenik meg – miközben a prioritások is értelmezhetők célként. A gazdasági és üzleti életet érintő kérdéseken, illetve a KAP és Strukturális Alapok finanszírozási problémáján túl Jones külön prioritásként fogalmazza meg a Walesi Kormány kilépésről szóló tárgyalásokban

való teljes részvételét, valamint a – már részben ismertetett – alkotmányos változás szükségességét.

A vezető történetében a tárgyalási folyamatban Nagy-Britannia mind a négy nemzetének – vagyis a három devolúciós és a brit kormánynak – részt kell vennie, hiszen ez biztosítja azt, hogy a walesi emberek által megválasztott parlament bármilyen megállapodást elfogadjon. A Brexitből eredő kihívások csak így küzdhetők le, továbbá „ezekről a kérdésekről nemzeti vitát kell folytatnunk, ebben a Házban [Nemzetgyűlésben] és azon kívül [...] [Ez] a Walesi Kormány készen áll arra, hogy meghallgassa a vitához valóban hozzájárulni akaró hangokat” (Jones, 2016. szeptember 13.). Carwyn Jones stratégiájának eleme a sokoldalú együttműködés kialakításának szükségessége, amelyet az innovatív és kreatív vezetési stílus „mítoszával” kapcsol össze.

Az intézményi keretek felhasználása célok eléréséhez további fontos eszközként szolgál a vezető számára: a Joint Ministerial Committee (JMC), a British-Irish Council (BIC), valamint a walesi kormányzaton belül felállított európai átmenettel foglalkozó munkacsoport jelentik azokat a fórumokat Jones történetében, ahol a többoldalú érdekegyeztetés és konszenzuális döntéshozatal a Brexit-tárgyalások során megvalósítható. Ez a stratégia összhangban áll azzal a helyzetdefiniálással és a politikai játéktér oly módon történő alakításával, amely révén az első miniszter egyenrangú félként és azonos súlyú szereplőként kíván megjelenni a brit álláspont kialakításának processzusában: „[Ennek] a Kormánynak első számú feladata a Walesért való kiállás, és mindezt eltökélten és határozottan fogjuk megtenni. Nem fogunk az oldalvonalról morogni, hanem felelősséget vállalva teszünk meg minden tőlünk telhetőt a walesi nemzetért” (Jones, 2017. március 29.).

Jones stratégiája elsősorban a walesi nemzeti érdekek védelmére és képviselésére irányul, s noha víziójában hangsúlyos szerepet kapott az alkotmányos változás szükségessége, a taktikaalkotásban kevésbé fordulnak elő a megvalósításra vonatkozó konkrét eszközök. Egy 2017 júniusában közzétett, a devolúcióról szóló írott nyilatkozata szerint „világos, hogy a jelenlegi brit kormányközi gépezet az adott körülmények között nem alkalmas feladata elvégzésére, [ezért] javasoljuk egy brit Miniszterek Tanácsának a felállítását” (Jones, 2017. június 15.). Látszik tehát, hogy Carwyn Jones devolúcióról való gondolkodásában inkább a jövőbe mutató célokkal, elképzelésekkel él, mint a Brexit jelentette általános kihívásokon túlmutató konkrét stratégiával.

Noha a brit EU-tagságot rögzítő törvény visszavonásáról előterjesztett jogszabály (Withdrawal Bill) devolúciós intézményekkel foglalkozó részéhez a Walesi Kormány több módosító indítványt fűzött – amelyek főként a brit miniszterek hatáskörét gyengítik, a devolúciós kormányok minisztereiét erősítik –, Jones stratégiája főként a londoni kabinet walesi devolúciós intézményekhez való hozzáállásának kritizálására, elmarasztalására fókuszál.

Összességében a walesi első miniszter stratégiaalkotása az együttműködést, az egyenrangú felek akaratan alapuló konszenzusos döntéshozatalt, valamint a nemzeti (walesi) érdekek védelmét előtérbe helyező retorikán és narratíván alapul. Míg a meglévő intézmények erre lehetőséget is nyújthatnak, Carwyn Jonesnál továbbra is megfigyelhető az identitásképzésre és a politikai tábor integrálására tett kísérlet, a devolúciós intézmények („mi”) és a brit kormány („ők”) szembeállítás.

2.2 Nicola Sturgeon narratívája

2.2.1 Helyzetmeghatározás

A skót első miniszter narratívája szerint a kilépésről tartott népszavazás eredménye korábban példa nélküli és bizonytalan helyzet elé állítja nem csak Skóciát, de egész Nagy-Britanniát. Noha a szigetországban összességében a kilépés mellett voksolók kerültek többségbe, Skóciában az emberek túlnyomórészt az EU-tagság mellett szavaztak, s ezzel „[mi skótok] bebizonyítottuk, hogy egy modern, előre tekintő, nyitott és befogadó ország vagyunk” (Sturgeon, 2016. június 24.). Sturgeon történetében a skótok a világ legnagyobb egységes piacának megvédése, a többi európai országban való szabad munkavállalás és tanulás lehetősége mellett szavaztak. Ezért helyzetdefiniálásában fontos elem a népszavazás következményeinek – mindenekelőtt az uniós tagság megszűnésének – Skóciára nézve antidemokratikus volta: „Skócia annak a lehetőséggel áll szemben, hogy akarata ellenére vezetik ki az EU-ból – mindazon ártalmas következményekkel, amelyeket ez maga után von [...] Továbbra is megvetem a kilépést pártolókat, akik hazudtak [...] Dühös vagyok amiatt a politikai felelőtlenség miatt, amely ebbe a helyzetbe sodort bennünket” (Sturgeon, 2016. július 25.).

Sturgeon a problémát – vagyis a bizonytalan helyzet előállását – két okra vezeti vissza. Egyrészt a szavazás Angliában és Walesben az Európai Unió elutasításáról szólt, és azt az eltérést, különbséget tükrözi, ahogyan Skócia, illetve Nagy-Britannia többi része látja a világban elfoglalt helyét. Másrészt Sturgeon narratívájában a referendum Skóciában nem pusztán az EU-ról szólt, hanem a konzervatív párti brit kormányok megszorító intézkedéseinek elutasításáról és a politikai rendszerrel kapcsolatos elégedetlenség kifejezéséről is. A vezető történetében feszültséget lát az állampolgári bizalmat elveszített, a skót emberektől távol lévő brit intézmények és westminsteri elit, illetve azok felelőtlen politikájának árát akarata ellenére megfizetni kényszerülő skót egyszerű emberek között.

A politikai kilátástalanságért, a helyzet kiszámíthatatlanságáért Sturgeon szerint a brit kormánynak kell felelősséget vállalnia. „A [2016.] június 23-án

történtek felelőssége javarészt a brit kormányt terheli, amely ideológiai megszállottjává vált a megszorító intézkedéseknek, a döntésnek, hogy az átlagemberekkel fiztessék meg az árát annak a pénzügyi válságnak, amelyet nem ők idéztek elő, és ama téveszme cinikus módon történő kialakításának, amely szerint a közkiadások csökkentése a migránsok hibája, nem pedig a szándékos gazdaságpolitika közvetlen következménye” (Sturgeon, 2016. július 25.).

A 2016. májusi skót parlamenti választások után felálló új Parlament új hatalmi jogkörökkel, „új gazdasági, politikai és alkotmányos körülmények között kezdi meg működését” (Sturgeon, 2016. szeptember 6.): a Brexit-népszavazás Sturgeon értelmezése szerint a devolúciós intézmények számára is korszakhatárt jelöl. Egyrészt megváltoztak a parlamenten belüli erőviszonyok, másrészt lehetőség nyílt a devolúciós megállapodás alapvető újra gondolására. Míg a Skót Parlament hatásköreinek bővítésére tett skót javaslatok egy föderális berendezkedés irányába való elmozdulást támogatnak, addig „meg kell küzdenünk a westminsteri központosító törekvésekkel” (Sturgeon, 2017. március 13.). Sturgeon narratívájában a politikai hatalom gyakorlásának mikéntjéről szóló kérdést újra fel kell tenni, és „talán lehet, hogy az a megoldás, amely a legnagyobb bizonyosságot, stabilitást, és saját sorsunk feletti legszélesebb rendelkezést biztosítja, a függetlenség” (Sturgeon, 2017. július 25.).

Összességében Nicola Sturgeon helyzetmeghatározása szerint Skócia akaratlan ellenére került az új, esetleges politikai helyzetbe. A vezető polarizálja a politikai mezőt, amennyiben azt két, egymással szembenálló táborra redukálja: az EU-párti skótokra, és a válságot és kilátástalan körülményeket teremtő, idegen- és EU-ellenes westminsteri elitre. Az új körülmények között a skót devolúciós megállapodást újra kell gondolni – nem kizárva a függetlenség gondolatát.

2.2.2 Vízioalkotás

A skót első miniszter hosszú távú célja Skócia érdekeinek védelme, érvényt szerezni a skótok Brexit-népszavazáson hozott döntésének. Sturgeon víziójában e cél megvalósítása az ő feladata: „Most eljött az idő, hogy első miniszterként mindent megtegyek annak érdekében, hogy egy közös cél érdekében egyesítsem az embereket és egyként vezessem előre az országunkat. A határozott cselekvés szükségességét összhangba kell hozni a konszenzusépítés szükségességével [...] Első miniszterként ez a kötelességem” (Sturgeon, 2016. június 24.).

Sturgeon az általa megnevezett érdekeket valóságos, az egyének és közösségeik számára kézzelfogható törekvésekként kategorizálja: „Skócia helye Nagy-Britanniában nem holmi alkotmányos absztrakció” (Sturgeon, 2016. július 25.). A demokrácia, a gazdasági fejlődés, a szociális biztonság, a szolida-

ritás és az EU-s döntéshozatalban való részvétel jelentik értelmezésében azokat a távolról sem absztrakt területeket, amelyeket „az EU-tagságról szóló népszavazás eredménye veszélyeztet” (Sturgeon, 2016. augusztus 23.), és ahol a skót érdekeket meg kell védeni. Ha azonban mindezt nem sikerül megvalósítani a brit keretek között, akkor Skóciának joga van a függetlenség lehetőségét megfontolni.

Az első miniszter jövőképe a politikai helyzet bizonytalan voltát előtérbe helyező értelmezésre épít: „Példa nélkül álló időköt élünk [...] Ez lehetőséget ad számunkra, hogy innovatívak és kreatívak legyünk – egy lehetőséget, hogy magunk alakítsuk a jövőt (Sturgeon, 2016. július 25.). A politika „rendkívüli állapotában” Sturgeon lehetőséget lát az új viszonyoknak az ő vezetése alatt történő kialakítására, miközben narratívájában megjelöli a régi viszonyok felbomlásának felelőseit: a westminsteri elitet, amely nem pusztán a Brexit okozta kiszámíthatatlan körülmények előidézőjeként, hanem egyben a sturgeoni jövőkép megvalósításának akadályaként jelenik meg. Ily módon a konzervatív brit kormány válik azzá a felelőtlen politikai vezető réteggé, amely veszélyezteti a skótok demokratikus úton kifejezett akaratát, Skócia nemzeti érdekeit, az EU-hoz fűződő viszony jelentette előnyöket, valamint a devolúciós megállapodást.

„Westminsterben a konzervatívok arra törekednek, hogy megkerüljék a Skót Parlamentet, és lépéseket tegyenek a devolúciós megállapodás megfelelő vizsgálatot nélkülöző módon történő alapvető módosítására. Ahogy azt az EU-tagságról szóló népszavazás óta többször világossá tettem, egyszerűen nem vagyok hajlandó félreállni és nézni, hogy mindez megtörténjen” (Sturgeon, 2016. november 8.). Sturgeon történetében a Lisszaboni Szerződés kilépést szabályozó 50. cikkelyének életbe léptetése közvetlen hatással van a skót devolúciós érdekekre és jogokra, ezért a brit kormány nem teheti meg, hogy parlamenti vita és hozzájárulás nélkül fossa meg a skót embereket és vállalkozásokat jogaiktól és szabadságuktól. Víziójában fontossá válik Skócia népe demokratikus úton kifejezett kívánságának és nemzeti Parlamentje véleményének figyelembe vétele – ellenkező esetben szerinte az 1980-as évek helyzete áll elő, „amikor a szavazóurnáknál legyőzött tory kormányok mondták meg Westminsterből, hogy az emberek Skóciában mit csináljanak” (Sturgeon, 2016. november 8.).

Noha a brit kormány félretolva a devolúciós megállapodás elveit, minél több jogkört igyekszik magához vonni, Nicola Sturgeon történetében az EU-ból való brit kilépés éppen a Skót Parlament jogköreinek növelését és megerősítését követeli meg. Az eddig is devolúciós kompetenciába tartozó területeken túl új szakpolitikai területeket is a Parlament hatáskörébe kell utalni, továbbá a skót érdekeket védő szélesebb hatalmi jogosítványokkal is fel kell ruházni a jogalkotó testületet – például a bevándorláspolitikai területén. „Alapvető fontosságú, hogy az Európai Uniótól visszakerülő hatásköröknek [...] a Westmins-

ter helyett a Skót Parlamenthez kell kerülniük. Így lehet a legjobban biztosítani, hogy a jövőbeli döntések visszatükrözzék Skócia prioritásait” (Sturgeon, 2017. február 7).

A skót első miniszter devolúciót érintő víziója egyfajta dualisztikus képet ábrázol, amely két oldal küzdelmét mutatja be: egyik oldalon a demokratikus, közvetlen választói felhatalmazással bíró skót politikai vezetés, a másikon a bizonytalanságot és káoszt teremtő, központosító törekvésekkel rendelkező konzervatív brit kormány. A tét nem más, mint „hogymilyen mértékben fogjuk tudni meghatározni utunk irányát” (Sturgeon, 2017. március 13.).

2.2.3 Stratégiaalkotás

Nicola Sturgeon átfogó célja megvalósítására olyan stratégiát alkot, amely alapvetően két lehetséges irányt szab a skót nemzeti érdekek védelmére és érvényesítésére: „Összességében kereshetünk – vagy megvalósíthatunk – egy megoldást, amely lehetővé teszi, hogy Skócia eltérő hangja Nagy-Britanniában kerüljön meghallgatásra, és az érdekeink is itt leljenek védelemre. Vagy ismét megfontolhatjuk a függetlenség lehetőségét” (Sturgeon, 2016. július 25.). Habár Sturgeon többször hangsúlyozza, hogy elsősorban a közös brit álláspont kialakításában való részvételre kell koncentrálni, azonban „minden lehetőséget figyelembe fogunk venni – közte a függetlenséget is –, hogy megvalósítsuk [a célunkat], és ezt [az álláspontot] továbbra is fenntartjuk” (Sturgeon, 2016. augusztus 23.).

Sturgeon szerint a közös tárgyalási álláspont kialakításának folyamatában tekintettel kell lenni az Egyesült Királyság többnemzetiségű jellegére és az egyes országrészek ebből fakadó eltérő érdekeire és stratégiáira. Narratívájában fontos szerepet szán mind a négy parlament és kormány kilépési processzusban való részvételének, ami a konzultáción és döntésről való tájékoztatáson túlmenően a konkrét politikai döntés meghozatalában való tényleges részvételt jelenti.

A stratégia megvalósítására szolgáló eszköztár részét képezik a meglévő intézményi keretek, fórumok (ilyen például a JMC), illetve a Sturgeon által létrehozott különböző kormányzati bizottságok, amelyek a sturgeoni narratívában „az EU-tagságból fakadó előnyök megtartására szolgáló megoldásokat” (2016. szeptember 27.) keresik.

Az első miniszternél a stratégiaalkotáshoz tartozik az a vezetési stílus, amivel a tárgyalásokat kell lefolytatni: a Brexit nyomán előállt kontingens politikai közegben minden lehetőséget figyelembe kell venni, ezért Sturgeon értelmezésében a vezetőnek kreatívan kell gondolkodnia és konstruktív módon kell tudni tárgyalnia, miközben „egység és konszenzus kialakításán fáradozik” (Sturgeon, 2017. június 27.). Ez a vezetési stílus, a szükséges politikai cselek-

vésnek ilyenén értelmezése nem zárja ki a Nagy-Britanniától való függetlenedés gondolatát – mely kiegészül a narratívában rendre visszatérő választói akaratra való utalással. A Skócia jövőjéről – s így a devolúcióról – szóló jövőkép megvalósításának egyik legfontosabb eszköze Sturgeon történetében a függetlenségről szóló népszavazás.

A népszavazásról szóló törvény első parlamenti vitanapja előtt Sturgeon egy, a Brexit-tárgyalások végén szükséges választásként értelmezte a referendumot: „Egy választás arról, hogy [Skócia] kövesse-e az Egyesült Királyságot egy kemény Brexitben – vagy egy független országgá váljék, amely képes kialakítani egy valós, egyenlőségen alapuló partnerséget az Egyesült Királyság többi részével és saját kapcsolatunkat Európával” (Sturgeon, 2017. március 13.). Sturgeon interpretációjában a referendum megtartásának időpontjában Skócia tisztában lesz a Brexit, illetve a függetlenség jelentette kihívásokkal és lehetőségekkel.

Habár márciusban az előterjesztést a Skót Parlament megszavazta, a 2017. júniusi általános választások eredményének fényében Sturgeon narratívája a népszavazásról megváltozott: „Nem fogunk törekedni a függetlenségi népszavazásról szóló törvény azonnali elfogadására. Ehelyett megduplázzuk erőnket, [...] hogy a Skócia érdekeit leginkább védő irányba tudjuk befolyásolni a Brexit-tárgyalásokat” (Sturgeon, 2017. június 27.).

Összességében Nicola Sturgeon stratégiaalkotása a bizonytalan helyzet által megkívánt kreatív és konstruktív vezető szükségességére, az elitellenes retorikán alapuló identitásképzésre, a politikai tábor integrálására, valamint a konkrét közjogi lépések megtételére épül.

2.3 Theresa May narratívája

2.3.1 Helyzetmeghatározás

Theresa May brit miniszterelnök történetének kontextusba helyezéséhez a Nagy-Britannia európai uniós tagságáról szóló népszavazás eredményét a brit emberek olyan történelmi döntéseként értelmezi, amely „egyedülálló lehetőséget kínál a számunkra. Ennek a generációnak adatott meg, hogy országunk számára szebb jövőt formáljon. Egy lehetőséget, hogy hátra lépünk, és feltegyük magunknak a kérdést, milyen ország akarunk lenni” (May, 2017. március 29.). Helyzetdefiniálásában May egyértelműen kijelenti, hogy az új, történelmi pillanatban nincs visszaút – a brit választók többsége döntött, és a kormány tiszteletben tartja a kívánságukat: az Egyesült Királyság ki fog lépni az Európai Unióból. „A képviselők voltak azok, akik nagy többséggel amellettt döntöttek, hogy [az emberek] mondják ki a végső szót. Az eredmény világos volt. Legitim volt. Azoknak, [...] akik bánják a népszavazás eredményét, el kell fogadniuk az emberek döntését” (May, 2016. november 6.).

May narratívája szerint az új helyzetben egységre, közös jövőépítésre, az emberek közti kötelékek megerősítésére kell koncentrálni. Történetében a brit emberek döntöttek az Európai Unióból való kilépésről, ezért az ország – vagyis Nagy-Britannia – fogja elhagyni az EU-t. „Emberek és nemzetek nagyszerű uniója vagyunk, amely büszke történelemmel és ragyogó jövővel rendelkezik. És most eljött az ideje, [...] hogy összejöjjünk. Ehhez a nagy nemzeti pillanathoz nagy nemzeti összefogásra van szükség” (May, 2017. március 29.).

A referendum történelmi döntésként való értelmezése, illetve az ebből következő politikai helyzet által megkívánt közös cselekvés szükségessége jelöl ki May történetében a devolúciós intézmények szerepét. Habár a devolúciós kormányzás csak rövid történelmi múltra tekinthet vissza, May szerint maga a „gyakorlat” hamar gyökeret vert, és mélyen beágyazódott a hatalomgyakorlási technikák közé – ezért alapvető fontosságú, hogy a devolúciós kormányzatok részt vegyenek a közös tárgyalási álláspont kialakításában.

A Skót Parlament létrehozásáról szóló népszavazáson hozott döntés nem pusztán a devolúciós folyamat kezdetét jelentette, de megerősítette a Wales, Észak-Írország, Anglia és Skócia közti kapcsolatokat, és egyúttal közelebb vitte a döntéshozatalt a skót emberekhez. Azóta új hatalmi jogkörök kerültek Holyroodba, s ily módon „a Skót Parlament ma az egyik legerősebb devolúciós intézmény a világon” (May, 2017. szeptember 11). May narratívájában a Walesi Nemzetgyűlés hasonló fejlődési ívet járt be az elmúlt húsz évben, ezért az új politikai viszonyok között mindkét nemzet érdekeit és megfontolásait figyelembe kell venni.

May helyzetértelmezése szerint Nagy-Britannia kilépéséről szóló döntését már nem lehet visszavonni. Az új politikai kontextusban a megosztás és bizonytalanság érzésének előidézése helyett az egységre és a közös célok elérése érdekében történő cselekvésre kell koncentrálni. Noha a miniszterelnök tekintettel van a devolúciós intézmények véleményének fontosságára, a helyzetdefinícióban Skócia és Wales mint az *egy* politikai közösség *egyértelmű* akarata alapján megvalósuló közös cselekvés részei jelennek meg.

2.3.2 Víziónalkotás

Theresa May jövőképe egy olyan Nagy-Britannia megteremtésére irányul, amely visszاسzerzi szuverenitását, új politikai-diplomáciai kapcsolatokat alakít ki, erősebben és egységesebben képviseli az emberek érdekeit, és magabiztosan áll helyt a nemzetközi politikai porondon. „Európai uniós tagságunk megszűnése [...] lehetőséget biztosít a számunkra, hogy újra megerősítsük egy magabiztos, szuverén és globális Britanniába vetett hitünket, amely készen áll a régi barátaival és új szövetségeseivel történő kapcsolatok kialakítására” (May, 2017. január 26.).

A vízióban nemcsak az EU-ból való kilépés utáni (poszt-Brexit) időszak jelenik meg, de a tárgyalások sikeres lefolytatásának szükségességét is átfogó célként mutatja be narratívájában a miniszterelnök – a Brexit olyan történelmi momentumként kerül értelmezésre, ahol minden, a jelen pillanathoz képest a jövőben bekövetkező eseménynek alapvető fontosságú jelentősége van az ország és a politikai közösség sorsára nézve.

Ahhoz, hogy Nagy-Britannia sikeresen hagyja el az Uniót, és az azt rögzítő kilépési megállapodás az egész ország jól felfogott érdekeinek figyelembevétele mellett szülessen meg, egységre van szükség. „Egy Egyesült Királyság vagyunk – Anglia, Skócia, Észak-Írország és Wales. És egy Egyesült Királyságként leszünk sikeresek. És ahogy azt korábban mondtam, [...] mindig ennek a történelmi uniónak a megőrzésén fogok fáradozni” (May, 2017. március 1.). May narratívája szerint az EU-val való újfajta kapcsolat kialakításáért kell küzdeni, amely egész Nagy-Britanniát és minden nemzetét szolgálja.

A brit kormányfő a devolúciós kormányok vezetőivel való 2016. őszi, első találkozója előtt azt mondta: „A pusztta földrajznál jóval több fűz minket össze – és sokkal többek vagyunk, mint a részek összessége [...] Meg kell ragadnunk az előttünk fekvő lehetőségeket, s így sokkal többnek az elérésére leszünk képesek, mint amit külön valaha is meg tudnánk tenni” (May, 2016. október 23.). Theresa May történetében a Brexit lehetőséget biztosít a devolúciós intézmények és a brit kormány közötti új kapcsolatok kialakítására, s ily módon tovább erősödik Nagy-Britannia történelmi uniója: „A köztünk lévő nagyszerű unió a múltban fejlődésünk sarokköve volt – és vitathatatlanul fontos jövőbeli sikerreinkhez is” (May, 2016. október 24.).

May interpretációjában az Európai Unióból való kilépés után Nagy-Britannia visszaszerzi szuverenitását, önkormányzását, a saját döntésének és törvényeinek meghozatalának és megalkotásának a lehetőségét. A Brüsszeltől visszaszerzett hatalmi és döntési jogosítványoknak rendeltetésüknek megfelelően kell a Westminsterhez, illetve a devolúciós törvényhozásokhoz kerülniük. „Meg fogjuk erősíteni a négy nemzet alkotta Uniót [...] [Az] Európától visszavett hatalmi jogkörök tekintetében teljes körű egyeztetéseket fogunk folytatni arról, hogy melyeknek kell a Westminsterbe és melyeknek a devolúciós intézményekhez kerülniük” (May, 2017. március 29.).

Amellett, hogy a „történelmi küldetés” teljesítését követően az Egyesült Királyságba visszakerülnek a hatalmi kompetenciák, May jövőképe szerint ezzel párhuzamosan a devolúciós intézmények döntéshozatali hatalmi jogkörei jelentős mértékben növekedni fognak – ismét egy olyan megoldás keretein belül, amely az érdekét szolgálja Nagy-Britannia minden részének.

Theresa May víziójában eleve adott tényezőként jelenik meg az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése. Narratívájában nem pusztán a kilépés utáni ország kíváncsnak tartott viszonyai jelennek meg, de minden lépés, amely az egyedülálló lehetőséget biztosító helyzetben az új ország megteremtésére

irányul, a jövőkép elemeit képezik. Átfogó céljaiban értékként tételeződik a szuverenitás, az egységes cselekvés, a tisztességes társadalom, a múlt vívmányainak és a választói akaratnak a tisztelete.

2.3.3 Stratégiaalkotás

Theresa May narratívájában a vízió, a hosszú távú célok megvalósításához szükséges stratégia oly módon kerül kialakításra és megfogalmazásra, hogy annak minden eleme, a rendelkezésre álló eszközök összessége azt az egységes cselekvést, a brit politikai közösségnek azt az összetartozását mozgítsa elő és valósítsa meg, amelyre a történelmi döntés eredményeként előállt új helyzetben, a brit szuverenitás visszaszerzésének ígézetét nyújtó pillanatban szükség van.

May taktikájában fontos a brit tárgyalási álláspont kialakításában és az EU-val való tárgyalások lefolytatásában meghatározó pozíciót betöltő politikai vezetőnek és csapatának tulajdonított szerep: az „élcsapat” hozzáállása, szellemisége és politikai-diplomáciai képessége fogja meghatározni, hogy Nagy-Britannia érdekei megfelelően lesznek-e képviselve, és érvényt tudnak-e szerezni a brit emberek akaratának. „Konstruktívan, tiszteletteljesen és az őszinte együttműködés szellemében állunk hozzá a [kilépési] tárgyalásokhoz. Mind az Egyesült Királyság, mind az Európai Unió érdeke, hogy ennek a folyamatnak a révén tisztességes és szabályozott módon érjük el céljainkat [...] A következő hónapokban, a tárgyalóasztalnál ülve, minden embert képviselni fogok az egész Egyesült Királyságból” (May, 2017. március 29.).

A brit miniszterelnök „a lehető legszélesebb konszenzus elérésére” (May, 2017. július 10.) törekedve többször kijelentette, hogy noha egy közös brit pozíciót képvisel a tárgyalások során, annak kialakításához konzultációra és az álláspontok közelítésére van szükség a devolúciós kormányokkal: „a Brit Kormány prioritása, hogy teljes mértékben bevonja [a devolúciós intézményeket] az Egyesült Királyság EU-ból való kilépésének folyamatába” (May, 2016. október 23.). Ennek a processzusnak hivatott intézményes keretet nyújtani a 2016 novemberében felállított és a Brexit-miniszter, David Davis által elnökölt JMC EN (Joint Ministerial Committee EU Negotiations).

May története szerint a JMC EN lehetőséget biztosít a devolúciós kormányok miniszterei számára, hogy a lehető legnagyobb mértékben részt tudjanak venni a kilépési folyamattal kapcsolatos tervek, stratégiák elkészítésében. A narratíva alapján így valósítható meg az a jövőkép, amelyben a Brexit-megállapodás Nagy-Britannia minden részének, valamint az egész országnak az érdekeit szolgálja. „Az új fórum teret kíván adni [...] a Brexit által nyújtott lehetőségek megragadására és a brit emberek demokratikusan kifejezett döntésének megvalósítására” (May, 2016. október 24.).

Noha a vízióalkotásban is megjelenik, a brit miniszterelnök a célok eléréséhez szükséges eszközként is értelmezi a Brüsszeltől visszaszerzett hatalmi jogkörök központi, illetve a devolúciós intézmények közti meg- és elosztásának kérdéskörét. A mayi narratívában az új hatásköröket úgy kell elosztani, hogy az az ország minden részének a javát szolgálja. Másként fogalmazva, a cél-eszköz dichotómiában ez azt jelenti, hogy a nemzeti szuverenitás kérdéskörének e vonatkozását – mely a kormányfőnél a brit emberek népszavazáson hozott akaratának végrehajtását jelenti – a „globális” cél függvényében mint eszközt kell értelmezni, s a cselekvési stratégiát ennek megfelelően kell felépíteni.

Theresa May stratégiája az EU-val kötött végleges Brexit-megállapodásról szóló szavazásban, valamint az Unió elhagyásával kapcsolatos egyéb jogalkotási folyamatban fontos politikai és közjogi szerepet a központi intézményeknek, főként a westminsteri parlamentnek szán: „A kormány az Egyesült Királyság és az EU közti végleges megállapodást a Parlament mindkét háza elé beterjeszti, mielőtt az hatályba lépne” (May, 2017. március 29.). A vezető története szerint a tárgyalási álláspont kialakításába kell bevonni a devolúciós kormányokat, ám ezt követően már a processzusban kialakított konszenzusos, közös, egységes brit álláspont kerül képviseletre. Sőt, a 2017. júniusi választásokat követően a Demokratikus Unionista Párttal kötött koalíciós megállapodás válik azzá a dokumentummá, amely biztosítja May szerint a kilépési stratégia sikerességét: „Üdvözlöm ezt a megállapodást, amely lehetővé teszi számunkra, hogy együtt dolgozzunk az egész Egyesült Királyság érdekében képviseletében, és amely az Európai Unióból való kilépésünk megkezdéséhez szükséges bizonyosságot fogja nyújtani” (May, 2017. június 26.).

Összességében May olyan stratégiát alkot, amelyben fontos szerepet kapnak a létező intézményi keretek, illetve új fórumok létrehozása, továbbá a vízió jogi eszközök révén való megvalósítása. Ennyiben a kormányfő sokban épít a pozíciójához kapcsolódó intézményi hatalmi erőforrásokra (hard power), ugyanakkor cselekvési mozgásterét a legutóbbi választások eredménye kétségtelenül korlátozta – a toryk ugyanis elvesztették parlamenti többségüket. Narratívájában a devolúciós intézmények a tárgyalási álláspont kialakításában és az EU-tól visszaszerzett jogkörök tekintetében jutnak nagyobb szerephez, ám az egység és a közös cselekvés fontosságának, valamint a brit identitás retorika szintjén való megteremtése kísérletének okán a skót, walesi és északír intézmények May gondolkodásában mint a „történelmi küldetés” objektumai, passzív alanyai jelennek meg.

3. ÖSSZEHASONLÍTÁS ÉS A MEGGYŐZÉS KORLÁTAI

Az előző alfejezet kísérletet tett arra, hogy bemutassa a vizsgált politikai vezetők Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépésének kontextusában, azzal összefüggésben megfogalmazott narratíváját a devolúcióról. A helyzetdefiníálás, vízió- és stratégiaalkotás hármasszempontrendszerével elemzett szövegekből kiszűrt legfontosabb gondolati elemeket foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat. A politikai vezetők narratívájának összefoglalása

	Carwyn Jones	Nicola Sturgeon	Theresa May
Helyzetmeghatározás	Az EU-tagságról szóló népszavazás és a walesi választások cezúráját jelentenek. A bizonytalan helyzetben alkotmányos konfliktus is lehetséges. „Mi-ők” dichotómia kialakítása.	Az esetleges politikai helyzet Skócia akarata ellenére állt elő. A kilátástalanságért a westminsteri elitet terheli a felelősség. Új alapokra kell helyezni a devolúciós megállapodást.	A referendum történelmi döntés, ahonnan már nincs visszaút. Egységes és közös cselekvésre van szükség. A devolúciós kormányoknak részt kell venniük a brit tárgyalási álláspont kialakításában.
Vízióalkotás	Az EU elhagyása nyilvánvaló és – mint az emberek demokratikus úton kifejezett akarata – tiszteltetben tartandó. Új demokratikus gyakorlat és alkotmányos keretek létrehozása. A Brexit értelmezési horizontján túlmutató vízió megfogalmazása.	Elsődleges cél a skót nemzeti érdekek érvényesítése. Skóciának joga van megfontolni a függetlenségről szóló népszavazás lehetőségét. A vízió megvalósításának akadálya a központosító, felelőtlen brit kormány és elit.	Cél a brit szuverenitás visszaszerzése. A Brexit lehetőséget nyújt a devolúciós intézményekkel való történelmi unió megújítására. A devolúciós kormányok döntéshozatali kompetenciái erősödni fognak a Brüsszeltől visszaszerzett jogkörök révén.
Stratégiaalkotás	A tárgyalási folyamatban az ország mind a négy nemzetének részt kell vennie. Meglévő intézményi keretek kihasználása, valamint javaslat a brit Miniszterek Tanácsának a felállítására. „Mi-ők” kategóriapár segítségével történő identitásképzés a politikai tábor integrálására.	A négy parlamentnek a konzultáción túl a konkrét politikai döntéshozatalban is részt kell vennie. Minden lehetőséget mérlegelni kell, így változó hangsúllyal ugyan, de a függetlenségről szóló referendumot is. Elitellenes retorika, és a konstruktív, kreatív vezető szükségességének „mítosza”.	Minden eszköznek a közös cselekvés előmozdítását, a szuverenitás visszaszerzését kell segítenie. A devolúciós intézményeket be kell vonni a brit álláspont kialakításának processzusába. A Brexittel kapcsolatos jogalkotási folyamat során a westminsteri parlament mellett a devolúciós intézmények nem játszanak szerepet.

Az egyes narratívaelemzések és a táblázat összefoglaló megállapításainak ismétlése helyett összegzésként, vagy az összehasonlítás elvégzésekként, érdemes a *Bevezető*-ben rögzített elméleti keretek egyik elemére visszautalni. A tanulmány előfeltevése volt az, hogy a politikai helyzetet kontingens, esetleges közegekként definiálta. Ezt a koncepciót – a bemutatott narratívák ismeretében –

hasznosnak tűnhet néhány gondolatban kifejezni. Az előfeltevést nem pusztán a vizsgálódáshoz szükséges elméleti keretek kialakítása tette szükségessé, hanem az is, hogy maguk a vizsgált vezetők *ilyenként értelmezik* a politikai helyzetet, s az összehasonlítás szempontjából ez az egyik legfontosabb közös pont, amiről hasonlóan gondolkodnak. Noha May narratívája ezt kevésbé teszi nyilvánvalóvá, az ő helyzetértelmezésének is fontos eleme a referendum nyomán kialakult megosztottságon, és az érzelmeken való felülemelkedés hangsúlyozása. Másként megfogalmazva, a devolúcióról való gondolkodás kontextusának *jellegét* nem elsősorban a tudományos elméleti keret, hanem a vizsgált vezetők interpretációja magyarázza. A helyzet kontingens értelmezése nyújt választ arra a kérdésre, milyen célokat és hogyan kell elérni – a helyzetdefiniálásból levont következtetésekre épülő jövőkép és az annak megvalósítására kidolgozott cselekvési stratégia igazolja vissza a politikai valóság kezdetben szubjektív interpretáción nyugvó kontingens jellegét.

Lényegét tekintve arról van szó, hogy a vezérdemokrácia perspektívájából nézve miként valósul meg a politikai valóság szubjektív interpretáción nyugvó formálása, a vezetői mozgástér értelmezésen keresztüli alakítása. Az összehasonlítás elvégzésének haszna talán ebben ragadható meg leginkább, s érdekesnek tűnhet ekként fogalmazni: a vezetők *mindegyike* esetleges helyzetet interpretál, s ez lehetőséget nyújt számukra, hogy *eltérő* módon alakítsák ki jövőképüket és az annak megvalósítását szolgáló cselekvési tervüket. Vagyis a narratívaelemzést kiegészítő komparatív perspektíva vagy összehasonlító metodológia feltárta a politikai helyzet mérlegelés, értelmezés eredményeként létrejövő jellegét, s a helyzetdefiniálás ekként megvalósuló processzusából levont következtetések és válaszok diagnosztikus és prognosztikus, nem pedig szükségszerű természetét (Oakeshott, 2001: 176.).

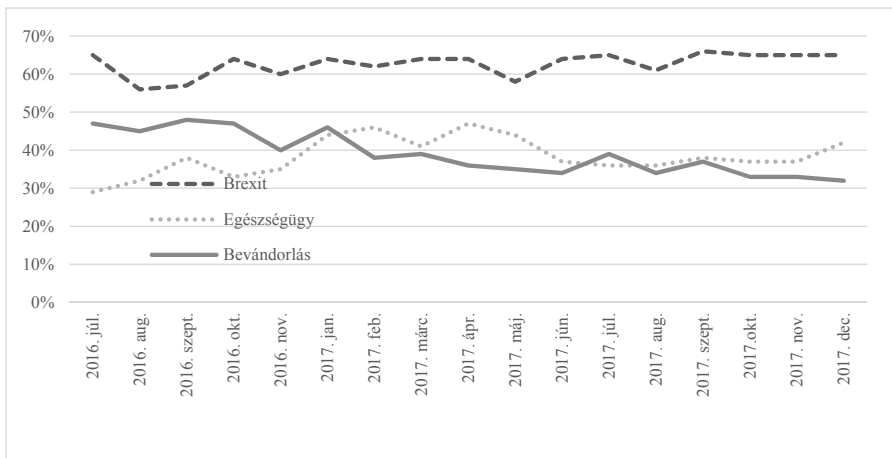
A helyzetmeghatározás, illetve a cselekvésre vonatkozó terv kialakítása (másként a „mi a probléma” és a „mi a teendő” kérdések megválaszolása) tehát a politikai vezető azon mérlegelésének a terméke, amely a dolgok jobb vagy rosszabb állapotának elérésére vagy elkerülésére való törekvést alakító meggyőződéseket foglalja magában (Oakeshott, 2001: 191.). Ezek a meggyőződések aztán a diskurzus során az érvelésben jelennek meg, s ennek kapcsán érdemes röviden arra utalni, hogy míg a vizsgált vezetők narratívája több ponton tér el egymástól, mint ahol egyezést mutat, addig az argumentáció alapjául (és kiindulópontjául) szolgáló apodiktikus, meg nem kérdőjelezett előfeltevések (Schlett, 2004: 25–26.) hasonlóak. Így tehát noha alapjában véve a vezérek a népszavazás *tényét*, vagyis a választók demokratikus úton kifejezett akaratát elfogadják, az érvelés menetébe belépő meggyőződések eltérő értelmezést alakítanak ki, és a valóságról alkotott narratívákat más-más irányokba terelik. Továbbá megemlíthető, hogy Sturgeon történetében az Egyesült Királyságtól való függetlenedés gondolata az önrendelkezés elvének mint maximának logikai státusával bír, és ehhez hasonlóan May is a „Brüsszeltől visszaszerzett”

szuverenitás elvére, gondolati fonalára építi fel érvelését, mégis a két vezető narratívája igen eltérő álláspontot jelez a szükségesnek vélt cselekvés és az annak segítségével elérendő jövőkép tekintetében. Mindez jól ábrázolja a politikai helyzet megkonstruálásának és a cselekvési terv kialakításának történetalkotás révén megvalósuló alternatív módozatait.

3.1 A közvélemény alakulása

A devolúcióról alkotott történetek választókra gyakorolt hatását nem könnyű meghatározni, operacionalizálni. Sőt, célszerűbbnek tűnhet hipotéziseket megfogalmazni azzal kapcsolatosan, hogy a vizsgált időszakban mely események, adott esetben a politikai vezetők milyen módon történő egymásra hatása alakította a közvéleményt – azonban (noha érdekes kutatási irányokat jelölnek) jelen tanulmány nem vállalkozik erre a széles és mély elemzésre. Röviden mégis érdemes a kvalitatív kutatást néhány kvantitatív adattal kiegészíteni abból a célból, hogy a vezetői narratívák választói preferenciákban (esetlegesen) megmutatkozó hatásait, illetve a politikai vezetés eredményességét (és korlátait) szemléltetni lehessen.

1. ábra. A három legfontosabbnak ítélt kérdés alakulása 2016 júliusa és 2017 decembere között Nagy-Britanniában (százalékos megoszlás az összes kérdezett körében)*

Ábra adatainak forrása: yougov.co.uk. Saját gyűjtés.

*: A százalékos megoszlás nem abszolút értéket jelez. Az eredeti kérdés így szólt: Az alábbiak közül Ön szerint melyek jelentik jelenleg a legnagyobb kihívást? Hármat jelöljön meg!

A közvélemény-kutatási adatok beemelését a vizsgálódásba indokoltta teszi, hogy a vizsgált időszakban Nagy-Britanniában a Brexit jelentette a legnagyobb kihívást, vagyis 2016 nyarától az Unióból való kilépés volt a legfontosabb kérdés a választópolgárok szerint (lásd 1. ábra). Így ha a devolúció expliciten nem is, de a Brexit kontextusában megalkotott vezetői narratívák egy-egy ügy kapcsán feltételezhetően a követők kiemelt figyelmét élvezhették. (A módszertani nehézséget fokozza, hogy a hivatkozott felmérésekben a Brexitre, nem pedig a devolúcióra vonatkozóan tettek fel kérdéseket.)

2. táblázat. A kilépési folyamat legfontosabb eseményeinek kronológiája 2016. június 23. és 2017. december 31. között

Dátum	Esemény
2016. június 23.	Az EU-tagságról szóló népszavazáson a kilépéspártiak kerülnek többségbe, David Cameron lemond
július 13.	Theresa May lesz a brit kormányfő
2017. március 13.	Nicola Sturgeon beszéde a második függetlenségi népszavazásról
március 29.	May életbe lépteti az 50. cikkelyt
június 8.	A Konzervatív Párt elveszíti parlamenti többségét az előre hozott választáson, az SNP 21 képviselői helyet veszít
június 26. június 27.	Megkezdődnek az EU-val folytatott hivatalos kilépési tárgyalások Sturgeon visszavonja a népszavazásról szóló jogalkotási kezdeményezést
december 15.	Lezárul a kilépési tárgyalások első köre

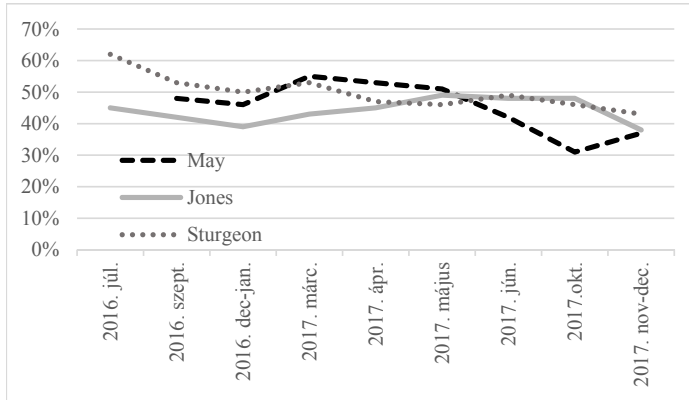
A 2. táblázatban bemutatott fontosabb események idején mért vezetői szimpátiaindexek (vagy népszerűségi mutatók [lásd 2. ábra]) összehasonlításából az látszik, hogy (1) a Brexit-népszavazást követően mindhárom vezető magas társadalmi támogatottsággal rendelkezett, amely (2) decemberig csökkenő tendenciát mutatott – ez különösen jelentős Sturgeon esetében.

(3) 2017 márciusában a vizsgált vezetők megítélése javult, azonban egyedül Jones tudta hosszabb távon fenntartani a magasabb szimpátiaindexet. Sturgeon nem tudta sikeresen tematizálni a skót függetlenségi népszavazást, az előre hozott választások bejelentése pedig a brit kormányfő népszerűségét tavasszal egy folyamatosan romló pályára állította.

(4) May támogatottsága a parlamenti választások idején több mint 15 százalékpontot zuhant: a június 8-án megtartott általános választáson a Konzervatív Párt elveszítette parlamenti többségét, s a hó végén megkezdődő kilépési tárgyalások előtt a megkérdezettek több mint fele vélte úgy, hogy a brit kormány nem megfelelően kezeli a kilépést (YouGov, 2017. június 23.). Noha Sturgeon megítélése nem romlott jelentősen, a 2015-ös választáshoz képest a Skót Nemzeti Párt 21 mandátumot veszített júniusban, így egyebek mellett ez is a skót függetlenségi népszavazásról szóló kezdeményezésével kapcsolatos

álláspontjának újragondolására kényszerítette: június végén a skót vezető visz-szavonta az erről szóló jogalkotási kezdeményezést.

2. ábra. May, Jones és Sturgeon szimpátiaindex 2016. június 23. és 2017. december 31. között*

Ábra adatainak forrása: yougov.co.uk; whatscotlandthinks.org. Saját gyűjtés.

*: Jones és Sturgeon esetében a walesi, illetve a skót, May esetében a teljes brit lakosságra nézve.

(5) 2017 júniusától októberig a devolúciós kormányok vezetőinek társadal-mi megítélése viszonylag stabil volt, míg a brit miniszterelnök szimpátiainde-xe folyamatosan romlott, és októberben elérte a vizsgált időszakban mért leg-alacsonyabb értéket (31%).

(6) A kilépésről szóló tárgyalások első szakaszának lezárulta egyedül May megítélésén javított, Sturgeon és Jones támogatottsági mutatója a korábbi idő-szakhoz képest jelentősen romlott (utóbbi indexe november–decemberben 38 százalékpont volt, ami esetében a legkisebb értéknek számított).

Azt, hogy pontosan mi áll a politikai vezetők társadalmi megítélése mögött, nehéz pontosan feltérképezni. Természetesen az itt ismertetett mutatókat sem csak és kizárólag a Brexittel kapcsolatos politikai folyamatok magyarázzák, ugyan-akkor az 1. ábra éppen Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépését mint az (egyik) legfontosabb kérdést mutatta be. Látható volt az is, hogy egyes politikai események és/vagy döntések miként formálják a vezetők támogatottságát, ami – például Sturgeon és a függetlenségi népszavazás esetében – a vezetői narratívák újraalkotására, módosítására készíthetik az inkumbens pozícióban lévő politikust. Azonban az, hogy a történetelmeselési folyamat átdolgozását miként oldja meg a vezető, a személyes képességein és kreativitásán (is) múlik. Érdeemes továbbá hozzátenni azt is – ismételten hipotetikusan –, hogy a szimpátiamuta-tók változása nem feltétlenül jelenti a közvélemény *ex post* jellegének megválto-zását: a választóknak nincs lehetőségük döntésük gyors megváltoztatására, ha rossz tapasztalatra tesznek szert, így a vezetők manipulatív tevékenysége a nép-akarat előállítására nagy mozgásteret élvez (Körösenyi, 2016: 2011.).

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat a politikai vezetés és narratívaalkotás problémáját vizsgálta a vezérdemokrácia perspektívájából. Arra kereste a választ, hogy a demokráciaelméletek „elitista”, „kínálati” modelljének fogalmi apparátusával és előfeltevéseivel miként elemezhető három politikai vezető devolúcióról való politikai gondolkodása és történetalkotása.

Noha a kutatással kapcsolatosan számos probléma vethető fel – egyrészt a nyelvi jelek és szimbólumok elemzésének elmaradása vagy a közvéleménykutatási adatok hézagos bemutatása okán –, a dolgozat elsősorban leíró módon tett kísérletet három, azonos beszédszituációban lévő politikai vezető történetének elemzésére. Ugyan egy elméletre nézvést nem legitim eljárás egy eset fényében általános megállapításokat tenni, a jelen tanulmány által vizsgált specifikus eset kapcsán elmondható, hogy a vezérdemokrácia koncepciójának a politikai cselekvésre és helyzetre vonatkozó elméleti megközelítései jó kiindulópontként szolgálnak a politikai vezetés és narratívaalkotás problémáját illetően.

Végezetül, a dolgozat nem rejtett szándéka volt egy aktuális politikai kérdés egyik „szeletének” nem nemzetközi és alkotmányjogi, hanem politikatudományi, azon belül is politikai vezetéselméleti elemzése. Így a tanulmány célja végső soron kettős volt: egyrészt hozzájárulni a politikatudományi tudományos diskurzushoz, másrészt gyakorlati alkalmazást nyújtani a Brexit-probléma értelmezéséhez.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozom a dolgozat opponenseinek és Metz Rudolfnak értékes meglátásaikért, de mindenekelőtt Arató Krisztinának, aki végig támogatott és segített a kutatás során.
- ² A weberi karizmatikus legitimitás, a karizmatikus vezető megjelenése és a különleges politikusi és vezetői képességek mindennapivá válása a vezérdemokrácia egyik legfontosabb eleme, így mindenképp meg kell említeni. Kritika tárgyát képezheti ugyan, ám jelen kutatás középpontjában nem e vezetői jellemzők, a politikai vezetés nem e vonása(i) kerülnek elemzésre.

IRODALOM

- Foley, Michael (1993): *The Rise of British Presidency*. Manchester, Manchester University Press.
- Franczel Richárd (2013): *Az Egyesült Királyság miniszterelnöki intézménye*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 4.
- Gardner, Howard (2011): *Leading Minds: An Anatomy of Leadership*. New York, NY, BasicBooks.
- Gardner, John W. (1990): *On Leadership*. New York, The Free Press.

- Grint, Keith (2001): *The Arts of Leadership*. Oxford, Oxford University Press.
- Hajnal György – Gajdusчек György (2010): *Közpolitika. A gyakorlat elmélete és az elmélet gyakorlata*. Budapest, HVG-ORAC.
- Illés Gábor (2016): Válságkonstrukciók. Orbán Viktor és Bajnai Gordon válságértelmezésének összehasonlítása. *Replika*, 98. sz. 47–65.
- Koselleck, Reinhart (2016): *Kritika és válság*. Budapest, Atlantisz.
- Körösényi András (2003): Politikai képviselés a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle*, XII. évf., 5–22. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2005.00155.x>
- Körösényi András (2016): Joseph Schumpeter: egy realista demokráciaelmélete. In: Szűcs Zoltán Gábor – Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, MTA TK PTI – L'Harmattan.
- Körösényi András – Hajdú András – Ondré Péter (2015): Politikai vezetők: kormányfői karrier és teljesítmény. In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris – MTA TK PTI.
- Körösényi András – Illés Gábor – Metz Rudolf (2017): A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben: fogalmi-elméleti keret és kutatási kérdések. In: Körösényi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- McNabb, David E. (2010): *Research Methods for Political Science*. Armonk, NY, Sharpe.
- Metz Rudolf (2017): Határok nélkül? Orbán Viktor és a migrációs válság. In: Körösényi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.
- Peters, B. Guy – Helms, Ludger (2012): Executive Leadership in Comparative Perspective: Politicians, Bureaucrats and Public Governance. In: Helms, Ludger (ed.): *Comparative Political Leadership*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Rose, Richard (2006): Politika Angliában. In: Almond, Gabriel – Powell, Bingham Jr. – Strom, Kaare – Dalton, Russel (szerk.): *Összehasonlító politológia*. Budapest, Osiris.
- Schabert, Tilo (2013): Egy klasszikus fejedlem: François Mitterand és kormányzásának művésze. Összehasonlító elemzés. In: uő: *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest, Századvég.
- Schlett István (2004): *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. Budapest, Rejtjel.
- Schumpeter, Joseph (1987): *Capitalism, Socialism, Democracy*. London, Unwin.
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom I*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

SZÖVEGEK JEGYZÉKE

- Jones, Carwyn (2016. június 24.): Written Statement – EU Referendum. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2016-new/eureferendum/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2016. június 28.): Debate: The Outcome of the EU Referendum. *Welsh Government*.
- Jones, Carwyn (2016. július 12.): Oral Statement: Priorities for Government. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2016-new/governmentpriorities/?lang=en>

- Jones, Carwyn (2016. szeptember 13.): Oral Statement: EU Transition. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2016-new/eutransition/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2016. november 1.): Oral Statement: EU Transition. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2016-new/eutransition1/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2017. január 24.): Oral Statement: 'Securing Wales' Future': Transition from the European Union to a New Relationship with Europe. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2017/euwhitepaper/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2017. március 29.): Oral Statement: Article 50 Response. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2017/article50response/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2017. június 15.): Written Statement – Brexit and Devolution. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2017/brexitdevolution/?lang=en>
- Jones, Carwyn (2017. augusztus 18.): Written Statement – UK Government Documents – Brexit. *Welsh Government*. <http://gov.wales/about/cabinet/cabinetstatements/2017/ukgovdocsbrexit/?lang=en>
- May, Theresa (2016. október 23.): Prime Minister to set out her vision at Joint Ministerial Committee. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-to-set-out-her-vision-at-joint-ministerial-committee>
- May, Theresa (2016. október 24.): Joint Ministerial Committee 24 October 2016: statement. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/joint-ministerial-committee-24-october-2016-statement>
- May, Theresa (2016. október 24.): PM: Devolved administrations vital to our success in the future. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/pm-devolved-administrations-vital-to-our-success-in-the-future>
- May, Theresa (2016. november 6.): PM leads trade mission to India to 'reboot an age-old relationship in this age of opportunity'. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/pm-leads-trade-mission-to-india-to-reboot-an-age-old-relationship-in-this-age-of-opportunity>
- May, Theresa (2017. január 26.): Prime Minister's speech to the Republican Party conference 2017. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-to-the-republican-party-conference-2017>
- May, Theresa (2017. március 1.): St David's Day reception 2017: Prime Minister's speech. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/speeches/st-davids-day-reception-2017-prime-ministers-speech>
- May, Theresa (2017. március 29.): Prime Minister's Commons statement on triggering Article 50. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-commons-statement-on-triggering-article-50>
- May, Theresa (2017. június 26.): PM statement on Confidence and Supply Agreement with the DUP. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/pm-statement-on-confidence-and-supply-agreement-with-the-dup>
- May, Theresa (2017. július 10.): PM press conference with Australian PM Malcolm Turnbull: 10 July 2017. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-press-conference-with-australian-pm-malcolm-turnbull-10-july-2017>
- May, Theresa (2017. szeptember 11.): PM statement: 20th anniversary of vote for creation of a Scot-

- tish Parliament. *UK Government*. <https://www.gov.uk/government/news/pm-statement-20th-anniversary-of-vote-for-creation-of-a-scottish-parliament>
- Sturgeon, Nicola (2016. június 24.): First Minister: EU Referendum Result. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/first-minister-eu-referendum-result/>
- Sturgeon, Nicola (2016. július 25.): Scotland in the European Union. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/scotland-european-union/>
- Sturgeon, Nicola (2016. augusztus 23.): European Union referendum: First Minister's press conference. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/first-ministers-press-conference/>
- Sturgeon, Nicola (2016. szeptember 6.): First Minister statement: programme for government. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/first-minister-statement-programme-government/>
- Sturgeon, Nicola (2016. szeptember 27.): Institute of Directors annual convention 2016: First Minister's speech. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/institute-of-directors-annual-convention-2016-first-ministers-speech/>
- Sturgeon, Nicola (2016. november 08.): First Minister's press conference: November 2016. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/first-ministers-press-conference-november-2016/>
- Sturgeon, Nicola (2017. február 7.): National Farmers Union in Scotland AGM 2017: First Minister's address. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/nfus-agm-2017-fm-address/>
- Sturgeon, Nicola (2017. március 13.): Second independence referendum: First Minister speech. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/first-ministers-speech-bute-house-march-2017/>
- Sturgeon, Nicola (2017. június 27.): EU negotiations and Scotland's future: First Minister's speech. *Scottish Government*. <https://beta.gov.scot/publications/eu-negotiations-and-scotlands-future-first-ministers-speech/>

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK JEGYZÉKE

- BMG Research (2016. augusztus 15.): *Opinion Poll for the Herald*. N=1668. Adatfelvétel ideje: 2016. augusztus 11–15. <http://www.bmgresearch.co.uk/wp-content/uploads/2016/08/9861-CONFIDENTIAL-BMG-POLL-HERALD-AUG-220816.pdf>
- Opinium (2017. április 11.): *Political Polling 11th April 2017*. N=2002. Adatfelvétel ideje: 2017. április 11–13. <http://opinium.co.uk/political-polling-11th-april-2017/>
- Opinium (2017. október 19.): *Political Polling 19th October*. N=1005. Adatfelvétel ideje: 2017. október 19–20. <http://opinium.co.uk/political-polling-19th-october/>
- Opinium (2017. december 12.): *Political Polling 12th December*. N=2005. Adatfelvétel ideje: 2017. december 12–14. <http://opinium.co.uk/political-polling-14th-november-2017-2/>
- YouGov-ITV Wales (2016. július 5.): *Welsh Barometer*. N=1010. Adatfelvétel ideje: 2016. június 30. – július. 4. https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/an2kjtji56/WelshBarometer_July2016.pdf
- YouGov (2016. július 26.): *Theresa May in Scotland*. N=1006. Adatfelvétel ideje: 2016. július 20–25.

https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/ygtmhe5zex/ScottishTrackers_25-Jul-2016_W.pdf7

YouGov-The Times (2016. szeptember 2.): *Scotland VI & Trackers*. N=1039. Adatfelvétel ideje: 2016. augusztus 29–31. https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/eva2t-vwhn2/TimesScotland_160831_Results_website.pdf

YouGov-The Times (2017. június 23.): *Results Trackers*. N=1670. Adatfelvétel ideje: 2017. június 21–22. https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/hrngg4b5a8/Times-Results_170622_Trackers_W.pdf

YouGov-The Times (2017. október 9.): *Scotland VI & Trackers*. N=1135. Adatfelvétel ideje: 2017. október 2–5. https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/my4tckrell/Ti-mesResults_ScotlandVI_171005_W.pdf

<http://whatscotlandthinks.org/questions/do-you-think-nicola-sturgeon-is-doing-well-or-badly-as-first-minister#table>

KITEKINTŐ

Papházi Viktor

„Kádári” minták a magyar fiatalok körében

A szocializmus öröksége a magyar fiatalok
politikai magatartásában és attitűdjeiben

„KÁDÁRI” MINTÁK A MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN

A szocializmus öröksége a magyar fiatalok
politikai magatartásában és attitűdjeiben

Papházi Viktor

(ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÁS

A Kádár-korszak örökségének magyar politikai kultúrában azonosítható jelenléte ismert témája a hazai politikatudományi irodalomnak. Kérdésként felvethető viszont, hogy a rendszerváltás időszakában vagy azt követően született generáció politikai kultúrájában is jelen vannak-e a szocializmus örökségét képező magatartásformák és attitűdök. Vajon a napjainkban felnőtté váló fiatalok mennyiben „örökölhették meg” szüleik politikai kultúráját? Amennyiben jelen vannak bizonyos, Kádár-kori politikai kultúrára emlékeztető viselkedési minták a körükben, igazolható-e azok kádári eredete?

A tanulmány célja, hogy megkísérelje igazolni: a magyar fiatalok egyes politikai magatartásmintái – legalább részben – valóban kádári eredetűek lehetnek. Ennek érdekében az ifjúság körében jelen levő, kádárinak tekintett viselkedésminták és a Kádár-kor megítélése kerül regressziós modellek keretében összevetésre. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a kádárinak tekintett minták jelenléte valóban magyarázza a korszak fiatalok általi előnyben részesítését a mostani rendszerrel szemben. Mindez erősíti a feltételezést, hogy e minták/attitűdök jelenthetnek „kádári örökséget” a magyar ifjúság esetében.

Kulcsszavak: politikai kultúra ■ kádári örökség ■ Kádár-korszak megítélése ■ magyar ifjúság ■ politikai szocializáció

1. BEVEZETÉS¹

A szocializmus² örökségének kérdése, ezen örökség magyar politikai kultúrában azonosítható jelenléte ismert témája a hazai politikatudományi irodalomnak. Az erre irányuló kutatások szerint az „előző rendszer” éveinek hatása a magyar politikai kultúrára napjainkig kimutatható és meghatározó. Kérdés azonban, hogy a rendszerváltás időszakában, illetve azt követően született generáció politikai kultúrájában is jelen vannak-e „kádári” minták, a szocializmus örökségét képező magatartásformák és attitűdök. Vajon e nyolcvanas–kilencvenes években született fiatalok megörökölhették-e szüleik politikai kultúráját? Amennyiben jelen vannak bizonyos, a Kádár-kori politikai kultúrára emlékeztető viselkedésminták a körükben, mennyiben igazolható azok „kádári” eredete?

A magyar politikatudományi irodalom egy része arra az álláspontra helyezkedik a kérdésben, hogy a magyar fiatalság megörökölhette-e „kádári” politikai kultúrát, ugyanakkor e kérdés továbbra sem teljes körűen tisztázott. A dolgozat célja, hogy megkísérelje igazolni: a magyar fiatalok egyes politikai magatartásmintái – legalább részben – „kádári” eredetűek, a Kádár-korszakhoz köthetőek. Felvethető ugyanis, hogy a rendszerváltás környékén, illetve azt követően született generáció tagjainak körében az előző rendszer politikai kultúrájára emlékeztető viselkedési minták (pl. politikai passzivitás) valóban a Kádár-kor „származékai”-e, vagy valójában más eredetű jelenségekről, pl. nemzetközi trendekről beszélhetünk-e. Azonban a dolgozat kiindulópontja, hogy e generáció tagjai körében is valószínűsíthetően megfigyelhető az előző rendszer örökségének hatása, ami különböző politikai magatartásminták és a Kádár-korszakkal kapcsolatos beállítódások vizsgálatával kimutatható. Ennek érdekében a tanulmányban a magyar ifjúság körében jelen levő, a magyar politikatudományi irodalom által általánosságban a szocialista rendszer örökségének tekintett viselkedésminták és a megkérdezett fiatalok körében a Kádár-korszak megítélése kerül logisztikus regressziós modellek keretében összevetésre. Amennyiben az elemzés szignifikáns összefüggést mutat ki az előző rendszer pozitív megítélése és a Kádár-kor örökségének tekintett politikai viselkedési mintázatok között, az jelzi, hogy a Kádár-korszak és e politikai kultúra vonásai között létező kapcsolat, összefüggés áll fenn, valamint erősödik e minták „kádári” mivoltának feltételezése a fiatalok esetében is. Ilyen jellegű összefüggés feltárására a szerző tudomása szerint még nem történt próbálkozás.

Az elemzés során két nagymintás ifjúságkutatás adatbázisa kerül felhasználásra, melyek tartalmazzák a Kádár-korszak és a jelenlegi politikai rendszer összevetését lehetővé tevő kérdésblokkot: az Ifjúság2008 és a Magyar Ifjúság 2012 megnevezésű kutatások (a továbbiakban Ifj.2008, MI 2012). A 2016-ban végzett, a dolgozat írásakor legfrissebb nagymintás ifjúságkutatás kérdőíve nem tartalmazott a Kádár-korszak megítélésével kapcsolatos kérdést, ahogy a 2008-as adatfelvételt megelőző kutatásoké sem (Szabó A. – Oross, 2013: 107). A felhasznált ifjúságkutatások a teljes magyar ifjúságra nézve reprezentatívak. E kettőn kívül az Aktív Fiatalok Magyarországon 2013 kutatás az egyetlen ifjúságkutatás, melynek során feltettek a Kádár-kor megítélésére vonatkozó kérdést (Kovács, 2014: 52.), ugyanakkor ezen adatfelvételt nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások körében végezték, így szűkebb körű reprezentativitása következtében a nagymintás kutatásokkal nem teljes körűen összevethető, melynek okán jelen dolgozatban nem kerül feldolgozásra. Ugyanakkor a frissebb adatok hiányát kompenzálja, hogy a kutatás célcsoportját jelentő fiatalok azon időszakban szocializálódtak, melyről a két nagymintás ifjúságkutatás jóvoltából már rendelkezésre állnak adatok.

A fentiek fényében a tanulmány arra a kérdésre kíván választ adni, hogy igazolható-e, hogy napjaink magyar ifjúságának politikai viselkedésmintái-

ban kimutatható a Kádár-korszak politikai kultúrájának hatása. A dolgozat tézise mindezeknek megfelelően, hogy a magyar fiatalság politikai magatartását és politikával kapcsolatos attitűdjeit – legalábbis részlegesen – meghatározza a Kádár-kor politikai kultúrájának öröksége:

- napjaink fiatal korosztályának egyes politikai viselkedésmintái így magyarázhatóak a szocializmus időszakában kialakult minták fennmaradásával;
- ami igazolható a fiatalok körében meglevő, „kádári” jellegű minták és a Kádár-korszak általuk történő (pozitív) megítélésének szignifikáns összefüggésével.

A továbbiakban a dolgozat számára elméleti keretként szolgáló, a témakörrel kapcsolatos eddigi kutatási eredmények kerülnek tárgyalásra, majd ezt követően kerül sor az elemzés módszertanának és eredményeinek bemutatására, végül a következtetések levonására.

2. ELMÉLETI KERET

2.1. A Kádár-kor hatásai a magyar politikai kultúrára

A Kádár-korszak mint szocialista politikai-gazdasági berendezkedés több mint 30 évig állt fenn Magyarországon. Ezen időszakban – más kelet-(közép-)európai országokhoz hasonlóan – mind a politikai, mind a gazdasági alrendszer a szocialista rendszerek karakterjegyeit viselte magán a köztulajdon magántulajdonnal szembeni dominanciájával, a társadalmi és gazdasági életet meghatározó központosított bürokratikus koordinációval, illetve a politikai hatalmat monopolizáló kommunista párt egyeduralmával (Kornai, 2007: 305–306.).³ Mindez a Kádár-kor évtizedei alatt jelentős, hosszú távú hatást gyakorolt a magyar társadalom viszonyaira és politikai kultúrájának jellemzőire. Ezen örökségnek több, a magyar politikatudomány által általánosan elfogadott eleme sorolható fel, melyek a magyar társadalom politikai kultúráját napjainkig jellemzik, meghatározzák. Alább e hatások kerülnek tömören ismertetésre.

A magyar politikai kultúrában az államhoz és intézményeihez való viszony részben a Kádár-kor örökségének egy maradandó eleme. Az előző rendszer említett jellemzőiből következően Magyarországon ellentmondásos, ambivalens viszony alakult ki az állammal szemben: egyfelől magasak az elvárások az állami gazdasági szerepvállalást illetően, másfelől viszont az állam intézményeit nagyfokú bizalmatlanság is övezi. A jóléti szerepvállalás iránti igény mellett ugyanis a társadalom tagjai – legalábbis deklaráltan – bizalmatlansággal viseltetnek az azokat megvalósítani képes intézményekkel szemben: azok direkt (párt)politikához való közelsége szinte egyenesen arányos a velük szembeni állampolgári bizalmatlanság mértékével, ugyanakkor az állami-politikai intézményekkel szembeni általános elutasítottság is magas. A legmagasabb

szintű bizalomnak a „függetlennek”, pártpolitikában kevésbé érintettnek tekintett köztársasági elnöki intézmény és az Alkotmánybíróság, míg a legnagyobb mértékű elutasítottságnak többek között az Országgyűlés, a kormány és a pártok „örvendenek” a magyar társadalomban (Körösényi et al., 2007: 60, 62–63, 68–69.; Kurtán, 2005: 155.).

A politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanság összefügg a magyar társadalom általános, politikával szembeni elutasító attitűdjeivel is. A magyar politikai kultúrában régről eredeztethető elem a politikával szembeni negatív beállítódás, melyet azonban a Kádár-kor tovább erősített a konfliktuskerülésre, illetve a magyar társadalom, különösen a magánélet szférájának depolitizálására való törekvése folytán (Körösényi et al., 2007: 61.; Romsics, 2007: 897.). Felülmúlja ugyanakkor a politikával szembeni elutasító attitűdöket a vele szembeni érdektelenség, mely részben ugyancsak a szocialista rendszer politikai kultúrára gyakorolt hatásaként értékelhető az imént említett okokból (Körösényi et al., 2007: 72.). Ráadásul mindezekhez hozzátehető, hogy a szocialista időszakban maga a közérdek fogalma is elvesztette tiszteletét, vonzerejét a társadalom tagjai számára (Hankiss, 1986: 166.).

A Kádár-korszak magyar politikai kultúrára gyakorolt további fontos hatásai a társadalom atomizálódása és az azzal összefüggésben álló politikai passzivitás. A szocializmus az önállóan szerveződő civil társadalom felszámolására törekedett, melynek eredménye a társadalmi szintű atomizáció, a közösségek hálózatának szétesése (Hankiss, 1983: 205, 210.), valamint – az egyéni érdekkijárási mechanizmusai működésének széles körű lehetővé tétele következtében – az individualizáció, a közösségi szintű érdekérvényesítés erőtlensége. A társadalom politikai életben való aktív részvételét akadályozó eme tényezők, illetve a fentebb tárgyalt politikai érdektelenség, az állammal szembeni elvárások és a társadalom politikai hatalom általi depolitizálása – más tényezők mellett – együttesen vezettek a közéleti részvétel alacsony szintjének jelenségéhez (Kurtán, 2005: 154.; Kern – Szabó A., 2011: 49–50.; Valuch, 2013: 148–149.). Az individualizáltság rendszerváltást követő fennmaradása összefügg a politikai intézményekkel, pl. a szakszervezetekkel szembeni bizalmatlansággal is, mely szintén jelentősen korlátozza a magyar társadalom tagjai számára az érdekérvényesítés szervezett csatornáiban való részvételt (Valuch, 2013: 152.).

A szocializmus egyértelmű örökségét képezi társadalmunkban a kettős értékrend is, mely a kádári időszakra jellemző kettős társadalmi szerveződéssel (Hankiss, 1986: 222.) együtt jött létre, elsődlegesen a kádári hatalom és a magyar társadalom közötti „hallgatolagos megállapodás” (Kis et al., 1987) eredményeként. E megállapodás értelmében a kádári politikai vezetés nem kívánta meg a „rendszer” aktív, folytonos támogatását a társadalom tagjaitól és a magánéletet politikai-ideológiai befolyásolástól alapvetően mentes, jórészt autonóm szféraként hagyta meg (Körösényi et al., 2007: 62.; Romsics, 2007: 897.),

megkövetelve cserébe a fennálló gazdasági-politikai berendezkedés elfogadását és a politikai véleménynyilvánításról, illetve érdekérvényesítésről való lemondást (Romsics, 2007: 898.). Ezzel együtt a gazdaság területén végrehajtott egyes reformintézkedések foganatosítása során nem került sor a hivatalos pártideológia újraértelmezésére, felülvizsgálatára. Mindezek eredményeként a magyar társadalom értékrendje megkettőződött: a hivatalos ideológiai tételek látens elfogadása, ugyanakkor azoknak az életvilág szintjén történő akár teljes tagadása egymással párhuzamosan jelentkezett; a magánélet szférájában a rendszer által elvárttól eltérő értékrend alakult ki. E kettős értékrend, kettős morál létrejöttének egyik súlyos, a rendszerváltást követően is jelen levő és mérhető következménye bizonyos, főként az államhatalommal szemben megnyilvánuló és gazdasági vonatkozású normaszegő viselkedésmódok (pl. adóelkerülés) nyílt elfogadottsága (Körösényi et al., 2007: 62.; Kurtán, 2005: 154.).

A kettős morál jelenségének másik fontos hatása a politikai cinizmus, a politikai vezetőkkel szembeni bizalomhiány megjelenése. Mindez összefüggésben áll a Kádár-korszak magyar politikai kultúrára gyakorolt további jelentős hatásával, az alacsony szubjektív politikai kompetenciával, mely az állam intézményeivel szembeni bizalmatlanság problematikájához is kapcsolható. Ennek értelmében a magyar társadalom többsége szkeptikus a saját, illetve az „átlagember” politikai érdekérvényesítési lehetőségeit illetően (Körösényi et al., 2007: 62-63.; Kurtán, 2005: 154.). E beállítódásra ráerősít a magyar civil szféra említett gyengesége is, mely nem képes a társadalom érdekeinek államhatalommal szembeni hathatós képviselésére és védelmére (Kern – Szabó A., 2011: 51.).

2.2. A magyar politikai szocializáció jellemzői

A Kádár-korszak magyar politikai kultúrára gyakorolt hatásainak felvázolását követően kérdésként vetődik fel, hogy vajon milyen módon, mely mechanizmusok segítségével marad(hat)nak fenn egy gazdasági-politikai rendszerváltást követően is tartósan a „letűnt” rendszerre jellemző politikai viselkedésmintázatok, attitűdök és egyéb tudati elemek. Bár egy társadalom – a politikai berendezkedés jellegével ellentétben – nem alakítható át rövid időn belül (Szabó I., 2013: 23.), mégis felmerülhet, hogy 29 évvel a rendszerváltás után miért lehetséges, hogy a politikai kultúra fentebb tárgyalt jegyei még erőteljesen meghatározzák a magyar társadalom politikához fűződő viszonyulását és magatartását. E kérdéskör értelmezésében a szerző nagyban támaszkodik Szabó Ildikó munkásságára.

A Kádár-kor politikai kultúrájának rendszerváltást követő időkre történő „átörökítésének” megvalósításáért a politikatudományi irodalom részben a magyar politikai szocializációt, annak kialakult modelljét okolja. A politikai

szocializáció – megkülönböztetve az állampolgári szocializációtól (Szabó Ildikó értelmezésében) – általánosságban véve olyan, az adott közösség politikai kultúrájához kötődő folyamat, melynek során az egyén politikai vonatkozású attitűdjei, magatartásmintái és identitása – a politikai szimbólumokhoz, értékekhez stb. való viszonyulása – kialakulnak, valamint formálódnak, miközben maga is visszahat a szocializációt megvalósító politikai kultúrára. A politikai szocializációs folyamat ennek megfelelően egyszerre „adja tovább” az adott társadalom politikai kultúráját, valamint alakítja is azt (Szabó I., 2013: 24–25.; Almond et al., 2006: 82.). A politikai szocializáció modellje az azt megvalósító formális (pl. iskola) és informális (pl. család) szocializációs ágensekből tevődik össze, és meghatározza, hogy a politikai hatalom hogyan hat az egyes ágenseken keresztül a társadalom tagjaira, illetve hogyan képes kezelni a különböző társadalmi-politikai konfliktusokat (Szabó I., 2013: 26.).

Magyarországon, a 20. század második felének történelmétől kezdődően Szabó Ildikó a politikai szocializáció négy fő modelljét különbözteti meg. A konfliktustagadó modell a szerző értelmezésében a Rákosi-korszakra jellemző, mivel e berendezkedés tagadta a politikában jelen levő pluralizmust, a különböző társadalmi-politikai konfliktusok létezését nem ismerte el, és a hivatalos pártideológiával szemben minden más világnézetet és véleményt kártekonynak, ezáltal üldözendőnek nyilvánított. A konfliktuskerülő modell a Kádár-korra jellemző, mely abban jelentett változást, hogy a politikai konfliktusok létét már önmagában nem tagadta, ugyanakkor azok „semlegesítésére”, megkerülésére törekedett az intézményes becsatornázásuk helyett (Szabó I., 2013: 27.). Az államszocialista korszak modelljeire jellemző volt még mindezen túl, hogy a politikai berendezkedéshez feltétlenül lojális állampolgárokat, „alattvalókat” kívántak nevelni. Ennek eszköze a közvetlen politikai szocializáció, illetve letéteményese, az ideológiai nevelést megvalósító iskola volt, amely az egyes egyének számára politikai identitás létrehozatalát célozta demokratikus állampolgári identitás helyett (uo.; Szabó I. – Falus, 2000: 384–385.) A magyar politikai kultúra említett „kádári” elemei részben e szocializációs modell működéséből eredeztethetők a korábban kifejtettekkel összhangban: a hatalom részéről történő konfliktuskerülésre törekvés a közélettel szembeni negatív beállítódást, a politikai passzivitást, valamint az intézményekkel szembeni bizalmatlanságot erősítette.

A rendszerváltást követően egy fragmentált, félperifériás modell⁴ jött létre Magyarországon demokratikus politikai szocializációs modell helyett. Az egyes ágensek között nem alakult ki összehangolódás, nem jöttek létre közöttük erős kapcsolatok – ezzel szemben egymáshoz való viszonyukat az esetlegesség, a disszonancia jellemzi, mely a modell töredezettségét vonja magával (Szabó I., 2013: 28.; Szabó A. – Oross, 2013: 98–100.). A formális és nem formális tényezők ily módon nem alkotnak egységes rendszert, a demokratikus állampolgári nevelés mikéntjét illetően pedig nem alakult ki konszenzus állami-politikai

szinten. Mindennek következményeként a demokratikus részvétel értékei helyett a politikai pártok és az általuk véghezvitt tematizáció értékelődött fel a magyar társadalomban (Szabó I., 2013: 28.). 2010 után e modell Szabó Ildikó véleménye szerint más irányba mozdult el, és több szempontból a Kádár-korszak modelljére emlékeztet, melyet a Bognár Adrienn – Szabó Andrea szerzőpáros is megerősít (Szabó I., 2013: 29–30.; Bognár – Szabó A., 2017: 21.). Azonban ezen új szocializációs modell egyrészt még túl közel esik időben ahhoz, hogy hatásai megfelelően értékelhetők legyenek, másrészt pedig jelen dolgozat célcsoportját egy olyan generáció tagjai jelentik, akik a fragmentált modellben szocializálódtak, így az új modell a továbbiakban nem kerül ismertetésre.

A fentieket összegezve, a politikai kultúra Kádár-korból eredeztethető mintái „átöröklődésének” okát a magyar társadalomtudományi irodalom így részben a rendszerváltás utáni magyar politikai szocializáció modelljének diszfunkcióiban látja. A szocializáció ágensei nem voltak képesek a demokratikus politikai kultúra „meghonosítására” hazánkban; nem került sor a múlt feldolgozására és a demokrácia értékeinek elsajátítására. A családi szocializáció a Kádár-korban kialakult, majd rögzült társadalmi-politikai magatartásminták és értékek továbbhagyományozásában játszott elkerülhetetlenül szerepet, ezt pedig a rendszerváltást követő idők oktatási rendszere mint szocializációs tényező nem volt képes ellensúlyozni, vagy ezen változtatni (Szabó I., 2013: 28, 33–35.; Szabó A. – Oross, 2013: 100, 114.). Ennek több oka sorolható fel. Az iskola a demokrácia értékeinek átadása helyett elsődlegesen tényszerű, a „nagypolitikára” vonatkozó ismereteket igyekezett a társadalomtudományok terrénumából átadni; a diákönkormányzatok létrejötte ellenére az iskolai demokrácia deficitese működésről tett tanúbizonyságot; a társadalomban jelen levő, mikroszintű konfliktusok kezeléséhez pedig az iskola nem nyújtott megfelelő mértékben ismereteket. Ezentúl a demokratikus érdekérvényesítéssel kapcsolatos ismeretek hiánya, illetve a családi szocializáció hatásai együttesen vezethettek a Kádár-korszakra jellemző, már említett egyéni érdekkijárási gyakorlatának fennmaradásához (Szabó A. – Oross, 2013: 100.; Szabó A. – Kern, 2011: 46., idézi Szabó A. – Oross, 2013: 100.; Kern – Szabó A., 2011: 46., 49–50.; Laki – Szabó A., 2014: 24.).

A Kádár-korszak politikai kultúrájának vonásai így fennmaradtak a magyar társadalomban, képesek voltak a rendszerváltás „túlélésére”. Ugyanakkor az irodalom egy részében mégis kérdésként vetődik fel, hogy mennyiben lehet mindez igaz a rendszerváltás időszakában vagy már azt követően született generációra. A magyar politikai szocializációs mechanizmusok képesek voltak-e a fiatal generációra is áthagyományozni a Kádár-kor örökségét annak ellenére, hogy e csoport tagjai közvetlenül nem az előző rendszerben szocializálódtak, illetve többségében nem is éltek annak fennállása idején? E nem teljes körűen tisztázott kérdés felmerül egyes, a magyar politikai kultúra kérdéskörével tágabban foglalkozó tanulmányokban is (pl. Valuch, 2013: 154.), más szerzők

pedig fel is vetik annak a lehetőségét, hogy e generációra is – akár jelentős – hatást gyakorolhattak a „kádári” minták, a leváltásra került politikai rendszer öröksége (pl. Szabó A. – Oross, 2013: 99.; Kende, 2008: 6., idézi Szabó A. – Oross, 2013: 99.; Csőzik, 2012: 58.). A következő alfejezetben ennek megfelelően a magyar ifjúság és a Kádár-korszak kapcsolatát vizsgáló eddigi főbb kutatási eredmények kerülnek röviden ismertetésre.

2.3. A magyar fiatalok politikai viselkedése és Kádár-korhoz fűződő viszonya

A rendszerváltás időszakában és azt követően született magyar fiatalság politikai kultúráját több tanulmány is vizsgálta az elmúlt időszakban, melyek legfontosabb megállapításai alapján a fiatalok politikai viselkedésmintái, illetve politikai attitűdjei alapján emlékeztetnek a Kádár-korszakban szocializálódott társadalom politikai kultúrájának mintáira: egyes vélemények szerint Magyarországon a rendszerváltást követően is egy olyan nemzedék nőtt fel, melynek képviselői a szüleikhez hasonlóan a „homo kádárikusz” jelzővel illethetők (Kende, 2008: 6., idézi Szabó A. – Oross, 2013: 99.).

Ennek részeként jellemző napjaink fiataljaira is az államhoz való ambivalens viszonyulás: egyrészt a paternalizmus (uo.), másrészt ugyanakkor az intézményi bizalmatlanság. Különösen nagymértékű elutasítás övezi a felnőtt lakossághoz hasonlóan a direkt politikai intézményeket, ám a 2010-es évek elején nőtt a bizalmatlanság a köztársasági elnökkel és az Alkotmánybírósággal szemben is (Laki – Szabó A., 2012a: 27.; Oross, 2013: 297.).

Jellemző a fiatalokra is a politika általánosságban vett elutasítása, illetve a vele szembeni érdektelenség. A politika iránti érdeklődés ráadásul csökkenő tendenciát mutat, akárcsak a közéleti kérdések iránt mutatott érdeklődés⁵ (Oross, 2013: 305.; Szabó A., 2015: 35.). A politika általános megítélése ráadásul növekvő mértékben negatív: a fogalom hallatán a főiskolás-egyetemista fiatalok többségének kifejezetten elutasító (pl. „hazugság”), konkrét bűncselekményekre (pl. „korrupció”) utaló, vagy akár trágár kifejezések jutnak először az eszébe az esetlegesen előforduló értéksemleges kifejezések (pl. „parlament”) mellett (Szabó A., 2015: 36–37.). Ezen túl az atomizáltság és a közösségi szolidaritás csekély mértéke is a vizsgált generáció sajátosságának tekinthető (Kende, 2008: 6., idézi Szabó A. – Oross, 2013: 99.).

A politikai passzivitás szintén jellegzetessége a fiataloknak is. Az egyes részvételi dimenziókat áttekintve elmondható, hogy napjaink fiatal generációjának tagjaira jellemző a politikától való elfordulás. A szervezetekhez való kötődés esetén a politikamentes szervezetek „vezetnek” a fiatalok körében, míg a politikai szervezetek tagsága gyakorlatilag elhanyagolható mértékű – ugyanakkor a szervezeti aktivitás általában sem magas (Oross, 2013: 308–

309.). A választási részvételi hajlandóság sem kiemelkedő a vizsgált csoporton belül, más politikai részvételi formák pedig szintén nem számítnak gyakorinak a fiatalok körében, ami alól az újabb, online részvételi formák sem jelentenek kivételt (Oross, 2013: 309–310.; Oross – Szabó A., 2014: 85–86, 89–90.). Bár a 2010-es évek első felében többször került sor elsősorban a főiskolás-egyetemista fiatalokat megmozgató politikai tiltakozási hullámra, ez egyrészt nem jelentett a magyar fiatalság egészének politikai aktivitására nézve érdemi változást, másrészt az említett fiatal csoportoknak sem érintette a többségét, harmadrészt pedig nem hozott tartósan magas részvételt a fiatalok körében (Szabó A., 2015: 52–54.).

A kettős értékrend egyes szerzők véleménye szerint szintén létező jelenség hazánkban a rendszerváltást követően is. Az azt létrehozó kettős politikai szocializáció mechanizmusai napjainkban is működnek és hatással vannak a fiatal nemzedék politikai kultúrájára: „Megállapítható, hogy ma is élesen elválik egymástól az új rendszer (kormányonként alkalmasint eltérő) hivatalos (direkt) propaganda értékközvetítése-szocializációja és a privát szféra (család, kortárscsoport stb.) indirekt szocializációja.” (Laki – Szabó A., 2014: 23.) Laki László és Szabó Andrea értelmezésében e jelenség a magyar politikai szocializáció fentebb is jelzett problémáinak, deficitese működésének köszönhetően, valamint a rendszerváltó politikai elit demokrácia kérdéseivel kapcsolatos konszenzushiányának eredményeként maradhatott fenn a magyar társadalomban (uo. 23–24.).

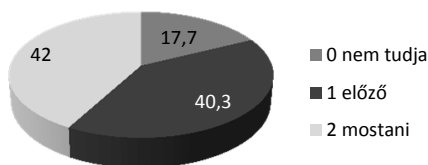
A politikával kapcsolatos rendkívül negatív asszociációk jelzik a politikai cinizmus jelenlétét is, amelyhez az ifjúság esetében is alacsony szubjektív politikai kompetencia társul. A fiatalok többségének álláspontja szerint ugyanis nincs valódi beleszólási lehetőségük a közügyekbe, a kormány tevékenységébe. E beállítódás így összefüggést mutat a fiatalok politikai passzivitásával is (Kovács, 2014: 43–44.). Ráadásul a fiatalok többsége úgy gondolja, hogy sem az országos, sem a helyi politikusok nem is érdeklődnek a fiatalság véleménye iránt (Oross, 2013: 306–308.), ebből pedig következik, hogy érdekeik érdemi képviselését sem látják el a fiatalok szerint, sőt nem is törekednek arra.

Szükséges még kitérni a fiatalok körében a Kádár-korszakhoz való deklarált viszonyulásra is. Az első magyarországi ifjúságkutatás, melynek keretében a magyar fiatalok körében a Kádár-kor megítélését vizsgálták, az Ifj.2008-kutatás volt (Szabó A. – Oross, 2013: 107.). A megkérdezettek több, a társadalmi-politikai élet sajátos aspektusa (pl. szabadságjogok érvényesülése, munkavállalási lehetőségek) alapján, valamint összességében hasonlíthatták össze az előző rendszert a jelenlegivel. Az eredmények megmutatták, hogy a fiatalság többsége több, jellemzően gazdasági-megélhetési jellegű kérdésben a Kádár-korszakot „jobban teljesítőnek” tekinti a rendszerváltást követően létrejött berendezkedéssel szemben, míg a két politikai rendszer összességében történő összevetésekor körülbelül egyenlő arányban választották a két berendezkedést

(Laki – Szabó A., 2012b: 13.). A MI 2012 ugyanezen kérdésfeltevéssel vizsgálta a problémát, és megerősítette a korábbi eredményeket. Ugyanakkor ez esetben az előző rendszer már nagyobb mértékben „vezet”, ami különösen szembevető az összességében való összevetés esetén – bár a „nem tudja” válaszok aránya is magas (lásd 1–2. ábra).

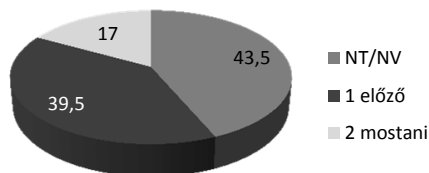
1. ábra

**Ifj.2008: mindent egybevetve
melyik rendszer volt a jobb? (%)**

2. ábra

**MI 2012: mindent egybevetve
melyik rendszer volt a jobb? (%)**

Forrás: mindkét diagramnál saját számítás

Az adatok árnyalásaként megjegyzendő, hogy e kérdésblokk megjelent az Aktív Fiatalok 2013 kutatásban is. Bár a hallgatók többsége a rendszerváltás utáni „rendszert” ítélte jobbnak, a napi megélhetésre vonatkozó kérdéseknél itt is a Kádár-kor kerekedett felül (Szabó A. – Oross, 2013: 109–111.). Szabó Andrea és Oross Dániel feldolgozták egy 2012. őszi, budapesti és debreceni társadalomtudományi szakos egyetemisták körében végzett kvalitatív kutatás eredményeit is.⁶ Ezek alapján a megkérdezettek egy nagy része pozitívan asszociál a Kádár-korra, bár számos asszociáció volt semleges (Szabó A. – Oross, 2013: 98, 102–104.).

Mindezek után is kérdéses azonban, hogy a politikai kultúra e fentebb tárgyalt, fiatalokra jellemző mintázatai valóban a Kádár-kor örökségét jelentik-e, vagy esetükben már inkább a politikától való általános elfordulásról van-e szó. Kérdésként felvethető, hogy e minták kádári örökséghez való látszólagos hasonlósága mögött van-e tényleges összefüggés, valódi kapcsolat a magyar fiatalok politikai viselkedésmintái és az előző rendszer között. A továbbiakban az ezt vizsgáló elemzés kerül tárgyalásra.

3. MÓDSZERTAN

Mivel jelen dolgozat másodlagos adatokkal dolgozik, a felhasználni kívánt adatbázisok elemzés szempontjából releváns jellemzői e helyütt közlésre kerülnek. Az Ifj.2008 kutatást 8076 fős mintán végezték 15–29 éves (1979–93 között született) fiatalok körében. A teljes mintán belül a kutatócsoport több

almintával és módszerrel dolgozott: 2000-es mintákon vizsgáltak több általános, politikával kapcsolatos kérdést (pl. politikai érdeklődés), illetve a Kádár-korszakot és a jelenlegi rendszert összevető kérdésblokkot kérdezőbiztosos módszerrel, míg a politikai részvételre vonatkozó kérdéseket 8000 fős mintán önkitöltős módszerrel vizsgálták (Bauer – Szabó A., 2009: 11–12.).

A MI 2012 esetében 8000 fős mintán (1983–97 között született, szintén 15–29 éves fiatalok megkérdezésével) vizsgálták az ifjúság politikával kapcsolatos attitűdjeit és viselkedését. E felmérés során is két blokk foglalkozott politikai kérdésekkel: egyrészt egy az általánosságban vett politikai attitűdökkel kérdezőbiztosos megkérdezéssel, másrészt pedig egy külön blokk a személyesebb jellegű politikával kapcsolatos kérdésekkel (pl. politikai részvétel) önkitöltős módszerrel. Ez esetben a kérdőív valamennyi kérdését feltették a teljes minta számára (Székely, 2013: 331, 333.).

A kutatás során elvégzendő elemzés célja a korábban említetteknek megfelelően egy olyan oksági modell felállítása, melynek során a magyar fiatalok körében megfigyelhető, „kádári” politikai kultúra jellemzőivel egybevágó politikai magatartásminták/attitűdök és a körükben a Kádár-korszak megítélése közötti kapcsolat feltárására kerül sor oly módon, hogy az említett politikai viselkedési minták független változókként magyarázzák a Kádár-kor megítélését mint függő változót. Az elemzéshez választott statisztikai eljárás a kétváltozós logisztikus regresszió-elemzés.

Az elemzések során fontos szempont az egymással való minél szélesebb körű összehasonlíthatóság, ezért a két elemzés egymásnak megfeleltethető változókkal kerül elvégzésre. A két politikai rendszer egymással való összehasonlítását lehetővé tevő kérdésblokk kérdései közül mindkét elemzéshez függő változónak a „mindent egybevetve-típusú” változó kerül kiemelésre, mivel nem egy specifikus aspektus alapján, hanem összességében hasonlítja össze egymással a két rendszert.

A magyarázó változók kiválasztása során a dolgozat kiindulópontját a Kádár-kor magyar politikai kultúrára gyakorolt hatásai, a „kádári” minták jelentik. Az elemzés e politikai kultúra elemeihez kísérel meg magyarázó változókat „rendelni”, amennyiben ez lehetséges. Azonban nem minden tényezőt vizsgáltak a kutatások során, így pl. paternalizmussal kapcsolatos változót egyik kutatás sem tartalmaz, míg az intézményekkel szembeni bizalmatlanságot vizsgálták kérdésblokk segítségével, négyfokú skálán. A politikai érdeklődés kérdéskörét szintén vizsgálták azonos módszerrel, ötfokú skálán, míg a társadalmi atomizációra vonatkozó kérdés sem szerepel egyik adatbázisban sem.

A politikai aktivitás szintje esetében a kérdőívekben a választásokon való részvételi hajlandóságra és egyes legális/illegális politikai tevékenységekben való részvételre (pl. engedélyezett / nem engedélyezett tüntetés) vonatkozó kérdésblokk is található. Ezek közül a szerző a különböző politikai tevékeny-

ségekben történő részvétel mutatóját részesíti előnyben, ugyanis a mintában szereplő fiatalok egy része még életkorából következően nem rendelkezik szavazati joggal, ami befolyásolhatja egy szavazási hajlandóságot vizsgáló kérdésre történő válaszadást.

A kettős értékrend esetében az állampolgári szintű, gazdasági-jogi típusú normaszegések elfogadottságát vizsgáló kérdés egy, a „jó állampolgár” ismérveire rákérdező nagyobb kérdésblokk részeként található meg. Az előfeltevések viszont ebben az esetben nem igazolódnak: a válaszadók mindkét kutatás során a jó állampolgár fontos ismervének tekintették mind a törvények minden esetben való betartását, mind az adók és járulékok megfizetését. E változók így nem kerülnek az elemzési modellbe: egyrészt a feltételezettekhez képest ellentétes „irányú” válaszadás következtében gyengíthetnék a modellt, másrészt pedig felmerülhet, hogy a kérdésre normatív válaszadás történt.

A politikai cinizmusra vonatkozó kérdésként esetleg a helyi, illetve országos politikusok fiatalok véleménye iránti érdeklődésének megítélése emelhető ki. A szerző véleménye szerint ugyanakkor e kérdések logikailag nem feltétlenül kötődnek a Kádár-kor politikai kultúrára gyakorolt hatásaihoz, ugyanis egyrészt a politikai cinizmus e formája jóval inkább jellemző hazánk, valamint a posztszocialista régió mellett általában a modern demokráciákra (Körösenyi et al., 2007: 63.), másrészt pedig az e két kérdésre adott válaszok esetében fokozottan felmerülhet, hogy azok a rendszerváltás utáni demokratikus politikai rendszerben szerzett tapasztalatokon is alapulhatnak. Mindezek okán ez utóbbi változók sem kerülnek felhasználásra.

Végül az alacsony szubjektív politikai kompetencia esetében két olyan változó jelenik meg kizárólag az Ifj.2008 kutatásban, mely a jelenséget pontosan méri: a megkérdezetteknek arra a kérdésre kellett választ adniuk, milyen mértékűnek ítélik a fiatalok országos, illetve helyi közügyekbe történő beleszólási lehetőségeit. Mivel azonban e kérdések csak az egyik kutatásban jelennek meg, szintén nem kerülnek a későbbiekben felhasználásra.

A magyarázó változókon túl a szerző olyan szociodemográfiai jellegű kontrollváltozókat is be kíván vonni az elemzésekbe, melyek mindkét adatfelvételben megjelennek: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, a településtípus és a legmagasabb befejezett iskolai végzettség. A szülők legmagasabb befejezett iskolai végzettsége nem kerül az elemzésekbe, ugyanis e változó – mélyebb szociológiai összefüggései következtében – túllépné jelen elemzés kereteit.

4. EREDMÉNYEK

Az elemzési modellbe helyezést megelőzően mindkét adatsornál a függő változót átkódoltuk bináris változóvá, a kérdésblokkok pedig összevonásra kerültek, minek köszönhetően a felállítandó modellben az összesített intézményi bizalom és politikai tevékenységekben való részvétel változóiként szerepelhetnek. Az előbbi blokk esetében az összevonást – önálló változó létrehozásával – főkomponens-elemzés valósította meg. Valamennyi változó illeszkedett mindkét adatsor esetén a feltárt látens struktúrába, ami arról tanúskodik, hogy a válaszadók különböző intézményekkel szembeni bizalmi viszonyának alakulása mögött hasonló mechanizmusok húzódnak meg (1–2. táblázat). Az utóbbi kérdéssor változóinál viszont a főkomponens-elemzés nem hozott értékelhető eredményt, így helyett a blokk kérdéseiben a passzivitásra utaló „nem” válaszok kerültek összeszámlálásra múlt- és jövőbeli dimenzióban egyaránt, szintén önálló változó létrehozásával. Ennek oka, hogy az elemzés a politikai részvételre való hajlandóságot célozza vizsgálni, nem kizárólag a már bekövetkezett politikai tevékenységet.

1. táblázat. Főkomponens-elemzés, Ifj.2008

Mennyire bíz(a)k... Kommunalitás	Komponens	
	1	
Alkotmánybíróságban?	,480	,693
közt. elnöken?	,452	,672
Országgyűlésben?	,483	,695
kormányban?	,388	,623
honvédségben?	,439	,663
egyházakban általában?	,287	,536
rendőrségben?	,525	,724
bíróságokban?	,555	,745
település/kerület polgármesterében?	,436	,660
bankokban, biztosítóknál?	,352	,594
KMO*	,857	
Magyarozott variancia	43,97%	

Forrás: saját számítás

* $p \leq 0,000$

2. táblázat. Főkomponens-elemzés, MI 2012

Mennyire bízik a(z)...	Kommunalitás	Komponens
		1
Alkotmánybíróságban?	,662	,814
közt. elnökben?	,730	,854
Országgyűlésben?	,705	,839
kormányban?	,625	,790
honvédségben?	,608	,780
egyházakban általában?	,489	,699
rendőrségben?	,643	,802
bíróságokban?	,705	,840
település/kerület polgármesterében?	,604	,777
bankokban, biztosítóknál?	,424	,651
KMO*		,923
Magyarázott variancia		61,94%

Forrás: saját számítás

* $p \leq 0,000$

Mindkét elemzés alapvetően a várt eredményeket hozta (3. táblázat). A modellek szignifikánsak, és magyarázóerejük, bár nem rendkívül erős, arról tanúskodik, hogy a felállított oksági modellek relevanciával bírnak, a függő és független változók közti összefüggés létezik (a MI 2012 esetében erősebb is a magyarázóerő). Az egyes magyarázó változók közül a politikai érdeklődés és az intézményi bizalom a modellbe helyezve szignifikánsak, a politikai tevékenységekben való részvétel viszont csak a 2012-es adatok esetén. A szignifikáns magyarázó változók az előfeltevések alapján várt hatást mutatják: a politika iránti érdektelenség, illetve az intézményekkel szembeni bizalmatlanság magyarázza a Kádár-kor mostani politikai rendszerrel szembeni előnyben részesítését az oksági modellben. A kettő közül erősebb hatást az utóbbi változó gyakorolja a függő változóra. A politikai tevékenységekben való részvétel öszszevont változója azonban az Ifj.2008 esetén nem szignifikáns a modellbe helyezve, és a 2012-es adatoknál is elhanyagolható mértékű magyarázóerővel bír, így hatása nem értékelhető megfelelően.

A kontrollváltozók közül csak az életkor és a településtípus összesített (kategóriákra nem felbontott) változója szignifikáns mindkét adatsor esetében. Az életkort tekintve az idősebb kor magyarázza a Kádár-kor pozitív megítélését, bár e hatás nem rendkívül erős. A településtípus esetében viszont a kategóriákat dummy változóként a modellbe helyezve csak az Ifj.2008 esetében voltak szignifikáns eredmények. Ezekből azonban kitűnik, hogy a községek, illetve Budapest és a megyei jogú városok szembeállításánál a községi la-

kóhely egyértelműen valószínűsíti a Kádár-kor preferálását a fiatalok körében, nagyobb mértékben Budapesttel szemben.

3. táblázat. Regressziós eredmények

	Ifj.2008				MI 2012			
	B	S.E.	Sig.	Exp(B)	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Int. bizalom	-,436	,065	,000	,646	-,686	,044	,000	,503
Pol. érdeklődés	-,162	,057	,004	,851	-,233	,035	,000	,792
Pol. tev. részvétel	,010	,005	,056	1,010	-,038	,015	,013	,963
Életkor	,039	,018	,033	1,040	,039	,013	,002	1,040
Telep. típus (össz.)			,000				,017	
Budapest	-,963	,187	,000	,382	,239	,137	,080	1,271
Megyei j. város	-,421	,164	,010	,656	-,148	,109	,174	,863
Nagelkerke-R ²			,140				,167	

Forrás: saját számítás

* megjegyzés: csak azon változók kerültek a táblázatban szerepeltetésre, melyek legalább az egyik adat-sor esetében szignifikánsnak bizonyultak

Kódolás:

Függő változó: 0 mostani rendszer jobb, 1 előző rendszer jobb

Intézményi bizalom: 1 egyáltalán nem bízok, 2 inkább nem, 3 inkább igen, 4 teljes mértékben bízok

Politikai érdeklődés: 1 egyáltalán nem érdeklő, 2 inkább nem érdeklő, 3 igen is / nem is, 4 inkább érdeklő, 5 nagyon érdeklő

Politikai tevékenységekben való részvétel: 1 részt vett/venne, 2 nem vett/venne részt

Településtípus: 1 Budapest, 2 megyei jogú város, 3 város, 4 község (referenciakategória)

Az eredményeket értelmezve elmondható, hogy azok alapján igazolják a dolgozat tézisé. Továbbá, bár megjegyzendő, hogy mindenképpen további kutatásokra van szükség a megállapítások pontosítása érdekében, következtetésként levonható, hogy a Kádár-korszak felé „húzás” elsődleges magyarázata a politikai intézményrendszerrel szembeni bizalmatlanság a fiatalság körében, ezen túl pedig a politikai érdektelenség is valószínűsíti a jelenlegi rendszerrel szemben a Kádár-kor előnyben részesítését. Ebből következően ezen attitűdök valóban nem függetleníthetők a vizsgált fiatal korosztály Kádár-korral kapcsolatos beállítódásaitól, mely erősíti a feltételezést, miszerint a vizsgált, Kádár-korszakot idéző minták ténylegesen jelenthetnek „kádári örökséget” azon fiatalok körében is, akik vagy nem is éltek meg a Kádár-kort, vagy a politikai szocializációjuk nem ezen időszakban zajlott. E feltételezés alapja, hogy a Kádár-kori politikai kultúrára emlékeztető attitűdök a fiatalok körében valószínűsíthetően a korábban tárgyalt „kádári” jellegű szocializációs hatások következtében alakultak ki, és ez a Kádár-korszak preferálásával való összefüggésük oka – ennek következtében feltételezhető, hogy ezen attitűdök valóban lehetnek „kádáriak”. Ugyanis a magyar fiatalság egy része politikai szocializációja

következtében tekintheti jobbnak az előző rendszert a mostaninál; valószínűsíthető, hogy a családon belüli, az oktatási rendszer által nem „közömbösített”, korrigált kádári típusú szocializáció az oka annak, hogy a kiábrándult fiatalok a Kádár-korszakhoz fordulnak a jelenlegi rendszerrel való elégedetlenségük hatására. Napjaink kedvezőtlennek ítélt berendezkedésével szemben így a fiatalok számára a kádári szocializmus alternatívaként jelenhet meg, aminek oka azon szocializációs mechanizmusok hatása, melyek a Kádár-korra emlékeztető attitűdöket továbbították az ifjúság számára. Az elégedetlenség még önmagában nem magyarázza meg, hogy a fiatalság miért pont a Kádár-korszakhoz, a múlthoz fordul a jelen problémái hatására. Ennek hátterében állhat a kádári típusú családon belüli szocializáció, mely olyan beállítódásokat alakíthatott ki a fiatalok egy részének körében, melyek a Kádár-korszak politikai kultúrájára jellemzőek voltak.

Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy e következtetések még további megerősítésre szorulnak, illetve az eredmények alapján természetesen nem állítható, hogy e politikai attitűdök kizárólagosan a Kádár-kor örökségét jelentenek a magyar ifjúság körében. Lehetséges, hogy a modern demokráciákra általánosan jellemző, politikától való elfordulás (vö. Körösenyi et al., 2007: 63.) is az oka annak, hogy a fiatalok egy jelentős hányada Magyarországon nem érdeklődik a politika iránt, és bizalmatlan az intézményeivel szemben. Ugyanakkor az eredmények egyértelműen mutatják, hogy a Kádár-korszak és a politikai kultúra e két vonása között valóban *létező kapcsolat, összefüggés* áll fenn.

További összefüggésekre is kitérve, a politikai tevékenységekben való részvétel változója esetén nem sikerült valós összefüggést kimutatni az előző rendszer támogatásával egyik elemzésben sem. Ennek több oka is elképzelhető: lehetséges, hogy a politikai passzivitás valóban nem vagy csak rendkívül gyenge mértékben függ össze az előző rendszer iránti szimpátiával. Felvethető viszont, hogy maga a vonatkozó kérdésblokk nem alkalmas jelen elemzés elvégzésére, hiszen számos részkérdés erőszakos és/vagy illegális, akár nem is feltétlenül politikai cselekedetekben való részvételt mér, melyek elutasíthatósága általánosan magas a társadalomban, megnövelve a normatív válaszadás esélyét is.

A szociodemográfiai változókat tekintve, az életkor hatása egyik esetben sem volt magas, viszont következetesen alakult: eszerint a 80-as években született fiatalok körében nagyobb a Kádár-korszak előnyben részesítésének valószínűsége. A magyarázat során azonban hangsúlyozandó, hogy e fiatalok politikai szocializációja sem az előző rendszerben zajlott, tehát nem a Kádár-korszakbeli születésük lehet az összefüggés oka. Valószínűbb, hogy e hatás egyrészt éppen arra vezethető vissza, hogy az idősebb fiatalok politikai szocializációja a rendszerváltás válsága idején történt, másrészt pedig arra, hogy idősebbekként már jobban ismerhetik a munka világát annak nehézségeivel együtt, ami esetleg nagyobb mértékű kiábrándultságuk és a Kádár-kor gazdasági berendezkedése iránti vonzódásuk magyarázata lehet.

A településtípus esetén az összefüggés kevésbé egyértelmű, hiszen csak az Ifj.2008 esetében voltak érdemi eredmények. Viszont ez esetben látható, hogy a nagyobb településekkel, főképp a fővárossal szemben a kistelepüléseken lakóknál tűnik valószínűbbnek a Kádár-kor pozitív megítélése a mostani rendszer ellenében. Ezen összefüggés pontosabb értelmezéséhez, megerősítéséhez ugyanakkor szintén további kutatások szükségesek.

5. KONKLÚZIÓ

Jelen dolgozat azon kérdésre kereste a választ, hogy a politikai kultúrának a magyar fiatalok körében azonosítható, Kádár-kori vonásaira hasonlító minták lehetnek-e valóban „kádári” eredetűek, van-e tényleges kapcsolódásuk ehhez a korszakhoz. A politikai kultúra jelzett mintázatai, valamint a Kádár-kor megítélése közötti összefüggés feltárása érdekében két regressziós modell került felállításra az Ifj.2008 és a MI 2012 megnevezésű nagymintás ifjúságkutatások adatain.

A két elemzés szignifikáns, releváns eredményeket hozott. Ezek igazolják, hogy a fiatalok körében jelen levő, politika iránti érdektelenség és politikai-társadalmi intézményekkel szembeni bizalmatlanság magyarázza a Kádár-korszak általuk történő, mostani politikai rendszerrel szembeni előnyben részesítését – a két tényező közül az utóbbi bír erősebb magyarázóerővel. E változókon kívül szociodemográfiai változók bevonására is sor került; az eredmények szerint az idősebb életkor, bár gyenge mértékben, de valószínűsíti a Kádár-kor előnyben részesítését, míg a településtípus vonatkozásában látható, hogy a kisebb településeken élés magyarázza e beállítódást az Ifj.2008 esetében. Nem hozott azonban releváns eredményt a politikai tevékenységekben való részvétel változója egyik elemzés esetében sem, így talán tanácsosabb is lenne – kádári jellegű magatartásminták helyett – kádári attitűdök és a Kádár-kor megítélésének összefüggéséről beszélni.

A dolgozat tézise mindezeknek megfelelően alapvetően igazoltnak tekinthető. Az elemzések megmutatták, hogy egyes Kádár-kori politikai kultúrát idéző attitűdök és a Kádár-korszak mostani rendszerrel szemben történő előnyben részesítése a magyar fiatalok körében valóban összefüggnek egymással; a jelenségek közötti kapcsolat szignifikáns, és magyarázóerővel bír. Ennek hatására erősödik az ezen attitűdök „kádári” mivoltára vonatkozó feltételezés, mivel maga a minta létrejötté feltételezhetően egy kádári jellegű szocializáció eredménye. Bár területi okokból nem volt mód az eredmények lehetséges kiváltó okainak részletesebb tárgyalására, de a feltárt összefüggés és az eddigi, a témában született kutatási eredmények alapján feltételezhető, hogy a magyar politikai szocializációs mechanizmusok, főképp a családi szocializáció „felelős” ezen örökség áthagyományozásáért.

Zárásként fontos jelezni a lehetséges további kutatási irányokat is. Az eredmények tárgyalása, értelmezése során említésre került, hogy újabb, a legtöbb esetben reprezentatív kutatásokra lenne szükség az összefüggések pontosítása vagy akár újabbak feltárása érdekében. Továbbá maga a jelen kutatás során használt elemzés is fejleszthető a későbbiekben, ami különösen igaz a politikai passzivitást mérő változó esetében. Ugyanis az eredmények alapján gyanítható, hogy további kutatások, finomított elemzési modellek képesek lehetnek a politikai tevékenységekben való részvételtől történő elzárkózás és a Kádár-kor pozitív megítélése kapcsolatának kimutatására, vagy egyértelműbben igazolhatnák ennek ellenkezőjét. A vonatkozó terület így későbbi kutatások számára is tartogat lehetőségeket.

JEGYZETEK

- ¹ A felhasznált adatbázisokat és kérdőíveket az Ifjúság2008 esetében dr. Szabó Andrea, a Magyar Ifjúság 2012 esetében dr. Székely Levente (Kutatópont Kft.) bocsátotta a szerző rendelkezésére.
- ² A tanulmány a „szocializmus, szocialista rendszer, Kádár-kor(szak), előző rendszer” kifejezéseket szinonimaként használja a szóismétlések elkerülése végett; a fogalom értelmezését lásd a 2.1. alfejezetben.
- ³ A szerző Kornai János értelmezését követi, aki e három karakterjegyet tekinti a szocialista rendszer legalapvetőbb jellemzőinek, lásd Kornai, 2007.
- ⁴ Bognár Adrienn és Szabó Andrea 2017-es tanulmányukban a vegyes modell kifejezést használják, lásd Bognár – Szabó A., 2017: 17–18.
- ⁵ Az Aktív Fialatok kutatássorozat vezette be módszertani újításként a politika és a közélet, valamint a politika, ill. a közélet iránti érdeklődés fogalmának kettéválasztását (Szabó A., 2015: 35.).
- ⁶ A kutatás részleteiről lásd bővebben: Szabó A. – Oross, 2013: 98.

IRODALOM

- Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bingham, Jr. – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (2006): *Összehasonlító politológia*. Budapest, Osiris.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Bognár Adrienn – Szabó Andrea (2017): Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale – MTA TK PTL, 14–34.
- Csőzik Rita (2012): Átalakult lázadás. Magyar egyetemisták és főiskolások politikai szocializációjának változása. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – ra-*

- dikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I. Szeged, Belvedere Meridionale, 45–64.
- Hankiss Elemér (1983): *Társadalmi csapdák. Diagnózisok.* (Gyorsuló idő), Budapest, Magvető.
- Hankiss Elemér (1986): *Diagnózisok 2.* (Gyorsuló idő), Budapest, Magvető.
- Kern Tamás – Szabó Andrea (2011): A politikai közéleti részvétel alakulása, 2006–2010. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás.* Budapest, DKMKA, 17–56.
- Kis János – Kőszeg Ferenc – Solt Ottilia (szövegezés) (1987): *Társadalmi szerződés. Beszélő* (különszám), 1., 21. Elérhető az interneten: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/valsagban-cselekedni> (Utololsó letöltés: 2018.07.14.).
- Kornai János (2007): Mit jelent a „rendszerátalakítás”? Kísérlet a fogalom tisztázására. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf., 4. sz. 303–321.
- Kovács Tamás (2014): Mit jelent a demokrácia a magyar egyetemisták és főiskolások számára? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Szeged, Belvedere Meridionale, 40–57.
- Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer.* Budapest, Osiris.
- Kurtán Sándor (2005): Politikai kultúra. In: Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány.* Budapest, Aula, 147–157.
- Laki László – Szabó Andrea (2012a): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt (1.). *Egyenlítő*, 4. sz. 24–29.
- Laki László – Szabó Andrea (2012b): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt (2.). *Egyenlítő*, 5. sz. 12–17.
- Laki László – Szabó Andrea (2014): Mi lehet a magyar fiatalok demokráciaszekepszise mögött? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Szeged, Belvedere Meridionale, 18–39.
- Oross Dániel (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 – tanulmánykötet.* Budapest, Kutatópont, 283–315.
- Oross Dániel – Szabó Andrea (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar nappali tagozatos hallgatók körében. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Szeged, Belvedere Meridionale, 72–102.
- Romsics Ignác (szerk.) (2007): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Andrea – Oross Dániel (2013): A múlt jelene – a Kádár-korszak megítélése a fiatalok körében. *Metszetek*, 2–3. sz. 97–117.
- Szabó Andrea (2015): *Az egyetemisták és főiskolások Magyarországon, 2015.* Szeged, Belvedere Meridionale.
- Szabó Ildikó (2013): Folyamatosságok a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek*, 2–3. sz. 22–39.
- Szabó Ildikó – Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra: a magyar sajátosságok. *Magyar Pedagógia*, 4. sz. 383–400.
- Székely Levente (2013): Módszertani jegyzet a Magyar Ifjúság 2012 kutatáshoz. In: uő (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 – tanulmánykötet.* Budapest, Kutatópont, 331–340.
- Valuch Tibor (2013): „Ne szólj szám...” A politikai részvétel és a politikai aktivitás néhány sajátossága az ezredforduló Magyarországon. *Metszetek*, 2–3. sz. 146–156.

RECENZIO

Zsurzsán Anita
„Lukács György kell”

„LUKÁCS GYÖRGY KELL”

Zsurzsán Anita

(ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola)

(Böcskei Balázs [szerk.]: *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. Budapest, L'Harmattan, 2016)

Lukács György intellektuális örökségének és emlékének visszatérő destruálása cseppet sem új keletű jelenség a rendszerváltást követő magyar közéleti és tudományos szférában, a *Történelem és osztálytudat* szerzője a bolsevik forradalom után 100 évvel is következetes intellektuális és politikai támadásoknak van kitéve.

2016. október 21-én jelent meg az az újságcikk egy konzervatív napilapban, amely szerint a Lukács-alapítvány működése törvénytelen, arra hivatkozva, hogy a magyar filozófus a „20. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában vezető szerepet töltött be”. Bár az említett cikk mindezt a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos álláspontjára hivatkozva vizsgálja, de az újságcikk interpretációjának prekonceptió mivoltához nem férhet kétség: „történelmi tényként” definiál egy elbeszélésekre és elkerülhetetlenül a korabeli propagandára alapozott vádat a poroszlói eseményekről. Az ominózus vád olyannyira nem történelmi tény, hogy a mai napig sem áll rendelkezésükre az eseményeket igazoló bizonyíték (erről bővebben lásd Lengyel András: A „tizedeltető”. Lukács György Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. *Forrás*, 2017/1.; Mesterházi Miklós: Szörnyalaktani vizsgálódások. Lukács György, 1919. május 1. *Élet és Irodalom*, 2016. április 15.). Ettől a súlyos ideológiai motivációkkal átítatott termékletlen hagyománytól szemmel láthatóan a magyarországi közbeszéd sem képes szabadulni.

A tárgyalta napilapcikk megjelenését követően nem sokkal jelent meg – és a Lukács György Alapítvány támogatása nélkül meg sem valósulhatott volna – *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete* című kötet a L'Harmattan gondozásában. Böcskei Balázs politológus, a kötet szerkesztője az előszóban részletezi a tanulmánygyűjtemény megvalósulásának körülményeit, és a megjelenésre a „szolidaritás megnyilvánulásaként” tekint. Ez a szolidaritás nemcsak a Lukács György Alapítvány és a Lukács Archívum

zavartalan és kiegyensúlyozott működésének igényében nyilvánul meg, hanem a jelek szerint még ennél is nagyobb a tétje: Lukács szellemi örökségének megőrzése és újraértelmezése napjaink politika- és társadalomelméleti gondolkodásában. A tanulmánykötet megjelenése egyben egy finom, de határozott tisztelgés is mindazok előtt, akik kitartóan részt vettek a páratlan hagyaték gondozásában. Emellett azonban – ahogy a cím is sugallja – egy jelentős központi fogalom köré épül a kötet szerkezete, ami a hazai baloldali forradalmi hagyomány feltámasztása, diskurzusba helyezése és újragondolása. A könyv alapkonceptiója és magva tehát a forradalmi politikai cselekvés aktualitásának újraértelmezése, amihez Lukács György társadalom- és politikaelmélete adja az alapot, amelyhez a szerzők hol kritikusan, hol a megértés szándékával viszonyulnak. A kötet tehát különféle történeti, filozófiai, társadalomtudományi és politikaelméleti reflexiókat tartalmaz a cselekvés filozófiájából és a forradalmi politikai cselekvés koncepcióiból kiindulva.

Bár a cselekvés a politika, az ideológia pedig a filozófia köre, de sehol annyira nem fonódik össze, mint általában a klasszikus nyugati marxista gondolkodásban és különösen Lukács György nagy hatású életművében. Hiszen valójában maga Lukács volt, aki a legendássá vált esszéjében, a *„Szakadék” Nagyszállóban* kritizálta a frankfurti iskola filozófusait és az értelmiségi elitet azzal, hogy bár intellektuálisan igazolják a „kapitalista-imperialista társadalom” súlyos retorzióit, tevékenyen sosem szálltak vele szembe, ezzel pedig szerte szembefordultak a cselekvés marxi hagyományával. Ugyanúgy Lukács életművének egyik központi eleme a liberalizmus és a liberális politikai filozófia kritikája, amelyeket *Az ész trónfosztását* megalapozó tanulmányaiban azzal vádolt, hogy sosem voltak képesek „aktívan” szembeszállni azokkal a „reakciós” ideológiai konstrukciókkal, amelyek a fasizmus elméleti megalapozásában összpontosultak. A lukácsi gondolkodásnak ez a hagyománya a jelen kötetben is tematizálódik, hiszen talán soha ennyire nem volt még aktuális a liberalizmus, neoliberalizmus, fasizmus és posztfasizmus közötti összefüggések kritikai értelmezése.

A kötet szerzői tehát Böcskei megfogalmazása szerint „nemcsak teoretikus igénnyel közelednek a politika felé, hanem a cselekvés és változtatás iránti elkötelezettséggel is” (8. o.). Ebben az értelemben a könyv valóban frissítően hat a magyar tudományos diskurzusban, időszerű a kortárs kritikai társadalom- és politikaelméleti gondolkodás revitalizálása. A kötet szerkezetét tekintve négy nagyobb fejezetből áll, amelyek Lukács György személyes politikai és filozófiai útját, a XX. század legnagyobb forradalmi törekvéseit (1956 – 1968 – 1989), Lukács szerepvállalását az ’56-os forradalomban, valamint a forradalom elméleti és gyakorlati koncepciójának aktualitását járják körül.

A könyv nyitó tanulmányában Szalai Miklós a marxista filozófiatörténet egyik legegységibb gondolkodójának, Herbert Marcuse gondolkodásának viszonylatából értelmezi a cselekvés- és történelemkonceptiót. Ebben nemcsak

a Marcuse és Lukács közötti szellemi-világnézeti viszony tárul fel, hanem a filozófiatörténetben máig érdekes heideggeri cselekvésfogalom értelmezése is, ami döntő hatással volt a marxista gondolkodó filozófiai fejlődésére.

Ezt követően Mesterházi Miklós a *Történelem és osztálytudat* záró tanulmányát, a „Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez” című írást idézi fel újra a kortárs kritikai gondolkodás számára, továbbá újra is értelmezi Lukács szándékát ezzel a művel kapcsolatban. Mesterházi korai politikai esszé-ként olvassa újra a szóban forgó írást, ami Lukács korabeli ideológiai és mozgalmi fogalmainak egyfajta kivonataként is értelmezhető, nem mellesleg pedig ez a fejezet a nagy tudományos pályát bejárta Eldologiasodás-fejezet mellett kifejezetten az 1922-es könyv számára készült. Mesterházi értelmezésében Lukács gondolatmenete ebben az írásban választ jelent egy olyan kérdésre, amit fel sem lett volna szabad tennünk.

Csunderlik Péter tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy a Galilei Kör folyóirata, a *Szabadgondolat* 1918. decemberi „Bolsevizmus”-különszámának elemzésével egy új értelmezési keretét adja Lukács vonatkozó írásainak. Így például az egyik legismertebb és legvitatottabb esszéje, „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” keletkezési körülményeit is a korszak legperzselőbb vitájaként helyezi kontextusba. Természetesen Lukács életművének és tulajdonképpeni sorsának is központi eseménye az 1918–19-es fordulat, ezért Lukács nevezetes esszéje a történész szemszögéből a korszak szellemi-kulturális közegében értelmeződik újra. Ezzel azt is igazolja, hogy a proletárforradalom nem csupán politikai mozzanat, hanem súlyos erkölcsi és egzisztenciális probléma is volt.

Budai Gábor tulajdonképpen Lukács György és fiatalkori barátja, Ernst Bloch 1918–19-es írásai alapján gondolja újra hol összefonódó, hol eltávolodó filozófiai fejlődésüket és gondolkodásukat a politika, az erkölcs, az utópia és a cselekvés kérdéseinek tekintetében. Ernst Bloch *Az utópia szelleme* című műve a modern forradalmi romantizmus egyik legmeghatározóbb dokumentuma, amiben az erkölcsi és politikai dimenzió összefüggéseit is vizsgálja. Budai tanulmányának tétje a Sein és a Sollen dualitásának paradox értelmezése Lukács és Bloch gondolkodásában, a marxista filozófia függvényében. A szerző arra a sajátos viszonyra is rámutatott, ami a két jó barát és filozófus gondolkodásában egyedi, és amelyre Mesterházi Miklós is korábban utalt, hogy tehát „Bloch továbbírja Lukácsot”.

A második nagy szerkezeti egységben 1956, 1968 és 1989 eszmei háttere és a forradalmi élmény kerül előtérbe. Lukács nem csupán megalkotta a nagy forradalmak legjelentősebb elméleteit, hanem szemtanúja is volt a 20. század mindent felforgató eseményeinek. Weiss János tanulmánya éppen Lukács konkrét forradalom-élményéből és egyéni sorsából indul, Eörsi István *Az interjú* című drámájának sajátos elemzésén keresztül. Weiss kimerítő elemzésének középpontjában az 56-os forradalom utáni forradalom, a megvalósult szo-

cializmus dilemmája áll, és ebben a kontextusban vizsgálja felül Lukács szerepét és ezekhez való viszonyát.

Ezt követi Ripp Zoltán eszmefuttatása, aki szintén Lukács György szerepét vizsgálja az 1956-os forradalomban. Lukács a leninizmushoz és sztálinizmus-hoz fűződő meglehetősen komplex viszonyulása örök vita tárgyát képezi. Bár a napjainkban uralkodó jobboldali történelemolvasat előszeretettel ábrázolja az 56-os forradalmat antikommunista felkelésként, de valójában ez tévedés, hiszen alapvetően antisztálinista törekvés volt, ráadásul a felkelőkben kevés igény mutatkozott a nyugati típusú szabadpiaci kapitalizmusra. Maga Lukács hasonlóan viszonyult az októberi forradalomhoz: elfogadta antisztálinista voltát, viszont tagadta antikommunista irányultságát. Ripp tanulmánya végső soron a forradalom körüli eseményeket és azt az ideológiai-szellemi közeget járja körül, amiben ez megfogant.

Bartha Eszter szintén Lukács sztálinizmuskritikájából indul ki, és igyekszik feltárni a kapitalizmus és a sztálinizmus közötti útkeresés alternatívát és azt, ahogyan mindez a megvalósult szocializmus politikájához illeszkedett. Az érvelését a Rába MVG Motor Pártalapszervezetének 1977-es pártgyűlésén fel szólaló munkás beszédével vezeti fel annak illusztrációjaként, hogy milyen úton, módon valósult vagy nem valósult meg az a fajta munkásemancipáció, amiről Marx is írt. Itt hivatkozik Lukács egyik leghíresebb mondására, miszerint a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus, és arra is kitér, hogy ez mit jelent napjaink társadalmában Magyarországon.

A harmadik nagy szerkezeti egységben a kortárs politikai gondolkodás és a modern kapitalizmus talán legaktuálisabb kérdései merülnek fel Lukács György filozófiai törekvése kapcsán. Losoncz Alpár és Losoncz Márk arra tesznek kísérletet, hogy feltárják a fasizmus, a posztfasizmus és a neoliberalizmus közötti komplex viszonyokat. A tanulmányban kifejtésre kerülnek a történelmi fasizmus/nácizmus és a 30-as évek liberalizmusának átfedései, ami a lukácsi gondolkodás sarokkövének is számít. Lukács missziója ugyanis nem csak a kapitalizmus kritikája, hanem az aktív antifasizmus volt. Ez egy olyan szignifikáns lukácsi örökség, ami napjainkban egyre elfeledettebbé válik, pedig a magyar filozófus számára esszenciális volt a fasizmus ideológiájának leküzdése. Bár ő maga sosem használ(hat)ta a neoliberalizmus kifejezést, de feltétlenül érdemes továbbgondolni a liberális és a neoliberális ideológiák relációját. Lukács értelmezésében a fasizmust nem lehet elválasztani a kapitalizmustól és az imperializmustól (Dimitrov fasizmusértelmezését fogadta el), lévén a fasizmus explicite sosem támadta a tőkés termelést. A tanulmány szerzői azonban arra is kísérletet tesznek, hogy átláthatóan definiálják az egyébként nehezen meghatározható neoliberalizmust. Bár a köztudatban elsősorban gazdasági struktúraként van jelen, de feltétlenül értelmezhetjük ideológiai alakzatként is. Tehát a szerzők – helyesen – rámutatnak arra, hogy Lukács maga is érzékelte azt a változást, amin a fasizmus *bukása* után a liberalizmus

ideológiája átalakult a demokrácia viszonylatában, csak kevésbé artikulálta. Lukács alapvetően a liberális filozófia és a fasizmus ideológiájának érzékeny értelmezője volt, így aztán különösen aktuálissá válik annak tekintetében, hogy a jelenkori neoliberalizmus és fasizmus között milyen relációkat fedezhetünk fel.

Kiss Viktor Lukács forradalomelméletét helyezi 21. századi kontextusba, és a jelenkori baloldal legnagyobb kihívásait próbálja ezen keresztül értelmezni. Ebben a gondolatmenetben a forradalom aktualitásának lukácsi koncepcióját vizsgálja a tekintetben, hogy az miként viszonyul a korabeli ortodox marxista gondolkodáshoz, és hogyan gondolkozhatunk róla ma a különféle politikai és elméleti irányzatok kontextusában. A tanulmány szerzője meglehetősen peszsimista álláspontot foglal el, és amellet érvel, hogy az a *forradalom*, amelyben Lukács egész életében végső soron hitt, már sosem jöhet el, éppen ezért Douglas Kellnerre hivatkozva azt a konklúziót vonja le, hogy a jelenkori marxizmusnak új irányokat kell kijelölnie.

A kötetet záró tematikus szemelvényeket Eöry Áron gyűjtötte össze, amiben szintén az 1956-os forradalom tapasztalata manifesztálódik. A gondosan összeválogatott szemelvények Lukács György gondolkodását elevenítik fel az októberi forradalom eseményei kapcsán. A válogató a Lukács-idézetekhez egy rövid bevezetőt is írt, kontextusba helyezve a gondolattöredékeket.

A kötet utószavaként Böcskei Balázs, az *Absztrakt társadalomelmélet mint „tudomány” és a politika elveszett konkrétsága* című írásában találóan összegzi Lukács életművének legfontosabb tanulságát: ne a „Szakadék” Nagyszálló kényelméből szemléljük a kapitalizmus valóságát, hanem ragadjuk meg. Böcskei azt a mítoszt igyekszik destruálni, amely szerint a posztmodern kapitalizmus megragadhatatlan komplexitása kikezdehetetlen. Ehhez természetesen arra is szükség van, hogy újraértelmezzük a jelenkori társadalomtudomány és filozófia módszereinek és eszközeinek hatékonyságát a kapitalizmus kríziseinek értelmezésében és megragadásában. Böcskei kritikája az absztrakt gondolkodás tehetetlenségével szemben helytállónak bizonyul, különösen Lukács kontextusában, aki a frankfurti iskola filozófusai ellen is azzal érvel, hogy elárulták a munkásosztályt, és elhagyták a praxis marxi hagyományait. Marx, Engels, Lenin, Lukács és Gramsci is a cselekvés filozófiáját hirdették, és a szerkesztő is a politikai cselekvés autonómiája mellett hozza fel érvként. Az ideológia (filozófia) elhatalmasodása a konkrét cselekvés kárára (amely természeténél fogva politikai) a kortárs gondolkodás számára is komoly dilemmát jelent. Az a tendencia, amit a szerkesztő veszélyként definiál a radikális társadalomelméletre nézve, nagyon is releváns kritikára épül ebben a gondolatmenetben. Ebben a kontextusban a radikális társadalomelmélet tétje, hogy ne kizárólagosan tudományként funkcionáljon, hanem elsősorban politikaként: cselekvésként és ne ideológiaként. Böcskei ebben jelöli ki egy lehetséges radikális társadalomelmélet követendő útját, amelyben Lukács cselekvéskon-

cepciója és az uralkodó értelmiségi hegemonia elleni megalapozott kritikája is visszacseng.

Ha valamiről tehát, akkor Lukács György gondolkodásának aktualitásáról és társadalomelméletet inspiráló erejéről tesz tanúbizonyságot ez a kötet. Bár a könyv 2016-os megjelenése óta eltelt alig egy évben is számos támadás érte a nagy hatású magyar filozófust, ez a tanulmánygyűjtemény is azt igazolja, hogy még bőven van helye akár a filozófiában, akár a társadalomtudományban és a politikaelméletben.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2018. 3. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2018. július 30.

JOG, JOGTUDOMÁNY

CSERNY Ákos (szerk.): A választási rendszerek egyes intézményei az uniós országokban
HVG-Orac, 2018. 212 p.

LAMM Vanda (szerk.): Emberi jogi enciklopédia
HVG-Orac, 2018. 747 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

BARITZ Sarolta Laura – DABÓCZY Gergely: Emberközpontú gazdaság
Szakkönyv az etikus és fenntartható gazdasághoz
Kairosz, 2018. 431 p.

DEMBINSKI, Paul H.: Etika és felelősség a pénzügyi életben
Keteg Oikonomia Kutató Intézet, 2018. 120 p.

FÁBIÁN Gergely – VIRÁG Barnabás: Bankok a történelemben: innovációk és válságok
Magyar Nemzeti Bank, 2018. 846 p.

HARFORD, Tim: A csecsemőtápszer, a radar és a kettős könyvelés
Hogyan formálja az innováció a gazdaságot?
HVG, 2018. 380 p.

MIZIK Tamás: Agrárgazdaságtan II.
Az agrárfejlődés mikro- és makroökonómiája
Akadémiai K., 2018. 446 p.(Nemzetközi gazdaságtan)

STREECK, Wolfgang – LAIK Eszter: A kapitalizmus vége
Tanulmányok egy hanyatló rendszerről
Holnap K., 2018. 388 p.

VOSZKA Éva: Az állami tulajdon pillanatai
Gazdaságtörténeti és tudománytörténeti nézőpontok
Akadémiai K., 2018. 406 p.

MÉDIA

H. VARGA Gyula (szerk.): Kommunikációs tudatosság – Médiatudatosság
Hungarovox, 2018. 254 p.
(A Kommunikáció oktatása)

KRICSFALUSI Beatrix [et al.] (szerk.): Média- és kultúratudomány. Kézikönyv
Ráció K., 2018. 536 p.

ROCHLITZ Tibor – ROCHLITZ Zsuzsa: A zsiráf, a sakál és a keresztények
Fedezzük fel az erőszakmentes kommunikációt!
Jezsuita Kiadó, 2018. 313 p.

SONNEVEND Júlia: Határok nélkül
A berlini fal ledöntésének története a globális médiában
Corvina, 2018. 210 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BODA Zsolt – SEBŐK Miklós (szerk.): A magyar közpolitikai napirend
Elméleti alapok, empirikus eredmények
MTA TK PTI, 2018. 304 p.

BÖRÖCZ József: Az EU és a világ – Kritikai elemzés
Pesti Kalligram, 2018. 278 p.

CHOMSKY, Noam: Miféle teremtmények vagyunk?
Kossuth, 2018. 215 p.

GYURGYÁK János: Európa alkonya?
Osiris, 2018. 326 p.

KALDER, Daniel: A pokoli könyvtár
Diktátorokról, a műveikről és a betűvetés egyéb katasztrófáiról
Athenaeum, 2018. 464 p.

LENGYEL László: Kis politikai erkölcstan
Helikon, 2018. 400 p.

SZCZERSKI, Krzysztof: Az európai utópia
Az integráció válsága és a lengyel reformkezdeményezés
Rézbong Kiadó, 2018. 274 p.
(Felczak-könyvek)

SZENTPÉTERI NAGY Richard: A közös dolog
L'Harmattan, 2018. 408 p.

SZIGETVÁRI Tamás: Európai integráció és/vagy keleti nyitás
Török külpolitikai és külgazdasági dilemmák a 21. század elején
Typotex, 2018. 236 p.

ZSINKA László: Európa felemelkedése
A nyugati hegemonia kezdetei
Typotex, 2018. 270 p.
(Typotex – Panta)

POLITIKATÖRTÉNET

CSOMA Mózes: Korea története
A két koreai állam történelemszemléletének összehasonlításával
Antall József Tudásközpont, 2018. 344 p.

FÓNAGY Zoltán: A véreskezű kamasztól Ferenc Jóskaig
I. Ferenc József és a magyarok
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 318 p.
(Magyar történelmi emlékek értekezések)

MÁRTON László (szerk.): Szabadkőművesség titkok nélkül
Dokumentumok és esszék a magyar szabadkőművesség történetéből
Noran Libro, 2018. 400 p.

MEHMEDINOVIC, Semezdin: Szarajevó blues
Az ostromlott város fogalomtára
Qadmon K., 2018. 144 p.

MISCH, Rochus: Az utolsó szemtanú
Hitler testőrének emlékirata
Hajja Book, 2018. 256 p.
(20. századi hadtörténet)

SERDIÁN Miklós György: Izrael – Cenzúrázatlan kiadás
EPL Kiadó, 2018. 200 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

BÁNSÁGI Andor: Tolvajkergető voltam
Kreatív Kontroll, 2018. 161 p.

ÉZSIÁS Erzsébet: A megismerés határai
Freund Tamás életpályája
Lexica K., 2018. 133 p.

KOVÁCSY Zsombor: Beutaló
Iránytű a magyar egészségügy labirintusához
Athenaeum, 2018. 300 p.

KŐBÁNYAI János: Izrael az új népvándorlás korában
Naplók, riportok, esszék, interjúk 1984–2018
Múlt és Jövő Alapítvány, 2018. 432 p.

KŐBÁNYAI János: Vonzások és (szín)választások a Magyarország-villamoson
Egy új korszak delelőjén
Múlt és Jövő Alapítvány, 2018. 224 p.

NIESE, Siegfried: Hevesy György – Tudomány határok nélkül
Akadémiai K., 2018. 442 p.

RITZ, David – Tavis SMILEY: Egy király halála
Martin Luther King utolsó évének igaz története
Casparus K., 2018. 258 p.

KÖNYVFIGYELŐ

SABATINA, James: Eurábia

Amikor az iszlám törvénye legyőzi az európai jogrendet

Művelt nép, 2018. 156 p.

TAMÁS Ágnes – VAJDA László: A magyar politikai karikatúra története
Országgyűlés Hivatala, 2018. 227 p.

SZOCIOLÓGIA

CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal: Nemzet és migráció

ELTE TÁTK Kisebbségsszoc. Tanszék, 2017. 160 p.

DANNORITZER, Cosima – Jürgen REUSS: Vásárlás a szemétdombra

A tervezett elavulás elve

L'Harmattan, 2017. 237 p.

FÜLÖP Éva – KÖVÁGÓ Pál: A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája

Oriold és társa, 2018. 400 p.

LAJOS Veronika – POVEDÁK István – RÉGI Tamás: The Anthropology of Encounters

A találkozások antropológiája

Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 2017. 252 p.

LETENYEI László – TAMÁSKA Máté: Szociográfia – Kárpát-medencei körkép
Tanulmánykötet

Gondolat, 2018. 174 p.

(Magyarország felfedezése)

MOLNÁR D. István: Perifériáról perifériára

Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig

MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram Kiadó, 2018. 182 p.

(Kalligram Regio könyvek)

THORPE, Nick: Sír az út előttem

Remények és félelmek a menekültek Európába vezető útján

Scolar, 2018. 376 p.

ZAKARIÁS Ildikó: Jótékony Nemzet

Pesti Kalligram, 2018. 272 p.

ABSTRACTS

BENE, MÁRTON

Politics within. A study of factors influencing internal political efficacy
in international comparison

This study is designed to uncover the individual- and context-level factors that shape the level of both external and internal political efficacy using the database of the seventh round of European Social Survey (ESS). The general research question is what role context-level factors play compared to the individual-level predictors at the level of political efficacy. Also, the study tests several literature-based and newly-formed hypotheses on a representative sample of 19 countries including more than 22 thousand respondents. Regarding individual-level explanations, a novelty of the study that it examines the effects of non-political life quality variables besides the widely studied socio-economic- and political behaviour variables. Thus far, context-level explanations have received less attention in the political efficacy-literature. To bridge this gap, this study examines the effects of certain characteristics, namely the extension and the performance of the political system and – as a novelty – some features of the media system. The results suggest that political efficacy is primarily shaped by individual-level factors, but the disproportionality of the electoral system, the extension of the political system, the level of corruption and the political significance of the media system are significantly associated with the level of external political efficacy, while the level of GDP is related to internal political efficacy.

Keywords: external political efficacy, internal political efficacy, context-level explanations, political system, media system, life quality

BÍRÓ-NAGY, ANDRÁS AND GALGÓCZI, ESZTER

The Brussels effect. Hungarian laws and the European Union
(2006–2014)

This paper examines the policy aspects of Europeanization in the Hungarian Parliament. By analyzing all laws adopted in the Hungarian Parliament between 2006 and 2014, we demonstrate the extent to which EU level policy decisions and recommendations have influenced law-making in Hungary. The comparison of the 2006–2010 and 2010–2014 parliamentary terms shows that the changes in governmental attitudes towards the European Union are not

reflected in the law-making of the Hungarian Parliament. The Hungarian case suggests that there might be a gap between Eurosceptic rhetoric and legislative actions, as there is very little difference between the pro-EU Socialist governments of 2006-2010 and the Eurosceptic Orbán government of 2010-2014 in terms of the proportion of laws of European origin that are adopted in parliament (36 and 34 percent, respectively). Moreover, the Europeanization of law-making has not been limited to the transposition of legally binding EU acts: the proportion of proactively adopted Europeanized laws did not decrease under the Orbán government, and even in those policy areas where the EU exercises only supporting competences, the influence of EU level decisions and recommendations did not decrease between 2006-2010 and 2010-2014. The length of the legislative process for Europeanized laws was always longer during the two terms than the number of days required to pass other laws, but this difference further increased under the Orbán government (while the general speed of law-making was significantly faster after 2010). It can be concluded that the Europeanization of Hungarian public policy did not stop after Orbán and his Fidesz party came to power in 2010, and regardless of the governments' attitudes towards the EU, adaptation to the European public policy context also exists in those policy areas where it is not compulsory.

Keywords: European integration, Europeanization, public policy, law-making, legislative studies, Euroscepticism

GALAMBOS, LÁSZLÓ

Interpretations and cases of technocratic government

Technocratic government is a crisis phenomenon. Though its status is often considered as being antipolitical, it would be better to speak of a non-party-based government. This type of administration can be formed when parties empower nonpartisan technocrats for strategic reasons to shift responsibility for governing onto them. However, of those administrations labelled as technocratic only a few can be considered to be so in the absolute sense, i.e. the inverse of party-based governance. Modern democracy is based upon representation and party government and the parties constitute the linkage between the voters and the government. Given these characteristics, technocratic government cannot be seen as a long-term alternative to partisan representation, hence a technocratic administration is only a state of exception for democracy.

Keywords: technocratic government, reverse-partisan government, full technocratic government, crisis, party system, blame-avoidance, state of exception

RAJNAI, GERGELY
The consolidation of power

This study deals with the notion of consolidation of power. This concept can be used to describe numerous phenomena that various fields of political science have engaged with, yet consolidation has not been defined and these phenomena have not been subsumed under one comprehensive framework. This paper offers a conceptualization for this notion; the definition of consolidation is presented by drawing a parallel with the well-defined concept of democratic consolidation. In addition to defining consolidation, I also describe the different types (negative, neutral and positive consolidation; embedded power) of the concept, while also presenting the relations of the various types to each other. Finally, the paper discusses the relationship between power consolidation and democracy, noting that while power consolidation is present in every political system, certain types of consolidation are irreconcilable with the principles of liberal democracy.

Keywords: democracy, power, consolidation, political theory

ÁRPÁSI, BOTOND GERGELY
Devolution and Brexit. Political leadership and narrative creation
in the light of leadership democracy

Political leaders create narratives about their actions and leadership: a narrative created by the leader aims to function as a comprehensive framework not just to present the need for a policy measure or decision, but to convince the electorate via the narrative about the correctness of the leader's politics. Narrative creation has at least three important functions: firstly, the leader's interpretation of the situation, vision, and political community becomes familiar by examining the stories; secondly, it has a legitimacy function, since the leader aims to persuade the electorate about the exactness of his/her interpretation and the need for and validity of a decision; and thirdly, it functions as a way in which the leader tries to gain the ability to mobilise and integrate followers.

Keywords: political leadership, leader(ship) democracy, narrative creation, Brexit, devolution

PAPHÁZY, VIKTOR

Kádárian patterns among Hungarian youngsters. The heritage of socialism in the behaviour and attitudes of young Hungarians

The prevalence of the Kádár era's heritage in Hungarian political culture is a well-known topic in Hungarian political literature. However, it is uncertain whether the behaviour patterns and attitudes that constitute the heritage of socialism are present in the political culture of the generation born during or after the period of the regime change. How much did young people now coming of age inherit their parents' political culture? And if they have certain behaviour patterns reminiscent of the political culture of the Kádár era, can their Kádárian origin be proved?

The aim of the paper is to try to prove that some of Hungarian youth's political behaviour patterns is indeed – at least partially – of Kádárian origin. To do so, the behaviour patterns considered as typical of the Kádár era and present among young Hungarians, and the judgement of the Kádár period will be compared. According to the results, the presence of patterns considered as Kádárian does explain why young people prefer the Kádár era to the present regime. This confirms the hypothesis that these patterns/attitudes can mean a Kádárian heritage in the case of the young Hungarian generation.

Keywords: political culture, Kádárian heritage, the judgement of the Kádár era, the Hungarian youth, political socialization

CONTENTS

FEELINGS OF POLITICAL EFFICACY

- Bene, Márton: Politics within. A study of factors influencing internal political efficacy in international comparison 7

GOVERNANCE AND PUBLIC POLICY

- Bíró-Nagy, András, Galgóczi, Eszter: The Brussels effect. Hungarian laws and the European Union (2006–2014) 35
- Galambos, László: Interpretations and cases of technocratic government 58

POWER AND LEADERSHIP

- Rajnai, Gergely: The consolidation of power 81
- Árpási, Botond Gergely: Devolution and Brexit. Political leadership and narrative creation in the light of leadership democracy 102

LOOKING OUT

- Papházi Viktor: Kádarian patterns among Hungarian youngsters. The heritage of socialism in the behaviour and attitudes of young Hungarians 133

BOOK REVIEW

- Zsurzsán Anita: „György Lukács is needed” 155

BOOK WATCH 161

ABSTRACTS 166

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lap-számhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérdésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljük (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislation”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 1590 forint,
előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*1453 Budapest, Pf. 25.*),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT
Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT
Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ
Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY
Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4

ANTI-KFT.
Pécs, Ferencesek utcája 1.

JÁRADÉK

TANULMÁNYOK

MIHÁLYI PÉTER – SZELÉNYI IVÁN

A járadék szerepe a szocialista gazdaságból
a tőkés piacgazdaságba való átmenet korában

SZALAI ÁKOS

Hamlet Szellem nélkül.

Megjegyzések Szelényi Iván – Mihályi Péter

*A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés
piacgazdaságba való átmenet korában* című cikkéhez

BOD PÉTER ÁKOS

Bérek, profitok és járadékok harca – magyar szemmel

GYÖRGY LÁSZLÓ – OLÁH DÁNIEL

Járadék, a globális egyenlőtlenségek forrása

GÉBERT JUDIT – TŐZSÉR JÁNOS

Politikai filozófiai útmutató a feltétel nélküli
alapjövedelem társadalmi deliberációjához

RECENZIO

KISS ISTVÁN

Kényszerpályát vagy inkább lehetőséget jelentenek-e
a válságok a vezetők számára?

GRÜNHUT ZOLTÁN

Részvételi városfejlesztés – valós részvétel nélkül